DEN VANSKELIGE KJÆRLIGHETEN

En essaysamling om forholdet
mellom Norge og USA

FULBRIGHT
NORWAY

I redaksjonen: Marit Bakke, Stina Reksten, Ellen Kjos-Kendall, Kathrine Aspaas (redaktør)
Design og layout: Svovel.no/Norberg/Renberg/Nederhoed

THE SECRETARY OF STATE
WASHINGTON

It gives me great pleasure to extend my heartfelt congratulations to the Fulbright Alumni Association in Norway on the occasion of its 40th anniversary. More than 60 years ago our two nations marked a milestone of friendship with the inauguration of our joint Fulbright Program, now distinguished as one of the oldest Fulbright partnerships in the world.

The late U.S. Senator J. William Fulbright had the far-sighted notion to bridge differences between nations through overseas study and people-to-people interaction; he was passionately committed to the idea that citizens need to better understand the world beyond their own culture and country. This vision led to the establishment of the program that now bears his name and has become a centerpiece of U.S. engagement around the world. By continuing to implement the Fulbright Program, the U.S. government helps provide unforgettable, life-changing experiences to hundreds of thousands of students and scholars internationally.

Through the Fulbright Program, we work together to identify, educate, and support the next generation of leaders in both our countries. These leaders will collaborate in the coming years on issues ranging from energy, to the environment, food security, human rights, and conflict resolution, among others, not just as colleagues but as friends. Senator Fulbright once noted, "Educational exchanges can turn nations into people." He knew that humanizing international relations was critical for achieving lasting peace and progress. When leaders and citizens of different countries find common ground, we are far more likely to negotiate differences peacefully because by understanding the culture, language, and history of other countries and peoples, we better recognize our shared humanity.

I am confident that given the special and historic relationship between Norway and the United States, and the talent shared by our two nations through the Fulbright Program, this next generation of leaders will rise to meet the world's challenges. Congratulations on celebrating this milestone, and here's to many more years of successful exchange!

Hillary Rodham Clinton

HILLARY DIANE RODHAM CLINTON, født 26. oktober i Chicago i Illinois, er en av Demokratenes fremste politikere. Hun ble første gang valgt som senator i 2000, for delstaten New York. Hun er gift med tidligere president Bill Clinton, og var USAs førstedame i hans presidentperiode fra 1993 til 2001. Ved det historiske president-valget i 2008 stilte Rodham Clinton som presi-dentkandidat, men tapte mot nåværende president Barack Obama. Hun er nå utenriksminister i Obamas regjering.

Innhold

Den vanskelige kjærligheten
Kathrine Aspaas – journalist og siviløkonom – Jubileumsbokens redaktør. **Side 11**

Fulbright Alumniforeningen – Samfunnsaktør eller selskapsklubb?
Marit Bakke – sosiolog, professor emeritus, styremedlem i Fulbright Alumniforeningen. **Side 19**

Del 1 Tankegodset

William Fulbright – den store dissidenten
Gudleiv Forr – historiker, kommentator i Dagbladet. **Side 31**

John Rawls om frihet eller likhet. Ja takk, begge deler!
Andreas Føllesdal – filosof, professor ved Norsk Senter for Menneskerettigheter. **Side 41**

Statsvitenskap som pasjon
Bernt Hagtvet – statsviter, professor ved Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo. **Side 51**

Del 2 Politikken

Syv år og et pussig vennskap
Hilde Eliassen Restad – PhD, Foreign Affairs, University of Virginia, seniorforsker ved Norsk Utenrikspolitisk institutt (NUPI). **Side 61**

Om moral og dobbeltmoral i politikken
Henrik Syse – filosof, seniorforsker ved Peace Research Institute (PRIO). **Side 71**

En turbulent kjærlighet i rettslivet
Merete Smith – jurist, generalsekretær i Den norske Advokatforening. **Side 77**

Vi sviktet da våre allierte torturerte
Jan Egeland – statsviter, europadirektør ved Human Rights Watch. **Side 89**

Del 3 Teknologi og økonomi

Lillebror ser deg – internett i 40 år
André Årnes – PhD, siv.ing i Telenor og styreleder i Fulbright Alumniforeningen. **Side 95**

Kapitalismen – amerikanernes trossystem
Tove Bjørgaas – Master i internasjonal økonomi, journalist i NRK. **Side 105**

Sola og nordlyset knytter oss sammen
Pål Ording-Lie Brekke – astrofysiker, seniorrådigiver ved Norsk Romsenter. **Side 113**

Del 4 Kultur

Mennesker i bevegelse
Steinar Bryn, Ph.D American studies, direktør for Nansen Dialognettverk på Lillehammer. **Side 125**

Ytringsfrihet i mangfoldets tjeneste
Hanne Skartveit – statsviter og jurist, politisk redaktør i VG. **Side 133**

An American in Norway
Lisa Cooper – MBA fra Handelshøyskolen BI, leder i Democrats Abroad, Norway. **Side 139**

Jubileumshilsener

Wegger Chr. Strømmen – jurist, Norges ambassadør i Washington DC. **Side 145**

Tora Aasland – Forsknings- og høyere utdanningsminister **Side 147**

Den vanskelige kjærligheten

KATHRINE ASPAAS er siviløkonom fra Norges Handelshøyskole i Bergen (1991), med en master i internasjonal økonomi og politikk fra New School University i New York (2007). Hun har 20 års erfaring som finansjournalist, og er kjent fra sine mange år som kommentator og lederskribent i Aftenposten. I dag arbeider hun i sitt eget selskap, som journalist, foredragsholder og møteleder. Aspaas har en særlig interesse for hvordan mennesker behandler hverandre, og hva som driver oss. Hun er også aktiv musiker og sanger.

En god venn er en som tar belastningen med å fortelle oss ubehagelige sannheter. Intensjonene er gode, og det ligger ekte omtanke bak. I denne boken ønsker vi å gi uttrykk for våre blandede følelser overfor USA – direkte inspirert av mannen som har gjort det mulig for oss, og millioner av studenter fra hele verden, å bli kjent med oss selv og verden på en helt ny måte – senator J. William Fulbright.

AV KATHRINE ASPAAS

Toget bukter seg gjennom de flate våtmarkene utenfor New York City. Finanskrisen hyler rundt hjørnene og USAs nest rikeste mann, Warren Buffet, søker finansiell sikkerhet nettopp i toget der jeg sitter denne junidagen i 2011 – i Amtrak – i trauste jernbaneaksjer. "Keep to what you know", er den garvede investorens uslitelige motto. Avisene forteller om førstedame Michelle Obamas innbitte kamp mot fett og sukker – mot overvekten som i økende grad truer den amerikanske folkehelsen – slett ikke ukontroversielt i landet med noen av verdens største sukkerprodusenter.

Selv sitter jeg og kjenner på den intense gleden som alltid fyller meg når jeg kommer til Amerika. Luktene – av pretzels og grillet mais – de nye bøkene hos Barnes & Nobles – valnøttmuffinsen hos Starbucks – for ikke å snakke om musikken. Jeg er bekymringsfullt villig til å se gjennom fingrene med betydelige utenrikspolitiske overtramp fra landet som har fostret George Gershwin, Ella Fitzgerald, John Williams og Stevie Wonder.

I togsetet ved siden av meg sitter en mann og leser *The snowman* – av Jo Nesbø. Foran ham igjen sitter en ung jente fordypet i *The Girl with the Dragon Tattoo* av svenske Stieg Larsson. Skandinavisk krim er det helt store i USA denne sommeren, og det slår meg nok en gang at New York Times-spaltisten Thomas L. Friedman har truffet den globale spikeren midt på hodet med sin bestselgende bok *Verden er flat. Den globaliserte verden i et nytt århundre*. Vi har tilgang på de samme bøkene – ser de samme filmene – ler av de samme YouTube-klippene av pianospillende hunder, mens små Idol-deltagere fra Jemen synger så kulturelle fordommer smelter og tårene triller over hele den flate verden. Verden drives så til de grader fremover av myk makt. Selskaper som Google, Facebook og Apple lukter av kommunikasjon, gode relasjoner og fete overskudd, mens det lukter død, dårlig omdømme og gigantiske budsjettunderskudd av den tradisjonelle harde makten.

> Verden drives så til de grader fremover av myk makt. Mens selskaper som Google, Facebook og Apple lukter av kommunikasjon, gode relasjoner og fete overskudd, lukter det død og gigantiske budsjettunderskudd av den tradisjonelle harde makten.

HARD MOT DE HARDE

Underskudd lukter det også av den tunge industrien, og ingen steder kjennes dette mer smertefullt enn i Detroit. Bil er så uendelig mye mer enn bare bil i USA – den er selve symbolet på frihet og mobilitet. Derfor er det mer enn alvorlig at amerikanske bilmerker så å si har forsvunnet helt ut av amerikansk populærkultur de siste ti årene. Der Elvis og Johnny Cash fløt gjennom 50- og 60-tallet i digre, flate Cadillacs, kjører dagens amerikanske helter japanske og europeiske biler.

Aller klarest kommer dette frem i TV-serien *Entourage*, der biler er oksygen for gutter, slik sko og klær var det for jentene i *Sex and the City*. De fete bilene i serien er ikke amerikanske. De er tyske (Mercedes S-klasse), italienske (Maserati) eller japanske (Lexus). Klarere kan dommen ikke bli: Ungdommen drømmer ikke lenger om en amerikansk bil. USA har tapt kampen på hjemmebane. Japanske Toyota har i flere år på rad solgt flere biler i USA enn både Ford og Chrysler.

Og det stopper ikke her. I sin hardnakkede tro på menneskets frie valg, har USAs befolkning lenge valgt kortsiktig nytelse fremfor å jobbe for langsiktige mål, og symptomene er mange: Høyt forbruk og lav sparing over lang tid. Et økende antall barn som dropper ut av skolen. En stadig mer overvektig befolkning. Et finansmarked som belønner kortsiktighet. En Kongress der politikerne stirrer på egne posisjoner, og nekter å samarbeide for landets beste.

De som har besøkt USA de siste ti årene – og det er mange, for dollaren er billig – har sikkert lagt merke til at disken på apotekene er proppfull av brus og sjokolade. Legemidlene er henvist bakover i lokalet. Sjokolade som legemiddel. Snakk om å sette trøstespisingen i system, tenker jeg i mitt myke togsete og putter nok en peanøttfylt M&M i munnen – sjokolademerket fra 1941 holder i det minste stand – utnevnt til sjokoladen for det nye millenniet, og mer populær enn noen gang både i USA og i resten av verden.

SØKKRIKT HJERTESUKK

To måneder etter min tankefulle togtur fra New York til Washington DC er den økonomiske situasjonen i USA mer alvorlig enn noen gang, og president Barack Obama kommer ingen vei med sine løsningsforslag i Kongressen. Som om ikke dette var nok, kaster Warren Buffett en brannfakkel inn i debatten, i form av et dypt-følt hjertesukk i avisen New York Times.

"Våre ledere har oppfordret til "delt oppofrelse", men de sparte meg. Jeg sjekket med mine megarike venner for å høre om den finansielle smerten de venter seg, og lærte at også de har sluppet unna. Mens de fattige og middelklassen kjemper for oss i Afghanistan, og de fleste amerikanere sliter for å få endene til å møtes, fortsetter vi megarike å få våre ekstraordinære skattelettelser", skriver Buffett i artikkelen *Stop Coddling the Super-Rich*, som har gått verden rundt denne høsten. Den 71 år gamle investoren avkler det finansielle og politiske systemet som har gjort ham rik. Slik viser han hvordan det som har vært den amerikanske drømmen for noen få, kan ha utviklet seg til et mareritt for de mange.

Tre år tidligere satt en annen av vårt tids mest innflytelsesrike økonomer, tidligere sentralbanksjef Alan Greenspan, tilsynelatende rolig foran mikrofonen i den amerikanske Kongressen og kom med sitt bidrag til den amerikanske selvransakelsen:

"Jeg har funnet en feil i de modellene jeg nå innser utgjør den kritiske, funksjonelle strukturen som definerer hvordan verden fungerer, for å si det slik."

For en setning! Den henger nesten ikke sammen, og på TV-klippet, som selvfølgelig er tilgjengelig på You-Tube, er det helt tydelig hvor nervøs den tidligere sentralbanksjefen er. Det ville vært så enkelt for denne intellektuelt overlegne mannen å tåkelegge sin egen

rolle i bankene og finansmarkedenes ville spekulasjoner. Han lar seg heldigvis ikke friste.

”Så du innser at ditt verdenssyn, din ideologi, ikke var riktig – ikke fungerte”, oppsummerer utspørrer Henry Waxman. Han snakker langsomt. Forsiktig. Som en etterforsker som kjenner at han har en tilståelse.

”Nettopp”, svarer Greenspan, og innledet i samme øyeblikk det som vil tvinge seg frem som en grundig gjennomgang av hele det amerikanske trossystemet – selve kapitalismens virkemåte.

Men denne prosessen sitter langt inne, ifølge NRKs tidligere USA-korrespondent, Tove Bjørgaas.

”I dag har lobbyister fra USAs finansnæring så stor innflytelse over politikerne at de kan endre kapitalismens regler. Næringen bidrar med penger politikerne trenger for å bli gjenvalgt, og myndighetene henter eksperter til sentrale politiske posisjoner fra bankene,” skriver hun i sitt essay om kapitalismen som trossystem.

Denne situasjonen har lokket amerikanerne ut på gatene igjen. Tusenvis av mennesker har i høst samlet seg utenfor New York Stock Exchange, der de krever endringer i det finansielle systemet. Inspirert av demonstrasjonene på Tahrir-plassen i Egypt tidligere i år, har de beleiret gatene rundt Wall Street. De vil bort fra et politisk system der finansbransjen og bankene betaler seg ut av politisk kontroll. Et system der milliardærene styrer politikken – ikke omvendt.

“Det amerikanske folk forstår at ikke alle har fulgt reglene, og at Wall Street er et eksempel på det”, sa president Barack Obama under en direktesendt pressekonferanse fra Det hvite hus seks uker inn i okkupasjonen.

Det er liten tvil om at USA er ved et politisk og ideologisk veiskille – jeg vil nesten si identitetskrise. Verdens eneste supermakt har vært frihetssøkende til det destruktive, og selvbevisst til det brutale.

Han ble umiddelbart straffet ved at finansfolket på Wall Street trakk pengestøtten til Obamas valgkamp – et perfekt eksempel nettopp på det systemet demonstrantene vil til livs.

“Politisk innflytelse er utrolig billig. Det er verdens mest underprisede vare”, sa Warren Buffett da jeg intervjuet ham hjemme i Nebraska i 2005. “Jeg kan møte med en hvilken som helst senator – det kan ikke du. Jeg trenger ikke engang å gi dem penger. Det holder at de tror jeg kan komme til å gjøre det. Det er ikke slik et demokrati skal virke”.

I FULBRIGHTS ÅND

Det er liten tvil om at USA står ved et politisk og ideologisk veiskille – jeg vil nesten kalle det en identitetskrise. Verdens eneste supermakt har vært frihetssøkende til det destruktive, og selvbevisst til det brutale. Gjennom sin frihandelsideologi har amerikanske politikere laget seg et globalt handelssystem som gjør verden flat, for igjen å sitere skribenten og Pulitzer-vinner Thomas L. Friedman. Kunsten blir nå å beherske konkurransen og samarbeidet som de flate – og stadig mykere – strukturene representerer. Det er her tankegodset til senator William Fulbright kan komme oss alle til unnsetning.

“… å kritisere sitt land er å gjøre landet en tjeneste og yte det honnør. Det er en tjeneste fordi kritikken kan spore landet til å yte mer. Det er et kompliment fordi det beviser troen på at landet kan utvikle seg og gjøre det bedre,” sier senatoren i portrettet *Den store dissidenten*, av Dagbladets mangeårige kommentator Gudleiv Forr.

I jubileumsåret har den norske Fulbright Alumniforeningen nettopp valgt selvransakelsen, den vanskelige kritikken og kjærligheten som utgangspunkt for samtalen om forholdet mellom Norge og USA.

”Foreningens Nyhetsbrev gjennom 40 år bekrefter inntrykket av en politisk snill, til dels korrekt forening der møtene skulle være informative og ikke by på kritikk av USAs utenrikspolitikk. Det ville i så fall ikke være i Fulbrights ånd”, skriver foreningens styremedlem Marit Bakke i sin historiske gjennomgang av Fulbright Alumniforeningens første 40 år. ”Er vi en samfunnsaktør eller selskapsklubb”, spør hun videre.

I selvransakelsens navn har vi også invitert Lisa Cooper, leder i Democrats Abroad Norway, til å skrive om sitt liv som amerikaner i Norge. Hun kommer naturlig nok ikke unna Janteloven. ”Hvor ser du deg selv om fem år”, ble hun spurt av sjefen under sin første medarbeidersamtale. ”I din stol eller høyere opp”, svarte hun. Da ble det helt stille.

Samtlige av jubileumsforfatterne – fagfolk, journalister, teknologer og filosofer – alle tidligere Fulbrightere – med et hederlig unntak av Lisa Cooper – har fått utfordringen å skrive personlig og faglig om sitt forhold til USA.

”På mange måter er USA Norges kule storebror – lillebror halser alltid etter, livende redde for å gå glipp av noe kult som storebror driver med innenfor musikk eller populærkultur”, skriver seniorforsker Hilde Eliassen Restad ved NUPI, og peker på Norges dobbeltmoralske omgang med storebror: ”Vi latterliggjør den amerikanske misjonstrangen – inspirert av eksepsjonalismen – som alltid skal fortelle alle andre hvordan gjøre ting. Men samtidig forteller vi andre land hvordan lage fred, akkurat som USA gjør, bare med penger heller enn med våpen.”

Filosof og seniorforsker ved PRIO, Henrik Syse forteller hvordan han opplever å være konservativ i Norge, men liberal i USA. ”Det er som om jeg setter meg på høyre side på flyet idet jeg forlater Oslo, og så finner jeg ut at jeg på et eller annet vis er havnet på venstresiden åtte timer etterpå”, skriver han.

Jan Egeland, europadirektør i Human Rights Watch, tar et kraftig oppgjør med det han kaller norsk unnfallenhet i forhold til USAs utenrikspolitikk: ”Amerikansk utenrikspolitikk er både fascinerende og skremmende fordi den svinger så voldsomt mellom å gå på barrikadene for menneskerettigheter og demokrati for så å gå til sengs med de mørkeste krefter for å fremme ”nasjonale sikkerhetsinteresser”, skriver han i essayet *Vi sviktet da våre allierte torturerte*.

Mer optimistisk er Hanne Skartveit, politisk redaktør

i VG, som beskriver amerikanernes sterke forhold til ytringsfrihet og -ansvar. Her slår de oss nordmenn ned i støvlene, ifølge Skartveit. USA stikker også av med den akademiske seieren i professor Bernt Hagtvets elleville dannelsesritt fra Kongsberg til Yale University. Langt fra konkurranseinstinktene finner vi imidlertid Dr. Steinar Bryn ved Nansen Dialogsenter. Han utforsker nettopp det tålmodige, langsiktige samarbeidet gjennom dialogprosesser i noen av verdens mest betente konflikter.

"Dialog er bevegelse. Debatt er posisjonering", skriver Bryn.

Vi får også lese om det norsk-amerikanske samarbeidet som startet for 40 år siden – mot det som senere skulle bli Internett. André Årnes, Alumniforeningens styreformann, satt midt i det teknologiske smørøyet da han fullførte sin doktorgrad i teknologisk sikkerhet ved University of California Santa Barbara i 2006. Det gjorde også astrofysiker Pål Brekke, gjennom sitt samarbeid med NASA. Norske forskere er i dag verdensledende innen solfysikk og nordlysforskning, mye takket være et langt og nært samarbeid nettopp med USA.

Et annet 40-årsjubileum markeres også i år – nemlig rettferdighetens filosof, John Rawls og hans storverk *A Theory of Justice*. Boken er kanskje det verk i politisk filosofi som har hatt størst innflytelse i det 20. århundre – også i Norge, skriver professor Andreas Føllesdal.

Felles for alle som bidrar i jubileumsboken er at vi har tilbragt flere år av våre liv i USA. Vi har studert ved amerikanske universiteter og kjenner en dyp takknemlighet for alt hva dette landet har gitt oss av inspirasjon, kunnskap og erfaringer – på godt som på vondt.

> Midt i en forvirrende tid som byr på enkle kår for dem som liker å gjøre narr av amerikansk politisk debatt, er det liten tvil om at USA fortsatt byr på mange av løsningene på verdens fremtidige utfordringer.

Som advokatforeningens generalsekretær Merete Smith skriver i sitt essay om norsk rettslivs forhold til amerikansk rettstenkning – det er fylt av tiltrekning og motstand. "Borgerrettigheter og uavhengig rettspleie har vært fyrtårn også for vår kurs. Frihet sikret gjennom folkestyre og rettsorden har USA stått opp for, både på hjemmebane og i kamp for Norges fremtid. Men i vår tid opplever vi et amerikansk sidespor som bekymrer oss dypt, og som vi i en åpen samtale mellom venner må ta fram", skriver Smith.

Og kanskje er det den samtalen USAs utenriksminister Hillary Rodham Clinton sikter til når hun i sitt gratulasjonsbrev oppfordrer oss til menneskeliggjøring av meningsmotstandere.

"Når ledere og innbyggere i ulike land finner felles grunn, har vi langt større muligheter til å behandle ulikheter fredfullt. Ved å forstå kulturen, språket og historien til andre land og folk, gjenkjenner vi lettere vår delte menneskelighet", skriver hun i sin jubileumshilsen fra Washington DC.

Denne boken er vårt bidrag til den åpne samtalen. Midt i en forvirrende tid, som ifølge Henrik Syse byr på enkle kår for dem som liker å gjøre narr av amerikansk politisk debatt, er det liten tvil om at USA fortsatt vil tilby mange av løsningene på verdens fremtidige utfordringer. Tekniske gjennom selskaper som Google, Apple og Facebook – de akademisk nytenkende, representert ved de sterke universitetene og formidable formidlingskanaler som TED.com i California. Det er ikke tilfeldig at USA innehar de tre første plassene på listen av verdens mest besøkte steder – Times Square i New York med 39,2 millioner besøkende i året, Central Park med 38 millioner og Union Station i Washington DC med 37 millioner besøkende. Syv av Disneys fornøyelsesparker på tre kontinenter er blant reisemålene som trekker mest folk, ifølge den siste undersøkelsen til tidsskriftet Travel + Leisure.

Gjennom musikk, film og kommunikasjonsindustrien er USA fortsatt verdens ubestridt største kulturelle eksportør og innehaver av myk makt. Vi inspireres av frihetslengselen og troen på menneskets egen skaperkraft, og ingen har vel formulert denne livsfilosofien bedre enn nylig avdøde Apple-gründer Steve Jobs, i sin legendariske tale til avgangsstudentene ved Stanford-universitetet i 2005.

"Stay hungry. Stay foolish".

NEW SOCIETY

Det er vanskelig å se en makt i verden som står sterkere rustet til å komme styrket ut av en identitetskrise. Historien har vist at USA er i stand til å handle for å komme ut av økonomiske kriser og håndtere interne sosiale problemer. New Deal og the Great Society er de fremste eksemplene, fra henholdsvis 1930-årene under president Franklin D. Roosevelt og 1960-årene under president Lyndon B. Johnson. Begge viste politisk mot, styrke og kløkt da de fikk vedtatt tiltak for – i 1930-årene – å sette ny fart i landbruket, banker, jernbane- og veibygging, kunstnerisk virksomhet, og – i 1960-årene – å redusere fattigdom og raseforskjeller. Både New Deal og The Great Society ble gjennomført på tross av motstand i Kongressen. Det er disse reformene som nå er under press. Vi går spennende tider i møte – uavhengig av hvem som går seirende ut av presidentvalget neste høst.

Som redaktør benytter jeg anledningen til å gratulere Fulbright Alumniforeningen med 40-årsjubiléet, og samtidig takke for den redaksjonelle friheten de har gitt meg i arbeidet med denne boken. Jeg vil også takke alle travle bidragsytere som har gjort dette jubileumsskriftet mulig. Takk også til Petter Næss og gjengen hans på Fulbright-kontoret for gode innspill og støtte underveis. Til slutt gjenstår bare mitt herlige redaksjonsråd, bestående av Stina Reksten, for tiden i Afghanistan for FN, Ellen Kjos-Kendall, seniorrådgiver hos DnB og min stødige høyre hånd, Marit Bakke, professor ved Universitetet i Bergen. Redaksjonsmøtene med livlige diskusjoner, makroner og generelt høyt inntak av karbohydrater, har vært ren inspirasjon og glede.

Og nå – kjør dialog!

Samfunnsaktør eller selskapsklubb?

40 år med organiserte norske Fulbrightere

MARIT BAKKE er cand. sociol. fra Universitetet i Oslo. Var Fulbright-stipendiat våren 1993 ved University of Baltimore. Den faglige reisen som underviser og forsker har omfattet temaer som radio/fjernsynsnyheter, folks fritid, og kulturpolitikk. Den fysiske reisen har gått, faglig, fra universiteter i Oslo, Århus, og til slutt ti år som professor i Bergen, og i fritiden blant annet til fjell og folk i Nepal, blant dyr på Galapagos, på europeiske elver og, ikke minst, til ei fredelig hytte på Bjoneskogen. Det gode liv oppleves nå som pensjonist.

”Det kan naturligvis hevdes at foreningen ikke kan lastes for det bomberegn som amerikanske fly kort før jul lot øse ned over Nord-Vietnam. Men det vitner om en lite velutviklet forståelse av opinionen i Norge å late som om alt er normalt og arrangere ball som nettopp i en situasjon hvor U.S.A. er mer fordømt av verdensopinionen enn på lenge, må fortone seg direkte frastøtende. Det undrer oss at slike refleksjoner ikke umiddelbart og automatisk har meldt seg for foreningens tillitsmenn.”

AV MARIT BAKKE

Ja, dette skrev Bernt Hagtvet og Peter H. Butenschøn, begge Fulbright Alumni, i et brev til den norske Fulbright Alumniforeningen 12. januar 1973. Året etter fikk foreningen et like harmdirrende brev fra de samme to herrene. Med henvisning til formålsparagrafen, skrev de at ”Det akademiske, kulturelle og menneskelige samkvem mellom Norge og USA, styrkes ikke ved blind servilitet, picknikturer og foredrag om måneferder.” Brevene ble skrevet som reaksjon på styrets invitasjon til nyttårsball, og i 1974 avsluttet de brevet med å melde seg ut av foreningen.

Brevene fant jeg mens jeg bladde i Alumni foreningens arkiver. Høsten 2010 besluttet styret å markere at foreningen hadde eksistert i 40 år, og der satt jeg så i mørke vinterdager på jakt etter stiftelsesdatoen, informasjon om medlemsmøter, og bilder. Standard historisk stoff. Desto større var overraskelsen og forbløffelsen da de disse brevene dukket opp. Brevskrivernes engasjement smittet og det slo meg at de kunne danne grunnlaget for jubileet – hvordan det nå enn skulle markeres. To år etter at foreningen ble stiftet kritiserte altså to ferske Fulbrightere i harde ordelag foreningen for, to år på rad, å invitere medlemmene til å fylle glassene, danse og konversere, samtidig som USA var engasjert i Vietnam krigen. Det interessante var at Hagtvet og Butenschøn mente at den apolitiske holdningen som slike arrangementer symboliserte, var et misbruk av senator Fulbrights navn. Allerede den gang sa Bernt klart ifra.

Disse brevene fikk meg til å spørre hva Fulbrightere og Fulbright Alumnier er, og, i et jubileumsår, hva den norske Fulbright Alumniforeningen har vært, er, og kan

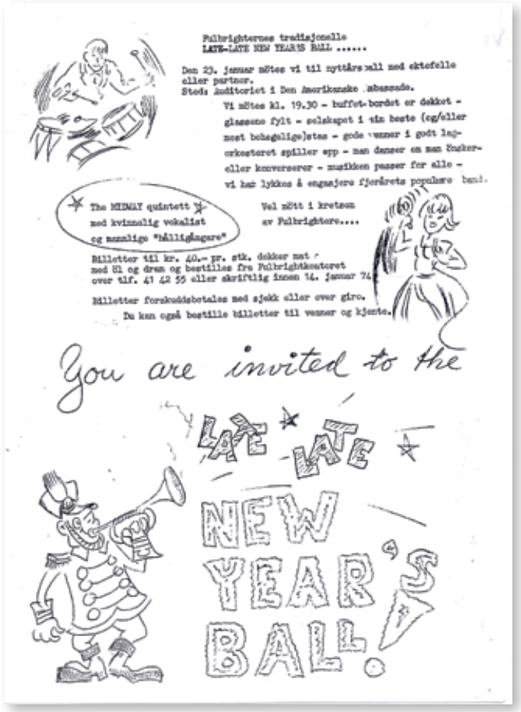
Fulbrighternes traditionelle
LATE-LATE NEW YEARS BALL .....

Den 29. januar møtes vi til nyttårsball med ektefelle eller partner.
Stedet Auditoriet i Den Amerikanske Ambassade.
Vi møtes kl. 19.30 – buffet-bordet er dekket – glassene fylt – selskapet i sin beste (og/eller mest behagelige)etas – gode venner i godt lydkorsteret spiller opp – man danser om man ønsker – eller konverserer – musikken passer for alle – vi har lykkes å engasjere fjorårets populære band.

The MIDNAT quintett med kvinnelig vokalist og mannlige "hålligångare"

Vel møtt i kretsen av Fulbrightere....

Billetter til kr. 40.- pr. stk. dekker mat med øl og drink og bestilles fra Fulbrightkontoret over tlf. 41 42 55 eller skriftlig innen 14. januar 74.

Billetter forskuddsbetales med sjekk eller over giro.
Du kan også bestille billetter til venner og kjente.

You are invited to the
LATE LATE
NEW YEAR'S BALL!

være i årene fremover. Hva er vi: Samfunnsaktør eller selskapsklubb?

HVA ER EN FULBRIGHTER?

Hva er felles for de omkring 4476 norske kvinner og menn som mellom 1949 og 2011 har reist til USA med Fulbright stipend, og de omkring 1637 amerikanere som har kommet til Norge i samme periode? Og vi kan like godt spørre hva som er felles for alle som har hatt Fulbright stipend jorden rundt?

Det enkleste svaret er at det er en person som har fått stipend gjennom Fulbrightprogrammet. Dette svaret fanger imidlertid ikke opp alt det Fulbright øyensynlig ønsket å oppnå. Vi må gå til kildene. Jeg begynner med personen – hvem var han?

J. William Fulbright (født i 1905 i Missouri) var den fjerde av seks barn. Foreldrene, Jay og Roberta Fulbright var iherdige tilhengere av utdanning, og sendte William til Peabody Experimental School, som var tilknyttet University of Arkansas College of Education. Skolen var sterkt påvirket av John Dewey's ideer, med vekt på selvstendighet og ”intellectual assertiveness”. I studietiden spilte han fotball – på den amerikanske måten – og tennis, og så for seg et liv som lærer eller i utenrikstjenesten.

Det er usikkert når Fulbright begynte å planlegge et utvekslingsprogram. De tre årene fra 1925 til 1928 som Rhodes Scholar i Oxford og reisene i Europa sommeren 1928 økte hans bevissthet om verden utenfor USA. I Wien ble han stamgjest på Café Louvre, det faste tilholdsstedet for utenlandske journalister, blant annet William L. Shirer, Dorothy Thompson, John Gunther, og den ungarsk-amerikanske Mike Fodor, daværende Balkan korrespondent for *Manchester Guardian*. Med Fodor reiste Fulbright til Sofia, Beograd, og Aten.

Med boklig kunnskap fra Oxford og erfaringene på kontinentet som ballast reiste Fulbright tilbake til USA for å følge morens ønske om å overta familiens forretninger. Men så møtte han og ble gift med Elizabeth Williams, og begynte å studere juss i Washington DC. Vel ferdig med studiene i 1937, fikk han en deltidsstilling ved University of Arkansas, og ble universitets president i 1939 – øyensynlig med god hjelp av den innflytelsesrike moren. Lokal rivalisering og maktkamp førte til at han to år senere ble sparket som president. Dermed var Fulbright klar for en politisk karriere, som begynte med valget til Representantenes Hus i 1942 og til Senatet i 1944.

FULBRIGHTPROGRAMMET

I 1944 vedtok Kongressen en lov for å ivareta salget av amerikansk militært utstyr verden over. Senator Fulbright hadde gjort seg noen tanker om hvordan overskuddet kunne brukes og i september 1945 fremmet han sitt berømte forslag for Kongressen.

Tidspunktet for forslaget var perfekt, rett etter avslutningen på en forferdelig krig, og det innebar heller ikke ekstra bevilgninger. I 1946 ble *The Fulbright Bill* vedtatt uten debatt. Den fastslo at ”The Department of State may dispose of surplus property located outside of the continental United States for foreign currencies or credits …”. I løpet av de neste årene inngikk State Department avtaler med en rekke land om at overskuddet fra salget av militært materiell skulle brukes til utveksling av studenter og forskere.

Lovteksten og Fulbrights egne kommentarer i forskjellige skrifter levner ingen tvil om at programmet skulle være et fredsprosjekt, men det skulle også inngå

Fulbrightprogrammet

1944 Kongressen vedtar United States Surplus Property Act for å ivareta salget av amerikansk militært utstyr verden over.

1945 27. september. Fulbright foreslår for Senatet: "Mr. President, I ask unanimous consent to introduce a bill for reference to the Committe on Military Affairs, authorizing the use of credits established abroad for the promotion of international good will through the exchange of students in the fields of education, culture, and science."

1946 12. april vedtar Kongressen The Fulbright Bill (Pubic Law 584 of the Seventysixth Congress): "A Bill to amend the Surplus Property Act of 1944 to designate the Department of State as the dispoasal agency for surplus property outside the United States, its Territories and possessions, and for other purposes."

1948 Utvekslingsprogrammet begynner: 35 studenter og 1 professor kommer til USA, 65 amerikanere reiser til utlandet.

1961 Kongressen endrer The Fulbright Bill til The Fulbright-Hays Act. Administreringen av programmet flyttes fra Board of Foreign Scholarships til et eget J. William Fulbright Scholarship Board. Bevilgningene til programmet kanaliseres via United States Information Agency (USIA).

Fulbrightprogrammet i Norge

1946 Regjeringene i Norge og USA undertegner kreditt-avtalen.

1949 25. mai undertegner den norske regjeringen en avtale med USA der den norske regjering forplikter seg til å bidra i overensstemmelse med Surplus Property Act og Fulbright Bill.

1949 The United States Educational Foundation in Norway opprettes.

1971 28. april: Invitasjonsbrev til nordmenn som hadde hatt Fulbright stipend.

1971 7. juni blir Fulbright Alumni Association in Norway stiftet.

i USAs bredere utenrikspolitiske strategi for å fremme gode internasjonale relasjoner. Med Fulbrights egne ord i forordet til Walter Johnson and Francis J. Colligan (1965) *The Fulbright Program: A History:*

"….to make the benefits of American culture and technology available to the world

and to enrich American life by exposing it to the science and art of many societies."

"…. [the program will promote] friendly, sympathetic, and peaceful relations between

the United States and the other countries of the world."

"…. to bring a little more knowledge, a little more reason, and a little more

compassion into world affairs and thereby to increase the chance that nations will

learn at last to live in peace and friendship."

Internasjonal politikk basert på kunnskap, fornuft, anti-isolasjonisme, og medfølelse – det kan i sannhet sies at Fulbright var forut for sin tid med å vektlegge *soft power* eller myk makt, altså evnen til å oppnå dine mål ved å overtale andre til å ville det du vil. Dette i motsetning til hard makt som er evnen til å få andre til å gjøre det du vil mot sin vilje gjennom bruk av militærmakt eller økonomiske midler. Ved å innlemme verdens intellektuelle elite i USAs akademia, spres den amerikanske myke makten. Slik sett handler Fulbrightprogrammet også om amerikansk utenrikspolitikk og amerikanske interesser, i den forstand at det er i USAs generelle interesse å spre forståelse for sitt samfunn og sine idealer.

En Fulbrighter er altså en person som vil lære mer om sitt fagfelt, men også være et menneske i møte med mennesker fra andre land. Hvilke andre stipendordninger omtales med ord som vennlighet, sympati, og medfølelse? Og mon tro om slike ord finnes i utenrikspolitiske dokumenter og debatter?

En Fulbrighter er altså en person som vil lære mer om sitt fagfelt, men også være et menneske i møte med mennesker fra andre land. Hvilke andre stipendordninger omtales med ord som vennlighet, sympati, og medfølelse? Og mon tro om slike ord finnes i utenrikspolitiske dokumenter og debatter?

Gjensidig forståelse på tvers av landegrenser. Vel og bra, men det kan da oppnås på flere måter enn bare ved å ha hatt Fulbrightstipend, og mintes egne USA-erfaringer. Høsten 1964 reiste jeg med Greyhound buss fra New York til Arizona for å studere samfunnsfag ved University of Arizona. På den fire døgn lange reisen kjørte jeg som regel buss om natten og trålte byer underveis om dagen. Inntil dette året hadde jeg vært nysgjerrig og fascinert – New Deal, War Bonds, ungdomskultur, gryende Vietnam protester, Kennedy-brødrene, rock'n roll – i løpet av oppholdet bidro personlige møter, observasjoner og lesing til at fascinasjonen ble supplert med frustrasjon, skepsis, hoderysting, men så sannelig også beundring.

En weekend sammen med en elskelig familie i en liten by i Arizona ga meg det første innblikket i kristen-konservative holdninger – familien tilhørte *The John Birch Society* (etablert i 1959). Valgkampen var i gang og i presidentkandidat Barry Goldwaters hjemstat var "fight Communism" og "in God we trust" faste uttrykk. Den mest aktive – og høylydte – motstanden mot Vietnam-krigen fant sted på universiteter på USAs øst- og vest-kyst, men i Tucson deltok jeg så sannelig en hel dag på universitetets Teach-in. På veien hjem til Norge våren 1965 førte et tilfeldig møte i en Unitar kirke til at jeg fikk en rystende kjøretur gjennom slummen i Omaha, Nebraska. Mine ferske venner delte ikke republikanernes tro på at alt ordner seg, bare man tror på Gud. Jeg kom hjem mer radikal enn da jeg dro.

Etter hvert ble det mange faglige og sosiale besøk i USA, med nye påfyll av inntrykk. Våren 1993 var jeg Fulbrighter i Baltimore på et prosjekt om amerikansk kulturpolitikk. Det skulle gå mange år før jeg, som Fulbright Alumni, begynte å gå på foreningens møter, få nærmere kontakt med Fulbright-kontoret og bli bedre kjent med Fulbrightprogrammet. Det var ganske herlig den dagen jeg forsto at tiden i Fulbright-miljøet ga en slags oppsummering av, og mening til, de mange opplevelsene med USA – der eller hjemme i Norge. Ikke

Nydannet forening av Fulbright-stipendiater

Ble konstituert på møte i Oslo

Norsk Forening av Fulbright-stipendiater ble konstituert på møte i Oslo mandag. Av vedtektene fremgår det at organisasjonen skal ha som formål å samle Fulbright-stipendidater for å styrke det aka-

Johan L. Stang. Varamenn: John Berge, Rolf Bjerke Paulsen.

Norsk Forening av Fulbright-stipendiater tar i første omgang sikte på to—tre møter med program pr. år, samt å starte et medlemsblad med aktuelle artikler og studierapporter. Sentralt i virksomheten vil også være å innby amerikanere i

minst da jeg leste senator Fulbrights intensjon med programmet han tok initiativet til i 1945.

FULBRIGHTPROGRAMMET I NORGE

I 1946 inngikk den norske og amerikanske regjeringen en kredittavtale i tilknytning til salg av militært materiell. Avtalen om bruken av disse midlene ble inngått den 25. mai 1949, og den fastsatte at den norske regjeringen ville bidra i overensstemmelse med *Surplus Property Act* og *Fulbright Bill*. Avtalen førte til at *The United States Educational Foundation* in Norway ble opprettet i 1949. Programmet var i starten 100% amerikansk finansiert, men den norske andelen ble gradvis økt til den i 2011 utgjør 70% (bevilget av Kunnskapsdepartementet og UD).

Den 28. april 1971 sendte fire Fulbrightere, John Berge (opplæringsleder), Jenny Lippestad (journalist), Ole J. Krudtaa (overingeniør) og Rolf Bjerke Paulssen (direktør) brev til nordmenn som hadde hatt Fulbright stipend. De spør: "Husker du studietiden i USA?"

I Aftenposten den 9. juni 1971 står det at Fulbright Alumni Association in Norway hadde hatt konstituerende møte den 7. juni – det er altså bursdagen vår. Ole J. Krudtaa ble valgt som foreningens første styreleder, de andre styremedlemmene var Asbjørn Ryen (nestleder), Jenny Lippestad (sekretær), Johan L. Strand (kasserer), og Peter W. Bøckman (redaktør).

Første punkt i foreningens vedtekter lød: "Foreningen har som formål å samle Fulbright-stipendiater for å styrke det akademiske, kulturelle og menneskelige samkvem mellom USA og Norge." I 1971 hadde om-

> Arbeidet med foreningens historie, og ikke minst samle stoff om mannen selv, har fått meg til å tro at vi kan gjøre enda mer for å realisere hans drøm om en bedre og mer fredelig verden. Kanskje vår oppgave de neste årene skal være å invitere til møter, åpne debattkvelder, eller andre arrangementer om sosiale, økonomiske, kulturelle og tekniske forutsetninger for en rasjonell og medfølende internasjonal politikk?

kring 2000 nordmenn vært i USA med Fulbright-stipend, i jubileumsåret 2011 er antallet altså kommet opp i 3341.

HVEM ER VI?

Oversikten over de norske Fulbrighterne viser stor faglig bredde, med ingeniør, Business, og pedagogikk på topp. Overraskende, i hvert fall for meg, var det at så mange hadde reist for å studere Social Work. Kunst og kultur er også godt representert.

Når de norske søkerne til Fulbright stipend er kom-

Norske Fulbrightere i USA i perioden 1949-2011*

Samfunnsfag		Humaniora		Natur/realfag,medisin		Andre	
Business, inkl. Administrasjon	253	Kunst, kultur***	106	Ingeniør	261	Social Work	134
Pedagogikk	239	Litteratur	69	Medisin	148	Arkitektur	33
Statsvitenskap	157**	Språk	59	Kjemi	71	Lærerutveksling	23
Juss	118	Historie	47	Fysikk	65	Bibliotekar	11
Psykologi	91	American Studies	46	Biologi	52		
Økonomi	91	Filosofi	43	Matematikk	49		
Kommunikasjon, journalistikk	45	Liberal Arts	31	Landbruk	48		
Sosiologi	39	Religion,teologi	30	Ernæring, Home Economics	26		
Antropologi	18	Engelsk	26	Geologi	20		
Samfunnsfag	10	Geografi	9	Skogbruk	15		
Kriminologi	6	Arkeologi	5	Odontologi	15		
		Asia-studier	2	Public Health	13		
				Sykepleie	13		
				Botanikk	10		
				Økologi	9		
				Veterinær	8		
				Science	7		
				Zoologi	7		
				Astronomi, astrofysikk	7		
				Meteorologi	3		
				Oseanografi	2		
				Fiskeri	1		
Totalt	**1067**		**473**		**883**		**201**

* *Tallene er basert på Fulbright-kontorets database. Det tas forbehold om de nøyaktige tallene.*
** *Herav er 56 oppført med International Relations.*
*** *Omfatter: Musikk (56), film (8), kunsthistorie (6), drama (6), dans (5), maleri (2), folklore (1), kunsthåndverk (1), Arts generelt (18).*

met så langt i prosessen at de er plukket ut til personlig intervju, blir de spurt om de vet hvem Fulbright var og hva programmet står for. Det hender at svaret er et blankt nei, andre sier at han var senator, mens noen få kan fortelle både hvem han var og hva han ønsket.

Og hva sier Alumnierne, de som har hatt stipend? Ingunn Nordervald skriver at "En plakat ved inngangen til statsviternes lesesal på Halling skole forandret retningen på livet mitt." I 1953-54 studerte hun ved University of Washington i Seattle: "For en skandinav virket Amerika midt på 1950-tallet på mange vis ganske uforståelig. Hvordan føles det å komme til et fritt land, spurte jentene på studenthjemmet der jeg bodde, og var lite lydhøre da jeg forsikret dem om at Norge faktisk tilhørte den frie verden. […] Kommunistfrykten tillot mccarthyismen å bre om seg også innen akademiske miljøer, og det ble skumlet om angivere på forelesningene til noen av våre professorer som var mistenkt for å ha 'u-amerikanske holdninger.'" En annen Alumni (årgang 1961-63) sier at det faglige utbyttet var stort, men etter drapet på president Kennedy, det amerikanske engasjementet i Vietnam, etc., etc., ble "det en stund ikke noe særlig stas å ha studert i USA".

ET FREDSPROSJEKT

Hva har så foreningen holdt på med i disse 40 årene? Har den levd opp til formålet slik det fremgår av invitasjonsbrevet og vedtektene som ble vedtatt i 1971? Var Hagtvet og Butenschøns kritikk i 1973 og 1974 berettiget, kritikk som de forankret i Fulbrights intensjon med programmet? Foreningens arkiv gir oss noen svar.

> Foreningens Nyhetsbrev gjennom 40 år bekrefter inntrykket av en politisk snill, til dels "korrekt" forening der møtene skulle være informative og ikke by på kritikk av USAs utenrikspolitikk. Det ville i så fall ikke være i Fulbrights ånd.

På det som ser ut til å være foreningens første medlemsmøte, den 3. november 1971, holdt professor Henry Valen foredraget "Konfliktlinjer i norsk og amerikansk politikk; en sammenligning." I løpet av 1971-74 ble det holdt medlemsmøter om Wildlife Management, flyktningeproblemet i Pakistan, matressurser i planteverden, og miljø. Det var nok ekstra stas da astronauten Harrison Hagan Schmitt besøkte Norge i september 1973 og blant annet den 26. september holdt et åpent foredrag i Universitetets aula om "The Histories of the Moon and Apollo" – med Kong Olav blant tilhørerne. Det er nok dette møtet Hagtvet og Butenschøn hadde i tankene i sitt 1974-brev.

Det var også medlemsmøter med politiske temaer: Nye strømninger i amerikansk politikk (Frank Bjerkholt), National Sovereignty and International Collaboration (ambassadør Edvard Hambro), Liberal Sentimentality and the Coming Conservative Response: The Current Intellectual Dilemma in Western Societies (Professor John Higley).

Gjennom 1980- og 1990-årene ble det regelmessig arrangert medlemsmøter om blant annet Antarktis, matematikk, økologi, byplanlegging, interiør- og landskapsmalerier, paleontologi, hulemalerier i sydlige Europa, og Edvard Grieg. Mange av disse møtene arrangerte foreningen i fellesskap med Fulbright-kontoret i Norge.

Politiske emner ble tatt opp også i denne perioden: Towards a better Naval Balance in Northern Waters (Arne Olav Brundtland), The Primary Season and the U.S. Presidential Election (i 1988, med George Rabinowitz), EC related Issues (Aneurin Rhys Hughes), Politics and Science in Antarctia. Global Issues (Olav Orheim), Backlash or Renewal in Russia (Hugo Erikssen), Norway and the EC: The odd Norseman out (Per Egil Hegge), og The Peace Corps, its Challenges and Roles in a Changing World (US ambassadør Lory Miller Ruppe). De to siste årene har medlemsmøtene handlet om finanskrisen, konfliktløsning og fredsbygging, innovasjon og entreprenørskap, og den fascinerende sola.

Gjennom 40 år har norske og amerikanske kvinner og menn møttes regelmessig på Fulbright Alumniforeningens arrangementer – ja, kanskje har også andre land vært representert. Som tilfellet med stipendiatene, har den faglige bredden vært stor. I så måte skulle Fulbrights intensjon om utveksling av kunnskap være innfridd.

Hva med fredsprosjektet? Politiske spørsmål har så avgjort vært tema på møtene, kanskje mer for å orientere om aktuelle forhold og peke på mulige konflikter enn på konkret fredsarbeide. Men de finnes, blant annet møtene om Fredskorpset og Konfliktløsning og fredsbygging (for øvrig med Steinar Bryn som en av innlederne). Med forbehold om at vi ikke vet noe om diskusjonen på møtene, kan jeg i hvert fall bekrefte Hagtvet og Butenschøns påstand om at Vietnam-krigen ikke har vært et spesielt tema. Foreningens Nyhetsbrev gjennom 40 år bekrefter inntrykket av en politisk snill, til dels "korrekt" forening der møtene skulle være informative og ikke by på kritikk av USAs utenrikspolitikk. Det ville i så fall ikke være i Fulbrights ånd.

Selv om foreningens aktiviteter har konsentrert seg om medlemsmøtene, skal vi ikke være blinde for at sosiale sammenkomster er anledninger for personlige møter som i høyeste grad kan øke forståelsen av politiske, kulturelle, sosiale, økonomiske og tekniske forhold i Norge, USA og andre land. Gjennom disse 40 årene har Alumniforeningen hatt mange sosiale arrangementer: Piknik hver høst, endog om vinteren (bl.a. vinterpiknik i 1986 til Røde Kors-hytta på Finnerud), Thanksgiving Dinner, og Bingo-kvelder. Foreningen har også arrangert utflukter til blant annet Freia sjokoladefabrikk, Munch-museet og Nasjonalgalleriet.

FORENINGEN I ÅRENE FREMOVER

På universiteter og høyskoler, i forretningslivet, i medier, i utenrikstjenesten, og innenfor helsevesenet – alle steder bidrar Fulbright Alumnier med kunnskap og erfaringer.

Mange har, helt i senator Fulbrights ånd, delt dette med alle som har kommet på Fulbright Alumni foreningens medlemsmøter. Arbeidet med foreningens historie, og ikke minst samle stoff om mannen selv, har fått meg til å tro at vi kan gjøre enda mer for å realisere hans drøm om en bedre og mer fredelig verden. Kanskje vår oppgave de neste årene skal være å invitere til møter, åpne debattkvelder, eller andre arrangementer om sosiale, økonomiske, kulturelle og tekniske forutsetninger for en rasjonell og medfølende internasjonal politikk? Kunnskapen og erfaringene finnes i stort monn blant foreningens egne medlemmer.

Styret og administrasjonen i US Educational Foundation in Norway er seg bevisst den ideelle arven de forvalter. "Fredsperspektivet er viktig når vi vurderer kandidatens personlige egnethet som 'Fulbright ambassadør', men er ikke avgjørende for fordelingen av stipendene på ulike fagområder", sier leder for Fulbright-kontoret i Norge, Petter Næss. En entomolog kan være en like effektiv 'Fulbright ambassadør' som en fredsforsker, sier han. Faglige og utdannings-politiske perspektiver og kriterier er selvsagt relevante, med noe styring henimot områder som står sterkt i Norge eller USA. Det ferske Arctic Chair med tilknytning til forskningsmiljøet på Svalbard er ett eksempel, styrking av engelskundervisning i skoleverket gjennom Roving Scholar og English Teaching Assistant stipendiatene er et annet, og innsatsen for å styrke forhold mellom norske og amerikanske utdanningsinstitusjoner er et tredje, sier Næss.

Behovet for et kritisk blikk på USAs rolle i verden – og like mye også Norges rolle – er like stor, kanskje større, i dagens globale politiske orden. Forhåpentlig kan jubileumsskriftet gi kunnskap og bidra til debatt. Om Fulbright Alumnier kan bidra til at vi – og forhåpentlig mange andre – kan bli klokere på veier til mere fredelige samfunn, ville det være en storslått måte å hedre senator Fulbright på.

Jeg vil takke Kathrine Aspaas og de andre i redaksjonen for gode kommentarer underveis, og Sara Ullerø og Petter Næss på Fulbright-kontoret for uvurderlig hjelp med informasjon om Fulbrightprogrammet og for å finne arkivstoff om Fulbright Alumniforeningen.

DEL 1
TANKEGODSET

William Fulbright
– den store dissidenten

GUDLEIV FORR er en norsk journalist, sakprosa-forfatter og historiker som var ansatt som politisk journalist i Dagbladet fra 1969 til 2007.

I 2001 ble han tildelt Gullpennen. I 2011 ble Forr belønnet med Sverre Steen-prisen av Den norske historiske forening for sin samlede formidlingsvirksomhet.

Forr er i dag pensjonert, men driver fortsatt som aktiv foredragsholder og skribent.

Med sitt grunnleggende oppgjør med myndighetene, gjorde J. William Fulbright det legitimt å kritisere politikken de førte. Fulbright ble til slutt kastet av sine egne velgere i Arkansas, men det taler dem til ære at det tok såpass lang tid, slik at han fikk utrettet store ting for sitt land.

AV GUDLEIV FORR

Det var tid for kritikk, hat og demonstrasjoner. På amerikanske universitetscampuser protesterte studentene mot sin regjering, med langt hår, sex, gateteater, hasj og rock, med Rolling Stones, Janis Joplin og Bob Dylan. Andre drev med paroler, plakater og opptog. Tribunaler og teach-ins kom på moten. Men det var ikke bare i USA det ble protestert. Det var et globalt fenomen, og tok farge av nasjonale forhold. I Tsjekkoslovakia protesterte de unge mot kommunismen, i Spania protesterte de mot Franco, i Tyskland rettet ungdommen sin anklagende finger mot foreldrene for deres ansvar for nazismen og i Frankrike gikk ungdom og arbeidere sammen i en intensivert klassekamp.

I Norge var opprøret en svak bris i forhold til det som begynte å skje ute i verden. Men store deler av ungdomsgenerasjonen begynte å engasjere seg i protestene mot apartheidregimet i Sør-Afrika og krigen i Vietnam. Ungdom brøt med 1950-tallets programmatiske apolitiske holdning. Jeg var selv en typisk femtitallist, men forandret ståsted da 60-tallsopposisjonen rullet over universitetet. Vi begynte å ta standpunkt, vi ble engasjerte. Rent generelt var det et spørsmål om å kreve vår rett til å delta for å endre en ufornuftig og urettferdig verdensorden. "U-landene" ble omdøpt til "Den tredje verden" og avkolonialiseringen skulle gi landene en likeverdig plass i fellesskapet av stater i verden.

VIETNAM

Mot midten av 1960-tallet ble Vietnam-protestene stadig mer høylytte. Det ble vanlig blant unge på venstresiden i politikken å ta avstand fra det landet som hadde representert demokrati og frihet bare et par tiår tidligere. De fleste tolket det som skjedde som en radikalisering. For noen innebar det en dramatisk helomvending. En del av krigsgenerasjonens barn ville snu samfunnet på hodet, og sluttet opp om samfunnsløsninger som foreldregenerasjonen hadde forkastet. Noen gikk langt østover, til Maos Kina, etter ideologiske og politiske forbilder.

Selv hadde jeg tatt fatt på mine filologiske studier i 1961 og tilhørte Student-Venstrelaget. Midt på 1960-tallet begynte jeg på hovedfag i historie. Jeg hadde tilbrakt ett år som utvekslingsstudent på AFS-programmet 1958-59, og følte at jeg kjente amerikansk historie godt. Men min hovedfagsoppgave handlet om norsk politikk.

Året i Tempe, Arizona, var en nesten uvirkelig drøm for en landsens gutt fra Nord-Trøndelag. Her møtte jeg en helt annerledes kultur i en dramatisk økonomisk og sosial endringsprosess. Arizona var Ville Vesten, det var mindre enn 50 år siden staten ble tatt opp i unionen, og senator Carl Hayden, som på det tidspunktet var en legendarisk skikkelse i statens politiske liv, hadde vært med da Arizona ble fullverdig stat i 1912. Han satt først åtte perioder som medlem av Representantenes hus, og var senator i 42 år. På slutten av 1950-tallet var han president *pro tempore* i Senatet, det vil si president når visepresidenten ikke var der. Han var i alle fall formelt sett en av USAs mest framtredende politikere. Hans kollega Barry Goldwater var en oppadgående stjerne, og kom til å spille en rolle i nasjonens liv etter at jeg for lengst hadde forlatt Arizona, da han ble en meget konservativ presidentkandidat for republikanerne i 1964.

Ennå på slutten av 1950-tallet var samfunnslivet i Arizona preget av frontier-mentalitet. Vi gikk rundt i jeans, lærslips og belter med store sølvspenner, på hodet bar vi ofte Stetson-hatt, slik cowboyene hadde på film og på beina hadde vi boots av klapperslangeskinn.

Ennå på slutten av 1950-tallet var samfunnslivet i Arizona preget av frontier-mentalitet. Vi gikk rundt i jeans, lærslips og belter med store sølvspenner, på hodet bar vi ofte Stetson-hatt, slik cowboyene hadde på film og på beina hadde vi boots av klapperslangeskinn. Selv om Arizona ikke var noen sørstat, og heller ikke var med i Unionen da borgerkrigen raste på 1860-tallet, var det også innslag av rasemotsetninger på skolen. Noen av guttene kunne fra tid til annen gå rundt og vaie med sørstatsflagget for å provosere.

Samtidig var Arizona allerede på dette tidspunktet preget av innvandring, fra nord og øst, fra oversjøiske land samt Mexico. Den moderne elektronikkindustrien hadde startet sitt inntog i staten, som virkelig var a *melting pot*, med mange rare navn og fargenyanser på huden. Men staten var også tilholdssted for flyvåpenet, og jeg møtte norske flyelever på Williams Air Force Base utenfor Phoenix.

Året i Arizona fikk varig betydning for meg, og kom til å bestemme mye av mitt syn på USA som aktør i verden. Jeg var sterkt politisk interessert, og kjente til navn som Fulbright og Kennedy allerede da jeg kom til Tempe Union High School. De store politiske lederne i USA, som Thomas Jefferson, Abraham Lincoln, Franklin Roosevelt og den liberale Adlai Stevenson, som to ganger tapte presidentvalgene for Dwight D. Eisenhower, var blant mine helter. Men det hindret ikke at jeg utover på 1960-tallet begynte å se med kritiske øyne på USAs utenrikspolitikk. Vi som holdt fast på det vestlige demokratiet av sosial-liberal støpning følte oss presset. Vi var skuffet over den amerikanske regjeringens stadig sterkere krigsinnsats i Sør-Vietnam, men så intet alternativ verken til europeisk eller amerikansk demokrati, slik våre sosialistiske motstandere så i de såkalte folkedemokratiene av stalinistisk utgave, eller i den maoistiske versjonen av Marx og Lenin i Peking.

KRAFTFULL PROTEST

Etter hvert begynte de sosialistiske motstanderne av Vietnam-krigen å organisere seg i FNL-grupper. Protestene ble sterkere og noen steder også mer voldelige. Vaktholdet rundt de amerikanske ambassadene måtte styrkes. I Stockholm greide en hatefull student å knuse en stor del av vindusrutene i ambassaden før han ble tatt. Kravet var slutt på krigføringen, og diplomatisk anerkjennelse av frigjøringsbevegelsen FNL og Nord-Vietnam.

Men også vi som var politisk mer moderate, og som fortsatt så hen til USA med en viss respekt for dets frihetsidealer, tok til demonstrasjoner og kraftfull protest mot krigføringen i Indokina. Vår tiltro til USA røynet

på etter hvert som Vietnam-krigen begynte å utarte til nærmest en utryddelseskrig mot et fattig folk som ville kaste et korrupt og udemokratisk åk. Vi syntes nok sosialistene hadde sterke kort på hånden i sin ideologibaserte Amerika-kritikk. Det var ikke lenger lett å fastholde at USA representerte framskrittstroen, fornuften og en utvidet demokratisering av vestlige samfunn, inkludert USA selv. Men mange av oss hadde skolegang og studier fra amerikanske skoler og universiteter bak oss og mente i det lengste at det selv overfor en krigersk administrasjon måtte være mulig å nå fram med demokratiske midler.

Det var i denne situasjonen J. William Fulbright kom oss til unnsetning. Da vi som sognet til den sosialliberale bevegelsen gjennom Student-Venstrelaget på Universitetet i Oslo ved midten av 1960-tallet ville starte idétidsskrift og forlag, slik både de konservative og sosialistene hadde gjort med stor suksess både politisk og intellektuelt, var det naturlig at vi startet med tidas mest brennende spørsmål, nemlig Vietnam. Det var ingen mangel på Vietnamkritiske røster også i den sosial-liberale leir, verken i de akademiske eller politiske miljøene. Men da vi skulle gi ut vår første bok på Epoke forlag, som det ble kalt etter studentavisa vår, måtte vi ha et navn som hadde både internasjonal klang og som kritiserte krigføringen ut fra våre premisser, ikke sosialistenes. Vi måtte ha en trompet som kunne lyde vidt og bredt blant krigsprotestantene, og helst omvende de som ennå ikke hadde sluttet seg til.

MAKTENS ARROGANSE

Fulbright ble vår trompet. William Fulbright hadde gitt ut boka *The Arrogance of Power* i 1966, året før vi kom i gang med forlagsvirksomheten, og den ble oversatt til *Maktens arroganse* i 1967. Den bygde på taler han som formann i Senatets utenrikskomite hadde holdt dels fra Senatets gulv, som det het i sjargongen, og dels som forelesninger ved Johns Hopkins University i Baltimore. Fulbright var jo tidligere universitetsprofessor, og hadde i mange år vært blant de ledende utenrikspolitikerne i den amerikanske Kongressen. *Maktens arroganse* var en flengende, saklig og ikke-sosialistisk kritikk av amerikansk utenrikspolitikk i sin alminnelighet, og Vietnam-krigen spesielt. Tekstene var ikke fyllt med retoriske vendinger og figurer, men var likevel gode eksempler på at amerikanske politikere fortsatt dyrket talekunsten som en del av det politiske håndverket.

Mye av vår fortvilelse over amerikansk utenrikspolitikk på 1960-tallet hang naturligvis sammen med at det var John F. Kennedys visepresident, Lyndon B. Johnson, som etter at han overtok etter den myrdede presidenten, og i strid med egne uttalelser i forkant, startet en omfattende opptrapping av den amerikanske militære innsatsen i det som klart og tydelig var en borgerkrig i Sør-Vietnam. Johnson hadde umiddelbart etter maktovertakelsen vist seg som en behendig og prinsippfast sosialpolitiker med sitt program, "The Great Society", og han fikk gjennomført lover som skulle sikre USAs fattige, og særlig den svarte befolkningen i sør, økonomiske og sosiale rettigheter. Johnson var selv fra sør-statene, og det var ingen selvfølge at han med stor iver skulle overta denne politikken etter vårt store forbilde Kennedy. Mange hadde derfor store forventninger videre. Men etter hvert kom han til å skuffe dem som fulgte hans innenrikspolitiske reformprogram med stor tiltro, blant annet sånne som meg. I utenrikspolitikken ble han mer og mer en kriger.

Johnson ble derfor den fremste skyteskiven for dem som mente at USA var på feil spor. I 1965 sendte han også marinesoldater til Den dominikanske republikk – i strid med forpliktende avtaler – for å støtte og opprettholde et reaksjonært militært oligarki som folket på øyriket ville kvitte seg med.

Dette sammen med opptrappingen av den amerikanske krigsinnsatsen i Sør-Vietnam for å støtte det like korrupte og reaksjonære regimet i Saigon, ble for mye for store deler av opinionen i land som var allierte med USA, men også for en framtredende intellektuell og politiker som William Fulbright. Med boka *Maktens arroganse* viste han at utviklingen i amerikansk utenrikspolitikk var i strid med så vel amerikanske idealer som sunn fornuft.

Politikken var en konsekvens av mangel på innsikt i og innforlivelse med årsakene til sosiale og nasjonale oppstander i så vel Den dominikanske republikk som Sør-Vietnam. I stedet for å komme på talefot med de gjærende sosiale kreftene i nylig avkoloniserte fattige land, så amerikanske myndigheter bare farene ved det som kunne komme, og konstruerte et kommunistisk spøkelse som førte til en ureflektert forsvarsholdning overfor disse bevegelsene. I virkeligheten var de utløst av de store masser i disse landene, men myndighetene så en farlig sosialistisk revolusjon der Fulbright så rettferdige og forståelige ønsker om en annen og bedre politikk. Den amerikanske regjering med støtte i toneangivende økonomiske interesser foretrakk status quo – de ville ikke risikere endringer som kunne gi Sovjetunionen nye bruhoder rundt om i verden og sette amerikansk kapital på spill.

Mangelen på kunnskap og innsikt ble kombinert med en styrket forestilling om USA som verdens politimann. Det var en følge av landets økonomiske og militære posisjon etter den annen verdenskrig. Dette så utenrikspolitiske kritikere, som blant annet Fulbright, som en farlig maktarroganse. I begrepet maktarroganse lå en frykt for at verdens mektigste stat fra en overlegen maktposisjon skulle overse at det er grenser for enhver maktutfoldelse, og at en slik maktutfoldelse historisk hadde ført til katastrofer ingen i begynnelsen kunne forutse.

Mangelen på kunnskap og innsikt ble kombinert med en styrket forestilling om USA som verdens politimann. Det var en følge av landets økonomiske og militære posisjon etter den annen verdenskrig. Dette så utenrikspolitiske kritikere som Fulbright som en farlig maktarroganse.

Ut fra denne posisjonen reiste Fulbright spørsmålet om med hvilken rett USA opptrådte som politimann for hele verden. Ingen hadde i utgangspunktet bedt landet om det, og han spurte: Skader det ikke bare demokratiet når makt blir forvekslet med rett? USAs myndigheter burde lære av historien på dette punktet, mente han.

GYLDIG I DAG

Mange av Fulbrights synspunkter har vist seg å ha generell gyldighet. Han avviste den såkalte dominoteorien – den som gikk ut på at om vesten, det vil si USA, oppga ett land der kommunister ledet et opprør, så ville også nabolandene falle. Denne enkle teorien overså det faktum at det slett ikke var en verdensomspennende kommunistisk konspirasjon som lå til grunn for kampen mot de reaksjonære regimene på Haiti, Den dominikanske republikk, Cuba og i Sør-Vietnam, men nasjonale bevegelser. De var ikke nødvendigvis demokratiske i vestlig forstand, og de ville nok gjennomføre sosiale og politiske reformer etter kommunistisk mønster. Men de var ikke styrt fra Moskva, og heller ikke fra Peking. Dette viste seg jo også å være riktig, men det var ikke lett å få ørens lyd for slike synspunkter blant dem som styrte det amerikanske politiske, militære og diplomatiske apparatet, og heller ikke deres lojale allierte og klakører i Vest-Europa.

Fulbright tok også avstand fra forestillingen om at diktaturer man misliker i andre land kunne bombes til demokrati. De edleste motiver har ikke maktet å demokratisere land som er overøst av demokratisk formynderskap i form av amerikanske marinesoldater, skrev han ironisk i 1966. Det er som om George W. Bush, jr. og hans krigerske strateger Donald Rumsfeld og Dick Cheney ikke hadde lært noe av dette. Og selv dagens ledere, i så vel USA som Nato, står i fare for å måtte trekke den samme lærdom av krigene i Afghanistan og Libya. Å innføre demokrati er vanskeligere enn maktglade statsmenn later til å tro.

Fulbright var på dette tidspunktet den eneste toppolitikeren i USA og blant få ellers i Vesten som sto fram med stor ideologisk, politisk og retorisk kraft mot den amerikanske krigføringen i Sør-Vietnam. Politisk ensidighet rundt utenriks- og sikkerhetspolitikken var et velkjent fenomen også i Norge i den kalde krigens tid. Man skulle ikke ytre mye kritikk mot myndighetene på de områdene for å bli stemplet som unasjonal, illojal, upatriotisk og det som verre var. I USA hadde senator Joseph McCarthy i flere år på 1950-tallet forgiftet det politiske debattklimaet med sin hysteriske antikommunisme. Han ble til slutt avslørt som en intellektuell og politisk svindler og forsvant ut av historien. Fulbright var en av dem som tok til orde for å stanse McCarthy. Men de samme krav til lojal oppslutning om utenrikspolitikken ble framført også da Vietnamprotestene begynte å komme til uttrykk. Politi og annen tvangsmakt ble satt inn for å undertrykke kritikk og hindre demonstrasjoner. Det var farlig å bruke ord som "imperialisme" og "frigjøringskamp" – det ble assosiert med Moskva og Peking når høyresiden og det etablerte system slo tilbake.

MAKTEN MIDT IMOT

Med sitt grunnleggende oppgjør med myndighetene, gjorde Fulbright det legitimt å kritisere politikken de førte. Ja, han skrev rett ut at "… å kritisere sitt land er å gjøre landet en tjeneste og yte det honnør. Det er en tjeneste fordi kritikken kan spore landet til å yte mer enn det gjør. Det er et kompliment fordi det beviser troen på at landet kan gjøre det bedre enn det gjør." Dessverre var det ikke slik. "Plikten til uenighet hemmes i USA av en uverdig tendens til å frykte alvorlig kritikk mot vår regjering. På det abstrakte plan dyrker vi meningsfriheten som en del av vår patriotiske liturgi. Det er bare når amerikanere bruker denne retten at deres landsmenn blir sjokkerte". Minst liberalitet i så henseende mente han det var i det føderale byråkratiet. Her hersket en fiendtlighet overfor avvikende ideer, framholdt han. Særlig gjaldt det i utenrikspolitikken. "Det hviler en slags voodoo-magi over amerikansk utenrikspolitikk. Det må hamres regelmessig på visse trommer for å fordrive onde ånder". Men noen ganger holdt det ikke med åndemaning. Tre år etter at boka kom ut i Norge, den 4. mai 1970, åpnet Nasjonalgarden i Ohio ild mot Vietnam-motstandere som benyttet sin grunnlovbeskyttede rett – og drepte fire studenter.

Fulbright var ingen ordinær politiker innenfor Washingtons beltway. Selv om han hadde vært kongressmann siden 1942, først i Representantenes hus og så i Senatet, var han også en intellektuell som ikke uten videre lot seg binde verken av parti, president eller velgere. Rett nok hadde han vært en lojal representant for det rådende syn på de svarte i Arkansas som han var valgt fra. Det førte til at Robert Kennedy advarte sin bror, presidenten, mot å ta Fulbright til utenriksminister i 1961. I stedet fikk Kennedys etterfølgere Johnson og Nixon i Fulbright en av sine mest hardtslående, konsekvente og intelligente kritikere. Hans tekster, slik de framstår i *Maktens Arroganse*, var basert på omfattende historisk og statsvitenskapelig kunnskap, og en frapperende evne til innforlivelse med fattige og undertrykte mennesker rundt om i verden. Han forsto at de måtte gjennom en nasjonal og sosial frigjøringskamp.

Det var denne tankekraften som ga hans argumentasjon gjennomslag også på denne siden av Atlanterhavet og som gjorde han til forbilde for mange.

AMERIKANSK JANUSANSIKT

Fulbright så på Amerika som et land med to ansikter. Det ene var Lincolns og Adlai Stevensons – det liberale Amerika, det andre var Teddy Roosevelt og de moderne superpatrioters – i de seinere år kanskje helst Bush jr.s, Rumsfelds og Cheneys Amerika. "Det ene er generøst og humant, det andre sneversynt egoistisk – det ene selvkritisk, det andre selvrettferdig – det ene er forstandspreget, det andre romantisk – det ene er muntert, det andre høytidelig – det ene er søkende, det andre er autoritært – det ene er moderat, det andre intenst lidenskapelig – det ene er varsomt, det andre arrogant i sin bruk av stor makt".

Den polemiske tone og de karikaturaktige overdrivelsene i denne selvportretteringen av egne landsmenn, er naturligvis påvirket av at Fulbright på denne tiden sto i en politisk strid, bokstavelig talt på liv og død. Men da, og kanskje også nå, er mange liberalt innstilte europeere villige til å istemme Fulbrights analyse.

Han brukte denne analysen også for å forklare bølgebevegelsene i amerikansk utenrikspolitikk. Det han opplevde som inkonsekvens i amerikansk utenrikspolitikk var ingen tilfeldighet, mente han, men uttrykk for de to sidene av amerikansk folkekarakter, begge preget av en slags moralisme, henholdsvis anstendighetens og korsfareråndens holdninger.

Han var ikke i tvil om hvor han selv befant seg. Men det var heller ikke tvil om hvor utenriksledelsen som førte USA inn i elendigheten i Vietnams jungel befant seg i dette bildet. Deres bruk av militærmakt både her og der i verden for å hindre nasjonal frigjøring fra potentater uten sans for egen befolknings materielle og sosiale behov, var et typisk uttrykk for de trekk ved USA som han ikke ville identifiseres med. Den amerikanske regjeringen forsto ikke at frigjøringsbevegelsenes mistenksomhet mot vesten var den koloniale arven, og mante fram kommunistspøkelset ved så å si hver anledning. Men derfor var også de antikommunistiske korstogene nesten alltid kontraproduktive, mente Fulbright.

USA hadde ingen William Fulbright da landet ble angrepet av terrorister den 11. september 2001. Men mange stemmer advarte mot den krigsretorikken den daværende president George W. Bush, jr. øyeblikkelig tok i bruk mot noe så abstrakt som "terrorisme". En rekke politikere og intellektuelle talte også imot da rekken av sikkerhetstiltak ble innført. Men, da som i starten av Vietnam-krigen, talte slike liberale røster for døve ører også blant flertallet av velgerne.

Når alt kommer til alt har USA hatt større innflytelse i verden gjennom den myke makt landet representerer enn gjennom den harde militærmakten som Fulbright kritiserte. Amerikansk kultur preger i dag en hel verden, uten at folk er seg det bevisst. Vi kler oss likt, hører på amerikansk popmusikk og andre kulturuttrykk, vi bruker amerikanske Google, Apple eller Microsoft når vi skal kommunisere. Amerikansk vitenskap og industri bidrar vesentlig til økonomisk og sosial framgang over alt. Og selv om mange iaktakere reiser spørsmålet om dagens økonomiske krise også er et vendepunkt for den amerikanske innflytelse i verden, er det fortsatt naturlig å se på vår tid som The American century.

William Fulbright ble til slutt kastet av sine egne velgere i Arkansas. De ble etter hvert lei av hans utenrikspolitiske engasjement. Det taler dem til ære at det tok såpass lang tid, slik at han fikk utrettet store ting for sitt land. Det skyldtes at han tross alt var en av nasjonens mest kjente og respekterte politikere. De kunne være stolte av ham. I det lange løp ble han imidlertid for fjern for dem, de syntes han engasjerte seg for lite i lokale spørsmål. Men han fikk rett i Vietnamspørsmålet. Løsningen ble som han foreslo i boka. Under Nixon-Kissinger kom dessuten åpningen mot Kina, som Fulbright også hadde talt for gjennom flere år. Hans respekt for utenriksminister Henry Kissinger var så stor at han rent glemte sine gamle prinsipper da CIA med støtte av resten av det amerikanske etablissementet styrtet den sosialistiske og folkevalgte presidenten Salvadore Allende i Chile i 1973. Realpolitikkens veier var og er uransakelige.

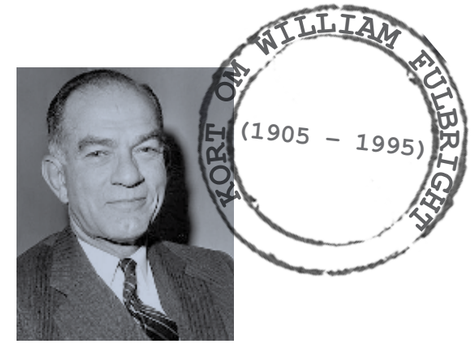

James William Fulbright
(1905 – 1995)
var en av USAs mest innflytelsesrike utenrikspolitikere i den tida han var valgt til Kongressen, først som medlem av Representantenes Hus 1942 – 1944, og deretter i Senatet i 30 år. Før han kom inn i politikken hadde han en kort akademisk karriere, som ble kronet med rektoratet ved Universitetet i Arkansas, som den yngste i landet. Han var utdannet jurist, bl. a. fra Oxford og George Washington University i Washington, og fortsatte som internasjonal jurist etter at politikerkarrieren tok slutt i 1975.

Fulbright sto ofte alene i startfasen av store politiske oppgjør. Han stemte som den eneste senator mot bevilgningene til McCarthys komite mot uamerikansk virksomhet i 1954, og hadde stor betydning for at McCarthys antikommunistiske korstog ble stanset. I startfasen av Vietnam-krigen markerte han klar motstand mot det amerikanske engasjementet, og ble den ledende politikeren i kampen mot krigføringen.

Fulbright hadde stor tro på internasjonalt samarbeid for å skape en bedre verden. Da spørsmålet om en ny internasjonal orden etter annen verdenskrig ble reist, stilte han seg i første rekke som støttespiller for opprettelsen av FN. Men han trodde også på internasjonalt samarbeid på lavere nivå, og i 1946 kjempet han gjennom det utvekslingsprogrammet for akademikere som bærer hans navn.

Fulbright var som taler en representant for den store retoriske tradisjonen i USA, og hans syn på utenrikspolitikken ble fra tid til annen gitt epigrammatisk form som denne: "Makt har det med å miste seg selv som dyd, og en stor nasjon har en sterk hang til å ligge under for den forståelse av makten at den er et signal om Guds spesielle tilslutning. Slik oppstår også ideen om et helt spesielt ansvar for andre nasjoner – til å gjøre dem rikere, lykkeligere og klokere, å omskape dem så å si i sitt eget strålende bilde".

John Rawls om frihet eller likhet. Ja takk, begge deler!

Professor **ANDREAS FØLLESDAL** arbeider ved Norsk senter for menneskerettigheter, Universitetet i Oslo. Fulbirght-stipendiat 1983-84 ved Harvard universitet for å studerte til doktor-graden i politisk filosofi. Han hadde John Rawls som veileder om temaet internasjonal fordelingsrettferdighet.

Hordan kan vi mennesker leve i fredelig og rettferdig sameksistens? Filosofen John Rawlsls boks *A theory of Justice* viser hvordan forskning kan ha innflytelse i internasjonal politikk. Selv var jeg så heldig å ha ham som min veilder.

AV ANDREAS FØLLESDAL

I 2011 markerer to 40-årsjubileer at USA har gitt viktige bidrag til debattene om frihet og likhet i hele den vestlige verden. Fulbright Alumniforeningen i Norge ble stiftet i 1971 for å styrke Fulbright-programmets målsetting om å bidra til fred og gjensidig forståelse mellom folk i USA og andre land, gjennom internasjonalt samarbeid om forskning, utdanning og kultur. Senator Fulbright hadde stor tro på at forskning og utdanning kunne påvirke vår politiske virkelighet.

Et eksempel på Fulbrights forhåpninger om hvordan forskning kan påvirke politikken finner vi i årets andre 40-årsjubileum. I 1971 utkom en av de viktigste bøkene i politisk filosofi, filosofen John Rawls' bok *A Theory of Justice*. Boken var resultatet av 20 års arbeid, blant annet som Fulbrightstipendiat i Oxford i 1952-53. Boken er altså delvis et resultat av Fulbrightprogrammet, og viser i Fulbrights ånd hvordan god forskning kan ha innflytelse internasjonalt, både blant forskere og for politikk.

I 1983 fikk jeg et Fulbright stipend for å begynne doktorgradsstudier i filosofi på Harvard University, med den verdensberømte John Rawls som hovedveileder. Jeg hadde allerede lest boken hans – *A Theory of Justice* – mens jeg studerte filosofi i Uppsala, og hadde skrevet magistergradsoppgave om deler av boken på Universitetet i Oslo. Rawls fremsto alltid som uhyre beskjeden, nesten sky i forelesninger og som veileder. Han var alltid opptatt av andres argumenter og tolkninger vel så mye som sine egne bidrag – til og med om hvordan hans egen bok skulle forstås. Han hadde som utgangspunkt at de store filosofene i historien var minst like glupe som oss, slik at utfordringen alltid var å tolke dem i beste mening. Og selv om vi kom til at de tok feil på noen punkter, ville det alltid være lærerikt å prøve å forstå hvorfor argumentene glapp: Var det noen antagelser om samfunnet som var feil, eller muligheter de ikke var klar over? Rawls' intellektuelt vennlige holdning til alternative synspunkter preget også hvordan han veiledet studenter, til og med i våre utlegninger av *A Theory of Justice*. Han var alltid opptatt av hva studenten eller kollegaen ønsket å finne svar på, og hvordan ulike svar, argumenter og innvendinger kunne drøftes. Om studentens prosjekt eller tolkning var forenelige med hans eget syn – eller med hans egen tolkning av sin egen bok! –var irrelevant i veiledersituasjonen; spørsmålet var hele tiden hva som vil være fruktbare perspektiver og gode, velbegrunnede svar.

A Theory of Justice er kanskje det verk i politisk filosofi som har hatt størst innflytelse i det 20. århundre, også i Norge. Et av de spørsmålene Rawls arbeidet mest med de siste årene før han døde i 2002 var nettopp det som Fulbrightprogrammet har satt seg fore å bidra til: Global fordeling og rettferdig sameksistens blant stater som behandler både sine borgere og andre stater med *tilbørlig* respekt, selv om de har ulike kulturer og verdisyn. Med Fulbrights egne ord:

> *The rapprochement of peoples is only possible when differences of culture and outlook are respected and appreciated rather than feared and condemned, when the common bond of human dignity is recognized as the essential bond for a peaceful world.*

Selv om *A Theory of Justice* er lang og tung å lese, har den hatt stor innflytelse langt utover filosofenes rekker, i jus, psykologi, statsvitenskap og økonomi. Den ble oversatt til 20 språk, men ikke til norsk. Denne store oppmerksomheten overrasker når vi vet at John Rawls nesten bare har bidratt som universitetsakademiker.

Han ble født i delstaten Maryland i USA i 1921. Med unntak av tre års militærtjeneste under den 2. verdenskrig har hans liv vært viet filosofien. Han tok doktorgrad i filosofi ved Princeton universitetet i 1950, og underviste en kort periode der og ved Cornell universitetet før han i 1962 ble tilbudt et professorat i filosofi ved Harvard universitetet, hvor han ble til han pensjonerte seg.

EN FILOSOF I FULBRIGHTS ÅND

I kortform hevdet Rawls at det avgjørende er hvordan samfunnsinstitusjonene legger til rette for de dårligst stilte. Alle må sikres like politiske og sivile rettigheter. Alle må også ha sjanselikhet, det vil si at mennesker med samme evner og innsats må ha lik adgang til posisjonene i samfunnet. Han avviste både markedsliberalisme og likelønn som økonomisk fordelingsideal, men hevdet isteden at økonomisk ulikhet, for eksempel i form av økonomiske incentiver til noen yrkesgrupper, er forsvarlig *bare* om slike incentiver er nødvendige for at det minste stykket av samfunnskaken skal bli så stort som mulig. Han forsvarer disse fordelingsprinsippene ved å hevde at alle deltakere i 'samfunnskontrakten' ville foretrekke dem framfor alternative fordelingskrav, dersom vi forsøker å argumentere med hverandre som likeverdige samfunnsborgere. Da må prinsippene være slik at alle berørte parter kan forvente å slutte seg til dem, uansett hvilken av de berørte parter man er. Rawls mente blant annet at vi vil la være å foreslå rettferdighetsprinsipper som bare tilgodeser vår egen samfunnsgruppe fordi slik egoisme vil betraktes som en usaklig grunn. Livssynsmangfoldet i samfunnet forhindrer også en del argumenter for at rettferdighetsprinsippene skal fremme et bestemt livssyn, eller premiere bestemte holdninger eller visse evner.

Rawls foreslo et hjelpemiddel for å gjøre det lettere å se hvordan vi kan begrunne og rangere forslag til rettferdighetsprinsipper. Vi tenker oss en opprinnelig forhandlingsposisjon der alle parter altså må bli

I kortform hevdet Rawls at det avgjørende er hvordan samfunnsinstitusjonene legger til rette for de dårligst stilte. Alle må sikres like politiske og sivile rettigheter. Alle må også ha sjanselikhet, det vil si at mennesker med samme evner og innsats må ha lik adgang til posisjonene i samfunnet.

enige om prinsipper for å vurdere om samfunnsinstitusjonene er rettferdige. Videre tenkte Rawls seg at partene ikke kjenner til de fakta som kunne forlede dem til å komme med usaklige eller utilbørlige argumenter. Partene argumenterer dermed bak *et slør av uvitenhet* i valget mellom rettferdighetsprinsipper.

RELEVANT I NORGE?

Det er på noen måter overraskende at slik normativ politisk teori tross alt har fått endel oppmerksomhet i Norge, for faget står svakt i Norge, både blant akademikere og i den offentlige debatt. Det kan være mange årsaker til at slik debatt er på lavbluss i Norge.

For det første bor vi i en relativt egalitær velferdsstat med universelle, relativt generøse velferdsordninger. Likhet har vært et allment akseptert ideal, og det er derfor lite etterspørsel etter normative begrunnelser eller kritikk. Tvert imot kan Rawls' prinsipper nesten betraktes som partipolitisk fellesgods her til lands. I Norge er kanskje sosialdemokrater, liberale og kristendemokrater først og fremst uenige om hvem som er de dårligst stilte, og hvilke ordninger og ulikheter som er nødvendige for å fremme deres kår.

For det andre har mange i Norge oppfattet oss som et svært homogent folk med felles religion, kultur og etnisk bakgrunn, bosatt i en enhetlig nasjonalstat. Denne selvforståelsen kan ha bidratt til å redusere frekvensen av, og farene ved, dype konflikter vedrørende politiske spørsmål – og dermed gjort normativ politisk teori mindre relevant.

For det tredje har vår juridiske tradisjon vært preget av skandinavisk rettsrealisme, i arven etter Uppsalafilosofene, Axel Hägerström (1868-1939) og Vilhelm Lundstedt (1882-1955), og danske Alf Ross (1899-1979). Hägerström så det vitenskapelige studiet av moralske normer og deres mulige begrunnelse som meningsløst i ordets tekniske forstand. Isteden hevdet han en "etisk emotivisme", dvs. at ytringer av typen "tortur er galt" bare er en måte å uttrykke ens følelse av sterkt ubehag. Rettsvitenskapen så vel som mye samfunnsforskning unngikk derfor politisk kontroversielle spørsmål, som heller ble overlatt til politikere. Denne tendensen ble styrket av en allmenn forståelse av Stortinget som det sentrale uttrykk for folkeviljen, kanskje særlig under flertallsstyre. Mellom 1930 og 1970-tallet var Høyesterett således svært forsiktig med å kontrollere lover gjennom prøvingsrett og tolkingsavgjørelser. Derfor har det vært få arenaer der man diskuterer prinsipielle normative spørsmål så som flertallsdemokratiets begrensninger og grunnlag. Slikt har i stor grad vært ansett som politikkens område – mens politikerne sjelden ønsket å ta opp slike grunnleggende normative temaer.

BESKJEDEN OG SKY

Norge har hatt enkelte dype samfunnskonflikter, så som kampen for samiske rettigheter, NATO- og EUmedlemskap, og innvandringspolitikk, nettopp slike konflikter som opptok Rawls. Hans håp var å gjøre samfunnet bedre eller, som han sa i mer resignerte stunder, i det minste forhindre det fra å bli verre.

Strategien hans var ikke å engasjere seg i politiske saker eller partipolitikk, men å arbeide som akademiker. Hans bidrag var dermed å endre samfunnet indirekte, ved å appellere til fornuftige medmennesker, som i sin tur kan påvirke politiske beslutninger gjennom demokratiske prosesser.

Hvorfor forble han en tilbaketrukket akademiker istedenfor å fungere som intellektuell i den offentlige dagsaktuelle debatt? Dette kan dels skyldes hans personlige egenskaper, og dels hans oppfatning om filosofiens bidrag. Rawls var beskjeden, nesten sky, og unngikk offentlighetens søkelys både i sitt yrkesvalg og i sin formidling. Han var alltid opptatt av å lære av innsiktene til tidligere tenkere, og refererte ofte til uttrykket at om vi ser lenger enn tidligere tiders kjemper gjorde er det fordi vi kan stå på deres skuldre. Derfor understreket han stadig for oss studenter at for å lære noe av andre må vi ta dem på alvor og tolke dem i beste mening. Først da er tiden moden for å komme med innvendinger og forbedringer – og helst slike som forfatteren selv ville ha akseptert.

En annen forklaring på Rawls' tilbaketrukne stil finner vi i hans forståelse av at filosofien kan bidra til konfliktløsing og orientering. Slik filosofi kan møte vårt behov for en systematisk og overgripende forståelse av politisk rettferdighet i en tid med store og dyptgripende politiske konflikter. Noe av filosofiens rolle er å gjøre disse spørsmålene – og svarene – tilgjengelige for reflekterte mennesker i sin alminnelighet, og dermed tilgjengelig som en del av kulturen. Dette innebærer at Rawls' målgruppe til syvende og sist er reflekterte samfunnsmedlemmer i moderne samfunn, heller enn myndighetene direkte eller bare forskersamfunnet.

Men hvorfor henvendte Rawls seg likevel nesten utelukkende til den akademiske verden, dersom teorien egentlig er rettet mot samfunnsmedlemmene mer allment? Også dette kan vi få svar på ved å se på hvilke roller filosofisk refleksjon har. Utfordringen er å gi overbevisende svar på grunnleggende spørsmål, der argumentene, og bare argumentene, teller: Fornuften er den eneste autoritet som politisk filosofi anerkjenner. Ut fra dette perspektivet blir intellektuelle og akademikere en sentral målgruppe. Ikke fordi dette er den eneste elite verd å skrive for, eller fordi de er den egentlige maktfaktoren, men fordi kravene til fornuftig argumentasjon er mer fremtredende der enn på mange andre samfunnsområder.

KRITIKK, JA TAKK!

Den normative politiske teoris historie forteller at det er i tider med stor politisk omveltning og opplevd usikkerhet at behovet for normativ tenkning melder seg. I våre dager står vi overfor viktige endringer i Norge, knyttet til politiske og kulturelle trekk blant annet som følge av europeisering. Jeg vil anta at disse endringene øker både behovet og etterspørselen etter normativ politisk teori, om de konfliktene Rawls drøftet i 1971, men også om mange andre dilemmaer.

Vår rettslige og konstitusjonelle kultur er i endring. Stortingets rolle – og grunnloven – må revideres i lys av både menneskerettighetenes økende rettslige

innflytelse og europeisk lovgivning. Dermed må demokratiets og folkestyrets begrunnelse og rammer avklares i forhold til Norge, Europa og verden. De universelle velferdsordningene blir utfordret. Interne spenninger i form av påståtte budsjettsprekker og eksternt press i form av påstått økonomisk globalisering bidrar til at reduksjon i tjenester, konkurranseutsetting og effektiviseringstiltak må vurderes blant annet ut fra normative kriterier.

En annen viktig utfordring kommer fra den økende oppmerksomheten om mangfoldet i befolkningen. Den kulturelle homogeniteten er ikke lenger som den var, men det har den da heller aldri vært: Samer og nasjonale minoriteter har vært utsatt for assimileringspolitikk i mange år. Det nye er blant annet multikulturalisme og immigrasjon fra ikke-vestlige stater, et mangfold som synes i hverdagen og som ikke reiser hjem med fly, men med T-banen.Verdimangfoldet gjør at mange stiller nye normative spørsmål om rettferdig fordeling og fremtidig oppslutning om velferdsordningene og rettsstaten. Hva bør vi kunne forvente av hverandre som gode nordmenn?

Et annet viktig tema er hva vi bør kunne kreve av det offentlige når våre livsvalg og økt 'postmaterialisme' skaper ulike behov for ressurser til helse, kosthold, fritid, og alternative måter å skaffe seg en inntekt på. Universelle ordninger fungerer dårligere når vi har ulike behov, men likevel har vi krav på at offentlige myndigheter behandler oss som likeverdige.

Rawls' innsats gir oss også en viktig påminnelse om vitenskapelige idealer, om jakten på belegg og varhet for kritikk. Da *A Theory of Justice* kom ut i 1971 hadde Rawls allerede sirkulert tre utkast blant kolleger og studenter. Etter at boken kom ut hadde han først tenkt å ta opp beslektede emner innen moralpsykologi. Men boken vakte slik oppsikt at han tilbragte det meste av sin arbeidstid på å utdype, justere og og forsvare den normative teorien han fremsatte i boken. Rawls insisterte nemlig på at akademisk arbeid forplikter en til å ta kritikk på alvor. Forskeren skal ha så godt belegg som mulig for sine standpunkter, og folk fortjener derfor å få svar på fornuftige innvendinger. Mange av Rawls' venner og kolleger ble slått av hvordan han tok alle våre innvendinger alvorlig. Han tolket til og med kritikk i beste mening, for selv når innvendingene ikke traff blink kunne de peke på dypere problemer som tvinger fram endringer og forbedringer.

Rawls' teori er et gjennomarbeidet og systematisk forsøk på å uttrykke og løse grunnleggende konflikter mellom likhet og frihet. Også i Norge trenger vi en felles begrunnelse for kriterier for et rettferdig samfunn, og en felles plattform for å drøfte folketrygdens fremtid, etiske prinsipper for oljefondet, religionsundervisning i skolen, bistandspolitikk, bruk av konkurranseutsetting i offentlig virksomhet, politisk reklame, og toleransens grunnlag og grenser – for bare å nevne noen områder der viktige felles beslutninger må tas og verdier står på spill.

En debatt der Rawls' argumenter stadig trekkes fram gjelder likhetsidealene i dagens og morgendagens

Et annet viktig tema er hva vi bør kunne kreve av det offentlige når våre livsvalg og økt 'postmaterialisme' skaper ulike behov for ressurser til helse, kosthold, fritid, og alternative måter å skaffe seg en inntekt på. Universelle ordninger fungerer dårligere når vi har ulike behov, men likevel har vi krav på at offentlige myndigheter behandler oss som likeverdige.

Norge. Mange er bekymret for oppslutningen om likelønn og likeverdig utdanning og helsetjenester, når myndighetene tillater større lønnsforskjeller, flere private skoler og private helsetilbud. Rawls' teorier tillater altså i prinsippet noen slike avvik fra likefordeling, i den grad også de økonomisk dårligst stilte får det bedre, sammenliknet med en ennå likere fordeling. Mange på den politiske høyresiden vil sette pris på dette forsvaret for en viss bruk av økonomiske incentiver, men kan innvende at Rawls ikke går langt nok. På den politiske venstresiden vil noen akseptere en slik pragmatisk holdning til en begrenset bruk av incentiver, mens andre kritiserer Rawls for å akseptere slike markedsmekanismer i det hele tatt. Våren 2011 hadde *Klassekampen* en debatt nettopp om disse temaene, med utgangspunkt i sosiologen Dag Østerbergs kritikk av Rawls' 'nyliberalisme' i boken *Troen på markedet* (forlaget Res Publica). Østerberg hevdet at Rawls' rettferdighetsteori tillater *all* økonomisk ulikhet så lenge de 'dårligst stilte' også får det litt bedre. Det skulle altså være greit at store entreprenører tjener enorme summer, så lenge de på bunnen dermed får det litt bedre. Samfunnsøkonomen Hilde Bojer og flere andre rykket ut for å korrigere dette: Rawls er politisk liberal samtidig med at han er økonomisk egalitær. Hans fordelingsprinsipper tillater ikke økonomiske forskjeller som utelukkende er til fordel for dem som har mest. Et av Rawls' bidrag til dagens norske samfunnsdebatt er altså hans pragmatiske og begrensede forsvar for markedets plass i en rettferdig økonomi.

Uansett hva ettertiden vil mene om Rawls' tilnærming – og hans svar – er mange bidrag verd å huske. Hans oppfatninger om filosofiens rolle og vitenskapelig metode i form av vennligsinnet, konstruktiv kritikk er viktige påminnelser. Forslaget om å argumentere bak et slør av uvitenhet kan være nyttig i mange sammenhenger. Hans livsverk som forsker og foreleser minner oss om akademikernes viktige, men avgrensede rolle for å sikre at statsmakt brukes til beste for alle, i samsvar med vår status som frie og likeverdige mennesker – på tross av alle våre forskjeller.

Til tross for at Rawls i liten grad er oversatt til norsk (*A Theory of Justice* er aldri gitt ut på norsk) har han hatt en del innflytelse i Norge, og ikke bare blant akademikere. Den første oversettelsen kom i 2002, da Kai Swensens oversettelse av *Justice as Fairness* (2001) kom på serien Pax filosofi. Hans bok om rettferdighet mellom stater (*Law of Peoples*) ble oversatt av Jon A. Evang med tittelen *Folkenes lov på forlaget Libro i 2006.*

Allerede i 1970 besørget Eivind Storheim at en av Rawls' første arbeider, 'Two Concepts of Rules', ble oversatt av filosofen Kai Dramer, i samlingen *Bentham, Mill, Rawls: moral og nytte* (Gyldendal). Gudmund Hernes presenterte noen hovedpoeng fra *A Theory of Justice* i 1976. Rawls ble innvalgt i det norske Videnskapsakademi i 1992. Hans teorier er pensum ved flere fakulteter ved alle landets universiteter og mange høyskoler, i filosofi, statsvitenskap, økonomi og jus.

Rawls er blitt drøftet i et bredt spekter av ikke-filosofiske akademiske tidsskrifter, fra *Tidsskrift for samfunnsforskning* og *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* til *Sosialøkonomen* og *Tidsskrift for den norske lægeforening*. Forskere innen mange fagfelt har skrevet, og skriver fortsatt, om Rawls, i tillegg til de disiplinene som tradisjonelt arbeider med politisk filosofi (filosofi, politisk teori og rettsfilosofi). Teologen Kai Ingolf Johannesen har analysert Rawls' begrep om overlappende konsensus. Økonomene Hilde Bojer, Alexander Cappelen, Kalle Moene, Agnar Sandmo og Bertil Tungodden er blant de som diskuterer Rawls og likestilling, fordelingsrettferdighet, velferdsøkonomi og likhetsstandarder. Statsviteren Oluf Langhelle diskuterer Rawls i forbindelse med bærekraftig utvikling, og mange sosiologer, deriblant Fredrik Engelstad og Geir Høgsnes drøfter Rawls' teorier i forbindelse med 'lokal rettferdighet' og lønnsforhandlinger. Økonom og statsviter Erik Nord og medisineren Ole Frithjof Norheim diskuterer Rawls i forbindelse med prioriteringer i helsevesenet.

Rawls har også hatt innvirkning på den øvrige norske samfunnsdebatten, på tvers av det politiske spekter. Jens Stoltenberg bruker Rawls' prinsipper til forsvar for velferdsordningene, *mot* reduserte skatter, mens Christian Vennerød bruker svakheter i Rawls' argumenter nettopp til forsvar for liberalisering og mot omfordeling. Sosiologen Dag Østerberg kritiserer Rawls for å gå 'nyliberalistenes' ærend ved å forsvare noen former for økonomisk ulikhet, mens filosofen Lars Svendsen i tankesmien *Civita anbefaler* Rawls av samme grunn.

Rawls har vært presentert i en rekke NOUer, om så ulike temaer som verneplikt, levekår, overføringer til barnefamilier, og om lønnsomhetskostnader i offentlig sektor. Hans perspektiver brukes om en mengde politiske temaer, både innenfor teoriens opprinnelige gyldighetsområde – når Hallvard Bakke kommenterer lønnsforskjeller – og i nye sammenhenger, som når Senterpartiungdommens leder Cathrine S. Amundsen anvendte 'uvitenhetens slør' i argumenter om Norges oljeformue.

Referanser: "Rawls in the Nordic Countries", i spesialnummer av *European Journal of* Political Theory om Rawls in Europe, 1 (2): 181-198; tilgjengelig på http://folk.uio.no/andreasf/ms/Rawls-nordic.rtf; og "En kjempe på kjempers skuldre" Nytt norsk tidsskrift 2003, 96-100, http://www.follesdal.net/doc/Rawls-2003-nnt.pdf

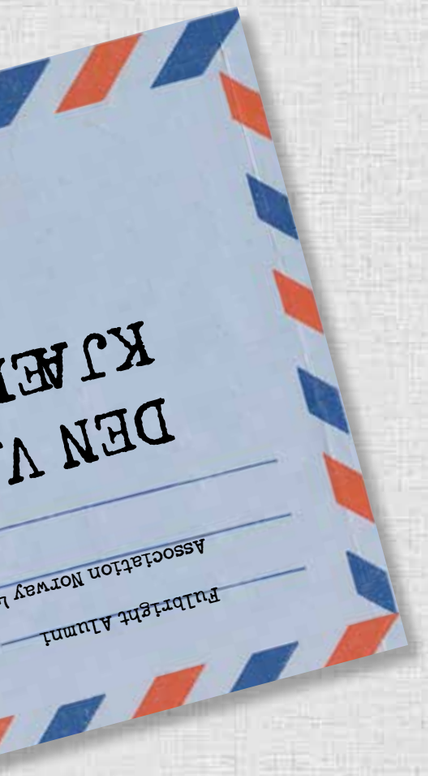

LOVE!

Statsvitenskap som pasjon

Et ellevilt dannelsesritt fra Kongsberg til Yale – med USA som prügelknabe og inspirasjon

BERNT HAGTVET (1946), fra 1993 professor i statsvitenskap, Universitetet i Oslo. Han har en MA i internasjonal politikk og M.Phil. i statsvitenskap fra Yale, med utdanning også fra universitetene i Oslo, Bergen og Nuffield College, Oxford.

I NRK-programmet "Verdibørsen" har Bernt Hagtvet hatt en serie om politiske tenkere. Han har alltid bidratt til den offentlige debatten om politiske spørsmål.

En het augustdag i 1969 var jeg på vei til mitt Fulbright-stipend ved Yale. Jeg fløy Caravelle. Det innebar at vi måtte lande i Reykjavik. Det ga sjelen tid til å bli med på reisen. Over New York så jeg byen som et smykkeskrin av funklende edelstener. Vi gikk i sirkler ned. Flyene over og under oss lå som lysormer i luften. Amerika! Da vi landet på Kennedy flyplassen hadde jeg vel det vanlige dusin av fordommer mot landet. Skjønt fordommer og fordommer. Noe var godt begrunnet, noe var utslag av ren og skjær uvitenhet.

AV BERNT HAGTVET

På flyet over hadde jeg lest den franske sosiologen Raymond Arons bitende analyse av det han kalte det politiske teateret i Paris året før. Hans pamflett om studentrevolusjonen som karneval var nettopp utkommet i serien Cappelens Upopulære Skrifter. 22 år gammel, året før, hadde jeg sittet i SV-kantina på Blindern og sett kamerater dra til Paris for å slutte seg til mai-oppstanden i Latinerkvarteret. Noen hadde den sjeldne ære å bli stoppet på den fransk-belgiske grensen. Avisene var fulle av bilder av søppelkasser stablet oppå hverandre på Operaplassen i Paris. Gidske Andersons reportasjer i Arbeiderbladet fra den franske hovedstaden ble slukt. At det var så lett å rokke det franske statsstyret med selveste Charles de Gaulle i Elysée-palasset, det ga oss en svimlende følelse av å være historiens subjekt. Wow!

Arons kalde analyse av det som etter hvert skulle vise seg å være en fåfengt politisk muskelrykning, vakte bare sånn måtelig begeistring hos den unge mannen i flyet. Aron manglet jo sansen for engasjementet, for visjonene, for idealismen! Mai 1968 innebar betydelige mentalitetsendringer, det ser vi nå. Og opprøret kom som vanlig helt uforvarende på all verdens statsvitere, min lærer Stein Rokkan inkludert. Men de Gaulles franske høyre vant valget overbevisende året etter. Som så mange andre ganger i historien der det europeiske venstre forsøkte seg, ble også studentopprøret i 1968 etterfulgt av konservativ mobilisering. Mønsteret gjentok seg fra Berlin og Wien i 1848, Paris 1870-71, og høyre-kuppene som fulgte etter venstre-revolusjonene i Tyskland etter første verdenskrig – Kapp-kuppet og reaksjonen mot rådsrepublikken i München i 1919 er bare noen eksempler.

PRÜGELKNABE OG INSPIRATOR

I dag kan jeg se at jeg ikke verdsatte tilstrekkelig USAs forfatning og grunnlovsfedrenes fascinerendes innsikter i menneskets natur. Hadde menneskene vært engler, sa James Madison i 1787, ville vi ikke hatt behov for regjeringer. Men siden menneskene ikke er engler, må vi ha regjeringer. Fast styresett. Resultatet for ham var et system fullt av ordninger for ivareta maktbalanse. Ambisjon skulle møtes med ambisjon; ingen skulle tillates å få fritt rom for utemmet makt som både perverteres og perverterer. USAs forfatning er som et gigantisk vektorsystem av balanseordninger, så forseggjort at landet er blitt anklaget for å ha frosset fast og blitt ureformbart. Denne liberale konstitusjonalismen med røtter hos Montesquieu hører etter mitt syn til menneskehetens fremste politiske sivilisasjonsgevinster. Gang på gang har en slik maktbalansetenkning vist seg å være en forutsetning for sivilisert politikk, noe alle diktaturer overser.

Den gang, på terskelen til et statsvitenskapelig studium, så jeg ikke dette demokratiets kjerne så klart som nå. Også jeg var under innflytelse av den sosiologiserende marxismen som var vår alles intellektuelle rustning den gang. Avslørende maktanalyser var vårt politiske narkotikum – og hvilepute. Vi hadde nøkkelen. Prinsipiell tilslutning til demokratiske beslutningsprosedyrer, konstitusjonell maktbalansetenkning og opplyst samtale temmet av kompromisser, kom ikke høyt opp på vår

> Hadde menneskene vært engler, sa James Madison i 1787, ville vi ikke hatt behov for regjeringer. Men siden menneskene ikke er engler, må vi ha regjeringer. Fast styresett.

åndelige radar. Demokratiet smakte rett og slett for mye av nedslitt establishment. De mest ytterliggående av oss så det som et skalkeskjul for et status quo som utmerket levde med dype økonomiske og sosiale ulikheter. Vi tok folkestyret for gitt og så mest dets skyggesider, som vi så forstørret lang ut over enhver rimelighet. Vi ville "videre". Vi var verdensmestre i alt. Vi må ha vært helt utålelige for den eldre generasjon.

Nå var jeg på vei med mine vel begrunnede (trodde jeg) innsigelser mot det landet som så sjenerøst hadde invitert meg til et av sine topp universiteter. Nokså forutsigbart siden jeg vagt tilhørte venstresiden, så jeg først og fremst landets store sprik i velstand og den kommersialiserte kulturen som mine første ankepunkter. Og volden naturligvis.

IN THE HEAT OF THE NIGHT

Jeg skulle bo noen dager hos en bekjent av en bekjent i Brooklyn før jeg skulle ta Greyhound bussen til New Haven. Min vertinne ba meg aldri svare på henvendelser fra ukjente på gaten i New York (dette var før Rudy Giulianis opprenskningskampanje). Jeg kom meg til Henry Street om kvelden. Heten stod som en stråleovn fra de brunrøde mursteinsveggene. Skingrende lys fra de spredte gatelyktene (de fleste kastet i stykker). En snikende uhygge omga gatene. Politi over alt. Frykten var reell, om ikke grunnlaget for den ikke alltid var like rasjonell. Men New York City seint på 1960-tallet var USAs Murder City nr. 1 – visstnok år om annet etter Detroit og Chicago. Da jeg vel var inne i mitt gjestehus etter intrikate forsøk på å få kontakt via ringeklokken, så jeg fem jernstenger reist opp foran døren. De skulle hindre uvelkomne besøk. Min vert, en geologilærer ved en lokal high school, bodde i en festning.

Dette var mitt første møte med USA etter edelstenene i luften over Kennedy.

Stemningen i New York var som i filmen "In the Heat of the Night", den klassiske historien om redneck-sheriffen i sørstatene. Sheriffen (spilt av Rod Steiger) møter en svart politietterforsker fra FBI på gjennomreise (spilt av Sidney Poitier). Han er landsby-sheriffen intellektuelt overlegen og løser hans sak. Stemningen dem i mellom og i den støvete byen er som blodstrømmer i et feberhett legeme. Uhyggelig og bisarrt oppbyggelig på samme tid.

MUNK I GOTISK STIL

Livet møtte meg med en gang jeg var installert i Branford College på Yale – på enerom, må vite – for Fulbright-stipendiater var prestisjetunge typer den gang, så det ut til. Der hadde ingen vasket på noen århundrer og jeg måtte

kjøpe laken og noe de mente skulle fungere som dyne i nærmeste co-op. Ingen mor her. Studentbyen på Sogn minnet om en utopisk kommune sammenliknet med detter anarkiet. Etter hvert fikk min mor sendt min grønne Olivetti manuelle skrivemaskin fra Kongsberg. Den kom fram litt skeiv etter sjøfarten over Atlanteren. På posthuset hjemme hadde hun tilfeldigvis kommet i samme kø som en gjestende amerikaner. Da han så hun skulle sende noe til Yale, sperret han øynene opp og spurte: Har du en sønn som skal dit!? Mor forstod da at gutten hennes var på vei til noe stort. Snart skulle jeg kjenne det samme. Yale var ellers navnet på en lås hjemme.

Yale (etablert 1701, mer enn hundre år før UiO) består av tolv undergraduate colleges der studentene bor og der noen professorer også har rom. I tillegg til de frie fakulteter, Mat Nat, HF og SV, har Yale hele rekken av professional schools: Jus, medisin, kunst, drama, sykepleie, business, arkitektur, landbruksvitenskap og miljø (*forestry*). Noen av collegene er bygd i falsk gotisk stil rundt vide, plendekte hager. Men her finnes også skrikende moderne bygg tegnet av bl.a. Eero Saarinen, Yale-utdannet arkitekt som også er ansvarlig for den amerikanske ambassaden i Oslo og TWA-terminalen på JFK. Bygningene i gotisk og georgiansk stil ble bygd i mellomkrigstiden av penger fra jernbanemagnaten Sterling og er bunnsolide i struktur og stil, nylig pusset opp. Jeg vil kalle dem staselige. True fake. Du føler deg som i Oxford eller Cambridge. Store spisesaler i tudor-stil gir deg følelsen av å være absentee landlord i Rosekrigenes tidsalder. Det eneste som mangler er tjenere med hoffnarr-hatter som slår på tamburiner og ser ut som Robin Hood. Vakre blyinnfattede vinduer forsterker klosterfølelsen. Om våren blomstrer magnolia-trærne som i en japansk hage.

> Jeg opplevde det som politisk teoretikere har drøftet i årevis: Vi har ikke bare én identitet. Vi har flere, dels oppå hverandre dels på siden, dels under. Avhegig av hvor du er og hvem du omgås. Det betyr at vi kan ikke bare har flere tanker i hodet samtidig men også flere identitetsrøtter.

SKINNET BEDRAR

Midt oppe i denne underlige ikke-samtidige atmosfæren kom så studentkulturen. Om nettene ut i den klebrige sommervarmen gjallet "Here Comes the Sun" ubarmhjertig fra digre høyttalere rundt om i min courtyard. Det ble drukket litervis med Budweiser. I helgen ble busslaster med jenter kjørt inn fra kvinnecollegene like ved – en lite hyggelig institusjon, mente den lett moralske gutten fra Kongsberg. Folk omkring meg inviterte denne sjeldne skandinaviske gjesten til sine overfylte rom. Snart ble jeg ønsket velkommen til colleget av dekanen, spesialist på Rabelais, viste det seg.

Etter noen dager fikk jeg tilbud i postkassa om preparater som skulle holde oss våkne og skriveføre i 24 timer i eksamensperioden. Da skjønte jeg at dette var et annet sted enn Blindern. Naboen i Branford hadde diger krans av svart hår, leste engelsk litteratur (særlig Bernard Malamud) og så ut som en hvit krysning av Malcom X og Stokeley Carmichael. Han bød på hasj. Jeg tok noen drag, men gjorde meg til latter fordi jeg var ikke vant til slikt utøy i lungene. Gutten fra Kongsberg hadde møtt verden. Siden har jeg aldri vært innen luktevidde av stoffet, verken hasj eller tobakk. 1969 var det første året da jentene, til "the old guards" tristesse, fikk adgang til Yale. Universitetet ble co-educational, som det het. Nederst i min gang fikk jeg den nye feminismen tett inn på livet. Her ble det ropt og stønnet, kranglet og murret. Jeg bestemte meg for å lese bøker i stedet.

LAGVIS IDENTITET

Etter noen dager i New Haven gikk jeg tur med nyankomne Frank Aarebrot som var kommet over fra Bergen med Stein Rokkan for å være hans assistent. Men eksamen skulle han ikke ta; han var bare en forskningsturist. Frank var alt da et vandrende verbalt fyrverkeri. Uendelig nysgjerrig, energisk (i hyppige perioder) og vidunderlig sosial. Det var livsfarlig å gå med ham på campus, for han la alltid inn fire ærender før vi kom til målet. Vi dannet en gjeng på colleget med utlendinger og fikk syn for segn at identitet er avhengig av hvor du er. Frank forble naturligvis evig bergenser, buldrende og uopphørlig til stede. Men vi andre så oss mer som europeere enn som nordmenn.

Underlig dette: Ute svekkes den nasjonale identitet og vi blir mer kontinentale. Det gjaldt til og med engelskmenn. Jeg opplevde det som politisk teoretikere har drøftet i årevis: Vi har ikke bare én identitet. Vi har flere, dels oppå hverandre dels på siden, dels under. Avhengig av hvor du er og hvem du omgås. Det betyr at vi kan ikke bare har flere tanker i hodet samtidig men også flere identitetsrøtter. Det åpner for håp om at vi ikke behøver mure oss inne i én etnisk, nasjonal religiøs, regional eller aldersmessig identitet. Vi kan bli mer flytende. Det er løfterikt. På Yale følte jeg meg altså som *europeer*, ikke først og fremst som nordmann. Det ga luft. Jeg fikk venner over mye av verden. De har jeg beholdt.

BRÅTT MØTE MED SLUMMEN

Andre uka møtte Frank og jeg virkeligheten. Intetanende gikk vi inn i ghettoen som ligger rundt om universitetsområdet. Over rustne bilvrak og sammenraste hus så vi en diger reklameplakat. Den avbildet en tilsynelatende hjernedød modell med fingrene foran leppene over teksten *Baby loves Popov!* (et vodkamerke). Jeg ironiserte over denne krasse vulgaritet omgitt av åpenbar slum. Da skrådde to svarte over til oss, den ene afro-amerikaner, den andre puertoricaner. De eglet seg inn på oss. Det lå an til slåsskamp – dvs. vi ville blitt rundjult, kanskje ranet. Men så, som et tegn

fra himmelen, skjønte de at vi ikke var innfødte. Da slo de helt om og sa vi ikke var *honkeys* og ikke var skyld i misèren i New Havens slumområder. De ville gjerne vise oss rundt og var vennligheten selv.

Senere på dagen unngikk vi så vidt å bli vitne til et ran av en gjeng svarte. I det fjerne slo de på bilvrak og truet eierne. Frank og jeg hadde hatt vårt møte med en annen virkelighet. Så spiste vi lunsj i Branfords tudorsal omgitt av velfortjente professorer i olje på veggen ... Noen uker senere så vi i studentavisene at den samme mann hadde løftet opp dekanen ved Yale Medical School og sagt ham visse ting om hvor dårlig Yale tok seg av fattige syke i byen. Den dag i dag er det ikke helt trygt å gå rundt Yales medisinske fakultet.

EN NORSK GURU PÅ YALE

Det statsvitenskapelige instituttet på Yale var fra 1960-til 1990-tallet ett av verdens beste. Det hadde stjernenavn og var uhyre vanskelig å komme inn på. At jeg var blant de heldige berodde på et sett av tilfeldigheter. Jeg kjente Christian Bay, den norske statsviteren med akademisk løpebane i Kanada, fra Nansenskolen der jeg var filosofilærer i 1968. Tilfeldigvis hadde Stein Rokkan forskningsfri samme år som jeg kom dit (1969-70). Hadde han ikke det hatt, ville jeg neppe ha møtt ham. Bay introduserte meg til Yale og bidro til at jeg fort kunne gå over fra colleget til Graduate School. Ingen av dem skrev for meg på forhånd, så noe har jeg vel bidratt til selv.

Møtet med Stein Rokkan ble avgjørende for mitt liv. Jeg ble hans student og oversatte deler av hans verk til norsk. Det reddet hans forskning for to generasjoner norske statsvitere (Rokkan døde i 1979, bare 58 år gammel). Stein Rokkan var en av sin generasjons fremste politiske forskere, president i IPSA, den internasjonale statsviterforeningen, og mannen som har gitt oss de fleste begreper vi bruker den dag i dag om norsk politikk. Særlig kjent er han for sin tenkning omkring stats- og nasjonsbyggingsprosesser i Europa og studiet av valg og valgordninger. Internasjonalt er hans ry økende den dag i dag.

INTELLEKTUELT HOTHOUSE

Hui hvor det gikk! Juan J. Linz var sprenglærd i sammenliknende politisk atferd. Han kunne på sin nasale spansk-amerikansk redegjøre for valgmønstrene fra valg til valg i ulike bydeler i Berlin i Weimar-republikken. Ja, nærmest gate for gate og hus til hus. Vi satt som fjetret av disse to lett overvektige professorer som spilte intellektuell ping-pong på kateteret. Rokkan med sine enorme kart, linjer og dimensjoner på syngende nordlands-engelsk, Linz med sin brusende symfoniske tenkemåte der århundrer, kontinenter og personligheter gikk opp i en høyere enhet. "Schpein", som han sa det, med ettertrykk (Spain). Det var statsvitenskap som pasjon. Det var som å sitte under et fossefall med to fauner spillende på sine panfløyter.

Jeg fulgte også Linz' forelesningsserie om klassikerne i sosiologisk teori. Det var en intellektuell fryd, fra Saint Simon over Marx og Spencer til Durkheim, Simmel og Weber. En blanding av lærdhet og forskningsglede som få gjør ham etter. Senere fulgte jeg hans kurs om intellektuelle i politikken og religionens rolle på ulike kontinenter. Å kunne følge ham mens han røykte kilovis med Gaulois-sigaretter og overgikk den tilmålte tid med minst en time hver gang – det var en form for frydefull innvielse som har virket inspirerende til i dag. Senere har jeg invitert ham til å skrive bøker jeg har laget.

> Og hva vi lærte av medstudentene! De japanske kom aldri ut av sine celler, de australske var mer tilnærmelige, en og annen franskmann glemte sin arroganse. Og de amerikanske av den mer eksotiske sorten ville snakke med utlendinger, ja, noen av dem ble mine venner for livet.

I auditoriet satt flere utlendinger enn amerikanere. Og når tiden for essayet kom inn, eller eksamen (formene kunne variere), da gjaldt det å mure seg inne på Sterling Library – med 13 millioner bind i åpne hyller (det var mer norsk valgstatistikk der enn ved UB i Bergen, sa Rokkan). Ved eksamenstider var bibliotekene og også små kafeer åpne døgnet rundt, og det var en stemning av intens konsentrasjon over bøker og notisblokker – dette var før PC'enes tid. I et kjellerrom i Political Science Research Library dannet vi et politbyrå, leste, spiste sammen og leste igjen. Vi var i et intellektuelt hothouse jeg aldri senere har opplevd. Vidunderlig!

Og hva vi lærte av medstudentene! De japanske kom aldri ut av sine celler, de australske var mer tilnærmelige, en og annen franskmann glemte sin arroganse. Og de amerikanske av den mer eksotiske sorten ville snakke med utlendinger, ja, noen av dem ble mine venner for livet. De kom fra New York, Kansas, Texas og Mississippi, fra alle fag og i alle farger. Jeg levde i en konstant rus. Med Johan Borgens ord – Et alpelandskap av høydepunkter.

Dog: Livet hadde sin angst. For ikke å være god nok. For ikke å arbeide hardt nok. For ikke å kunne levere. Jeg takket min engelsklærer på Kongsberg Kommunale Høyere Almenskole, Øivind Kulberg, for hans undervisning. Av og til slo det meg at utlendingene skrev bedre engelsk enn amerikanerne. Men bare av og til.

MURRENDE UNDERTEKST

USA på 1970-tallet hadde allmenn verneplikt. Forskjellen til i dag, med kriger i Irak og Afghanistan, er slående. I dag er det meget vanskelig å mobilisere til den type krigsmotstand som Vietnam-krigen utløste. Den gang kom krigen rett inn i den enkeltes sinn. Å finne fritaksgrunner ("deferments") ble en kunstart. Plutselig økte tilsiget til de teologiske fakulteter, for å studere til prest var én fritaksgrunn fra militærtjeneste. Slike muligheter for studenter åpnet for mistanken om

at militærtjeneste hang sammen med sosioøkonomisk bakgrunn. Sammenhengen er ikke mindre i dag – dagens kriger utkjempes av frivillige fra USAs nedre sjikt. De har kanskje ikke så mange andre sjanser til sosial oppstigning enn hæren.

I courtyarden på Yale så jeg Nixon tale i april 1970 på et fjernsyn utstilt i et blyvindu. Det gjaldt innmarsjen i Kambodsja. Denne invasjonen var en forverring og utvidelse av Vietnam-krigen. Innmarsjen utløste de store demonstrasjonene i New Haven og andre universitetsbyer i maidagene 1970. Ved Kent State i Ohio førte opptøyene til fire drepte studenter. Der slapp politiet opp for tåregass og tydde til skarp ammunisjon. Under demonstrasjonene i New Haven mai 1971 unngikk vi dette, for der hadde politiet tonnevis med tåregass, skulle det vise seg. Thank God. Men the establishment var fortsatt livredd: Etter de store demonstrasjonene i Washington DC i 1971 (jeg var der) kunne avisene fortelle at Nixon hadde gått ut i parken rett fra sitt ovale kontor for å møte folk – han ville forsøke å forstå ungdommen. Kultur- og generasjonskløften var enorm.

Yale havnet midt i urolighetene i New Haven i maidagene 1971. Studentene arrangerte massemøter og seminarer, men mest kjent er nok ordene som den aristokratiske presidenten på Yale, Kingman Brewster Jr. uttalte: "Jeg er skamfull over at jeg er blitt brakt dit hen at jeg er skeptisk til muligheten av at en svart amerikaner kan få en rettferdig rettssak." Bakgrunnen var at Bobby Seale, ledende tillitsmann i Panthers, var blitt arrestert, mistenkt for mordet på en annen Panther (Alex Rackley) i 1969. Da Seale under rettssaken ble "gagged" (fikk munnbind for ikke å forstyrre rettsforhandlingene), gikk bilder av ham rundt i pressen og på fjernsynet. Slik ble svarte behandlet i en rettssal i USA, var budskapet – og Yales president var rystet.

John ville bli diplomat og endte som ambassadør i Armenia. Han måtte forlate sin post fordi han var uenig i USAs falskhet i synet på den tyrkiske juntaens folkemord på armenerne i 1915. John brukte ordet "genocide" en gang offentlig. Mer skulle det ikke til for å miste sin stilling.

De grunnleggende spørsmål i tiden, om begrunnelsen for krigen i Vietnam, om de svartes borgerrettigheter og likestilling, om universitetenes forhold til det militære og til forsvarsindustrien, ja om intellektuelles politiske ansvar og forholdet tanke/handling – alt kom opp i de dagene i 1971. Demonstrasjonene etterlot en arv av sosialt ansvar ved universitetet der forholdet til de svarte i New Haven og i landet forøvrig har fortsatt å være i fokus.

USA UTENFOR CAMPUS

For den unge Werther fra Kongsberg gikk nå turen ut på landeveien. Med en kubansk psykologistudent og en tysk språkviter dro vi USA rundt. 32 stater, John, min gode russiskstuderende venn fra Branford og jeg. Underveis lærte jeg ham å si "Lenge leve det evige vennskap mellom Norge og USA!" Vi dro i to biler, vi i en grønn Austin Triumph sportsbil, og følte oss som fire oppdagelsesreisende.

I New Mexico fikk vi beubonsk pest (svartedauen) smittet fra Rattus Norvegicus. Trodde vi – det viste seg å være halsesyke. Området hadde hatt denne smitten, fikk vi vite. Hippien som viste oss rundt i den kommunen vi støtte på utenfor Albaquerque, ble ettersøkt for dobbeltmord tre måneder etter at vi beså hans vaiende hasjåkre. Mannen viste seg å være gal. Han mente han var reinkarnasjonen av general og president Ulysses S. Grant og hadde søkt om pensjon både som general og president. Det var tider.

John ville bli diplomat og endte som ambassadør i Armenia. Han måtte forlate sin post fordi han var uenig i USAs falskhet i synet på den tyrkiske juntaens folkemord på armenerne i 1915. John brukte ordet "genocide" en gang offentlig. Mer skulle det ikke til for å miste sin stilling. USA anerkjenner ikke 1915-massakrene som folkemord. Men det er en annen historie.

Den viktigst holdingen på Yale var dette: Vi ble tatt så enormt alvorlig av våre lærere. Vi var ressurser, ikke tallstørrelser som skulle fases gjennom et system for å tilfredsstille universitetsbyråkratenes gjennomsilingsnormer. OK – Yale er ikke Oslo. Men det er ikke nok å fastlå dette. Dette dreier seg om kultur. Intellektuell kultur. Da min lærer i kurset om europeisk fascisme, Henry A. Turner, Jr., tok seg lang tid til å gi meg detaljerte henvisinger til litteratur om NSDAPs velgerappell og senere fulgte meg opp intenst, da forstod jeg idéen bak Yales pedagogiske prinsipper: Læreren skulle være lærer også i personlig forstand. Han/hun hadde rettigheter. Forholdet lærer/student var forunderlig likevektig, selv om avstanden i lærdom alltid var intenst til stede. Det var usedvanlig inspirerende.

Etter oppholdet ved Yale har jeg alltid følt et ansvar for å pløye noe av denne tidens erfaringer tilbake til mitt eget land. Å komme etter Rokkan i en forskningslederstilling ved Chr.Michelsens institutt i 1983 var en ære, og ved Universitetet i Oslo har jeg forsøkt å behandle studentene som tenkende mennesker.

Noen referanser: *Redaktør av Folkemordenes svarte bok. Politisk massevold og systematiske menneskerettighetsbrudd i det 20. århundre (Oslo: U-forlaget 2008) og Ideologienes århundre. En personlig reise i det 20. århundres politiske idéhistorie (Oslo. Dreyer 2010).*

DEL 2
POLITIKKEN

Syv år og et pussig vennskap

HILDE ELIASSEN RESTAD er seniorforsker ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI) og PhD, Foreign Affairs, University of Virginia

Hun har sine røtter i Nord-Norge, men har siden bodd i New Mexico, Oslo, El Salvador og Virginia. Hun har nedsteget Grand Canyon to ganger og gravd dype grøfter i jungelen i El Salvador. Det vites ikke om hennes høylydte adferd skyldes nordlendingen eller amerikaneren i henne.

Som en som har doktorgrad i amerikansk politikk, og har bodd til sammen ni år i USA er det både til frustrasjon og glede at det i Norge bor 4, 940, 400 USA-eksperter. Egentlig mest glede, for er man interessert i internasjonal politikk er det helt nødvendig å forstå USA. Her følger et møte med menneskene som sjelden ender opp som helter i amerikanske filmer og TV-serier – de konservative.

AV HILDE ELIASSEN RESTAD

Nordmenn har sterke meninger om landet på andre siden av Atlanteren. Noen basert på egne erfaringer eller studier, andre basert på mindre trygt empirisk grunnlag. På den ene siden har man dem som er skråsikre på at de forstår den amerikanske folkesjela etter å ha sett "The Wire" og studert et semester på utveksling. På den andre siden er det slettes ikke alle som ser nytten av å studere dette landet, enten fordi man tror man allerede kjenner det eller man tenker at det ikke er viktig. Som professoren i tysk ved Universitetet i Tromsø en gang sa til meg da jeg fortalte at jeg skulle studere amerikansk politikk: "Hvorfor det? Er det ikke bedre å studere noe mer interessant?"

Min konklusjon har vært det motsatte av professoren sitert overfor. For de som er interessert i internasjonal politikk er det helt nødvendig å forstå USA. For oss nordmenn, som har levd med en konstant inspirasjons- og irritasjonskilde på den andre siden av Atlanteren siden 1776, burde det å lære USA og kjenne, være obligatorisk. Det at antall norske studenter i USA har sunket kraftig siden 1990-tallet, er bekymringsfullt. Om dette er et tegn på svekket ideologisk tiltrekningskraft (såkalt myk makt) kan jeg ikke si sikkert, men det er helt klart at det i Norge er mer populært å studere og forske på land like små og originale som oss selv, heller enn stormaktene i verden. Det er også synd at de som faktisk studerer i USA, reiser til storbyer som reflekterer en helt annen kultur enn mesteparten av USA. Særlig gjelder dette for "Europa-light" områder som New York, Boston og San Francisco. Jeg er selv glad i disse fantastiske byene, og ingen kan klandres for å ville gå på ett av deres mange anerkjente universiteter. Men USA defineres jo blant annet av sitt mangfold. Og der finnes så definitivt et annet USA. Ønsker man å komme den amerikanske folkesjela nærmere nytter det rett og slett ikke å opphold-de seg på økologiske kaffebarer i storbyene på øst- og vestkysten.

MADELINE OG MEG

Jeg var så heldig å få tilbringe syv år ved Thomas Jeffersons universitet og stolthet, University of Virginia. Universitetet ligger ute på landet, to og en halv timers kjøretur fra Washington DC, i byen Charlottesville. Jefferson ønsket at det på hans gravstøtte skulle stå tre ting: At han var forfatter av Uavhengighetserklæringen, samt Virginias statutt for religiøs frihet, og at han var faren til universitetet i Virginia. Det var derimot ikke plass til at han var USAs tredje president. Jeffersons stolthet er ikke så veldig kjent i Norge, men er – etter UC Berkeley – USAs beste offentlige universitet.

Jeg dro dit med et Fulbright-stipend for å ta en mastergrad. Men ting har en tendens til å balle på seg (i statsvitenskapen kjent som "path dependency" – det var nerdehumor). Da jeg fikk tilbud av fakultetet om å fortsette med en doktorgrad, ba jeg om betenkningstid. Fakultetets avdelingsleder overtalte meg med følgende karismatiske tale: "Well, you don't have anything better to do, right?" Og det hadde jeg heller ikke.

En av de mest uventede hendelsene i løpet av de syv årene skulle bli mitt vennskap med en meget evangelisk kristenkonservativ familie. Før jeg flyttet til Virginia fikk jeg nemlig et brev fra det jeg trodde var universitetets egen organisasjon for internasjonale studenter, med et tilbud om å stifte bekjentskap med en "vertsfamilie" – ikke en å bo hos, men en å feire Thanksgiving med, gå på sportsarrangementer med, etc. I det hele tatt å hjelpe meg med min kulturelle integrering. Jeg takket ja til tilbudet, og ble på Dulles Airport i Washington møtt av en høy dame med enda høyere hår og en rød rose i hånda. Madeline Trotmans intensjon – som en del av den private, kristne organisasjonen hun var medlem i, og som *ikke* var tilknyttet universitetet – var å omvende meg/forsikre seg om at jeg var en god kristen som har "Jesus in my heart".

> Kristendommen står i høysete for alle aktiviteter, sosiale som politiske. Religion skal gjennomsyre samfunnet. Grunnlovsfedrenes insistering på separasjon mellom stat og kirke utgjør kanskje den eneste gangen de gjorde en feil, ifølge Madeleine & co.

Det ble starten på syv år med diskusjoner om Gud, tro og politikk. Madeline er stor-fan av konservative talk radio verter, og oppmuntret meg flere ganger til å høre på Rush Limbaughs radioprogram, fordi "he is changing so many hearts out there". Det føltes fullstendig surrealistisk å bli fortalt av en omsorgsfull, kjærlig, uegennyttig bestemor at jeg måtte passe på å få med meg radioprogrammet til en hatefull, diskriminerende, propaganderende eks-pillemisbruker fordi han spredte Det gode budskap. Men slik var det altså.

Å lære Madeline og hennes familie å kjenne (bestående, i god evangelisk tradisjon, av fire barn og tjue barnebarn, da prevensjon ikke er så veldig populært) var å lære den amerikanske sosialkonservatismen å kjenne. Sarah Palin er den store heltinnen, og Fox News er gud. Hun stemte på John McCain i 2008, men holdt seg for nesa mens hun gjorde det (han var ikke sosialt konservativ nok). Jeg klarte aldri helt å forstå hvordan et så fantastisk sjenerøst og åpent menneske klarte å høre på de aggressive og hatske radio og tv-vertene som Limbaugh og Bill O'Reilly, og vi måtte ha flere runder hvor jeg forsøkte etter beste evne å forklare at Barack Obama sannsynligvis ikke var muslim. En ting ble dog etter hvert klinkende klart: De som tror på Gud er in, og de som ikke tror er ut. Og det handler ikke bare om å tro på Gud – det skal være en offentlig, misjonerende, insisterende gudstro. Personlig kristen er for pyser.

Og her kommer vi til noe av det som nordmenn (og mange europeere) finner vanskeligst å forstå ved konservatismen i USA. Kristendommen står i høysete for alle aktiviteter, sosiale som politiske. Religion skal gjennomsyre samfunnet. Grunnlovsfedrenes insistering på separasjon mellom stat og kirke utgjør kanskje den eneste gangen de gjorde en feil, ifølge Madeleine & co.

Min kjære Madeline – som selv var blitt skilt fra sin mann – var bekymret for det meste i mitt liv: At foreldrene mine var skilt, at jeg ikke trodde på Gud, at jeg ikke gikk til gudstjeneste (men jeg reddet meg ofte med at jeg jo var konfirmert). En gang – i et svakt øyeblikk av dårlig samvittighet etter at jeg hadde takket nei for n'te gang til å bli med i kirka på en søndag – sa jeg ja til å bli med på misjonærsamling i Roanoke. Madeline har nemlig reist verden rundt som misjonær. Hun har bodd i Sveits, Kina, Sør-Korea, og fikk tvillingdøtrene sine da hun var misjonær i Mexico. Hun snakker spansk og er informert om andre kulturer. Roanoke ligger i tjukkeste Virginia, og minner om skumle scener i filmer som involverer pickup trucker og trailer-parker. Her fikk jeg være med på misjonskonferanse i en av Roanokes megakirker, hvis hovedpresentasjon var en power point-fremstilling av Europa. Presentasjonen forklarte i dramatiske ordelag hvorfor Europa var "mørkets kontinent": Ikke bare var ateismen løs blant lokalbefolkningen, men den raskest voksende religionen var islam! Dette var heldigvis før Obama ble president, ellers vet jeg ikke hvordan det skulle gått med livsviljen til publikum i salen.

Madelines egen erfaring med Islam var ikke en suksesshistorie. Hun stiftet i en periode et vennskap med en muslimsk student fra Kuwait. Denne unge jenta måtte etter hvert gi Madeline klar beskjed om at de ikke kunne treffes lenger, da Madelines iherdige forsøk på misjonering ikke falt i god muslimsk jord. I motsetning til de to er Madeline og jeg fortsatt venner, og har god kontakt.

Selv om vi aldri ble – eller blir – enige om Gud, ekteskap, politikk eller homofili, så var det en flott opplevelse å knytte bånd til en pratsom, nysgjerrig og snill bestemor. Jeg tenker stadig tilbake på alle lunsjene våre, og håper og tror jeg aldri "jattet med", men heller fortalte min side av saken så diplomatisk som mulig. Vi var jo sjelden enige, og fikk aldri konkludert med noe som helst. Vårt vennskap ble en pågående enighet om å være uenig. Selv om jeg aldri ble komfortabel med Madelines syn på sosiale spørsmål, så gav hun meg en sosialantropologisk gave: Et vindu inn i et USA som få nordmenn får sjansen til å utforske.

REPUBLIKANSK AKADEMIA

Det å bo i Virginia hadde også andre bestemte fordeler. Det var en nyttig eksersis å få studere under prominente konservative professorer ved universitetet, og ikke minst diskutere sammen med konservative studenter. Jeg tok flere kurs med Professor James Ceaser, en kjent konservativ som ofte skriver i *The Weekly Standard* – nærmest de neokonservatives medlemsblad. Dersom man skulle ha hatt noen forestillinger om at politiske synspunkter ikke har noe å si for det vitenskapelige studiet av statsvitenskap, så ble de i alle fall grundig knust. Det var helt åpenbart at vi kom fra motsatte ideologiske planeter, og at dette hadde farget våre statsvitenskapelige interesser og perspektiver. Som europeer og nordmann ble jeg tidlig utpekt som kullets sosialist, og måtte forsvare helt gjennomsnittlige norske politiske synspunkter fra Stalin-stempelet. Jeg måtte også bære Ceasers byste av den franske aristokraten og USA-fareren Alexis de Tocqueville til forelesningsrommet, uvisst om dette var straff for lefling med sosialismen eller vanlig kutyme.

Som europeer og nordmann ble jeg tidlig utpekt som kullets sosialist, og måtte forsvare helt gjennomsnittlige norske politiske synspunkter fra Stalin-stempelet.

Et av temaene Ceaser var mest opptatt av, var det de i USA kaller "the Founding", altså grunnleggelsen av USA. Hans sterke tilknytning til grunnlovsfedrene – the Founding Fathers – er en populær konservativ aktivitet som vi for eksempel ser gjenspeilet i dagens Tea Party bevegelse. Denne ideen om at USA ville vært et bedre land dersom man bare kunne finne tilbake til det USA som eksisterte når grunnlovsfedrene levde er utbredt blant amerikanske konservative. "The cult of the Founding" – grunnleggelseskulten – er en viktig del av den konservative bevegelsen i USA og forklarer for eksempel hvorfor mange Tea Party aktivister går rundt med Grunnloven i jakkelomma.

Det å møte en briljant konservativ professor var for meg meget nyttig. Jeg hadde vel aldri – når sant skal sies – møtt noen før. En konservativ professor, altså. Mine konservative medstudiner påpekte at dette jo var fordi akademia ofte er en liberal bastion hvor konservative gjerne møter fordommer og føler seg fremmedgjort. En vanlig påstand i USA, men antakeligvis like sant i Norge.

Det genuine ideologiske mangfoldet ved University of Virginia var forfriskende og stimulerte til en type debatt man ikke kan ha dersom man er grunnleggende ideologisk enig. For meg, som kom fra Norges venstreside, var læringskurven bratt, men særdeles interessant. Opplevelsen har gjort at når fenomener som Tea Party bevegelsen dukker opp, så kan jeg forstå hva de sier. Jeg liker det ikke, men språket de snakker er gjenkjennelig. Vel, noe av det, i alle fall.

ELSK/HAT

At nordmenn elsker å hate USA er en klisjé, men dette er selvsagt bare halve historien. Vi elsker jo også å elske dette landet. USAs ideologiske makt har vært betydelig for Norge siden før det moderne Norge ble grunnlagt, all den tid Norges egen grunnlov var inspirert av den amerikanske (og selvsagt den franske) grunnloven. Dette på tross av seminarlederen i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo som kunne informere meg som cand. mag. student at den franske revolusjonen kom før den amerikanske, siden den franske jo var viktigst.

Siden 1814 har nordmenns politiske perspektiv på og forhold til USA vært en følelsesmessig berg-og-dalbane. Forakten for konservative republikanere er stor – som man så med Ronald Reagan og George W. Bush, jr. – like stor som mangelen på forståelsen av dem. Nordmenn har samtidig stor sympati for demokrater; Woodrow Wilson og Franklin Roosevelt nøt dyp respekt (med god grunn, selvsagt), og alle forelsket seg i John F. Kennedy, Bill Clinton, og Barack Obama. Det at President Obama fikk fredsprisen 10 måneder inn i sin

første presidentperiode, etter å ha oppnådd å *prate* pent med mer fremmedord enn sin forgjenger, sier sitt om hvor entusiastiske vi var som nordmenn da denne nesten-europeeren inntok Det hvite hus. Som Tove Bjørgaas skriver i sin bok *Frykt og Forandring*: Dette var helt klart en Thorbjørnetjeneste. Obama selv skulle gjerne betakket seg.

Kulturelt sett har nordmenn den samme lett schizofrene holdningen vi har til politikken: Man er fascinert av "all things American" (det er jo for eksempel en utbredt besettelse blant Oslos urbane elite så vel som Norges generelle befolkning å "leie et flak og kjøre på tvers av USA"), samtidig som man er meget skeptisk til amerikanisering av ens egen kultur – selv om man vel i Norge ser en mykere versjon av denne skepsisen enn i mange andre europeiske land. På mange måter er USA Norges kule storebror – lillebror halser alltid etter, livende redd for å gå glipp av noe kult som storebror driver med innenfor musikk eller populærkultur.

Samtidig som man er skeptisk til den allestedsnærværende kulturen, bruker man den også som en vei inn i samfunnsforståelsen. Det er vel ikke få nordmenn som føler de har et nært og personlig forhold til Baltimore på grunn av serien *The Wire*, New York på grunn av utallige dramaserier, amerikansk-jødisk kultur på grunn av *Seinfeld* og så videre. Nordmenns overveldende forståelse for og innlevelse i "gangsta rap" og det harde livet til mafiaen i New Jersey (ja, det var en Sopranos referanse) er både søtt og interessant.

Men nordmenn får en meget spesifikk versjon av den

På mange måter er USA Norges kule storebror – lillebror halser alltid etter, livende redd for å gå glipp av noe kult som storebror driver med innenfor musikk eller populærkultur.

amerikanske kulturen og samfunnet gjennom Hollywood og Billboard-lista. Det er jo ikke for ingenting at Hollywood kritiseres av konservative amerikanere for å være en liberal bastion. Dette så vi for eksempel i serien *West Wing* (*Presidenten*), hvor perspektivet var fra demokratenes side og republikanerne var fienden. Det lages få konservative karakterer som publikum er ment å sympatisere med – kanskje er karakteren «Kitty» i *Brothers & Sisters* unntaket.

Likeså med rasespørsmålet. Vi får afro-amerikanske actionhelter, Cosby-kos og motor-mouth komikere, uten at dette på noen måte forbereder en på virkeligheten. University of Virginia var i så måte en sjokkartet opplevelse. Universitetet er et universitet for sørstatenes overklasse. Her var den store majoriteten hvit, rik og relativt konservativ. "Uniformen" til mine studenter var Ralph Lauren-piqué og luksus-SUVer. Universitetet oser av historie og tradisjon – sørstatstradisjon. Det ble som nevnt grunnlagt av Jefferson, som jo i tillegg til å være tidligere president også var slaveeier. Når man besøker hans berømte eiendom Monticello, kan man også besøke slavekvarterene på baksiden av herskapshuset. Lenge var skolen kun for hvite southern gentle*men* – kvinner fikk ikke offisielt adgang før i 1972. Rasespørsmålet er like betent på skoleområdet som det er i amerikanske samfunn generelt. Samtidig har universitetet også en stor andel afro-amerikanske studenter. Denne merkbare minoriteten holder seg gjerne adskilt fra den hvite majoriteten, med egne "sororities" og "fraternities" for svarte og egne studenthjem. En slik "selvsegregering" er vanlig i USA, særlig i sørstatene. Her er verken slaveri, segregering, eller diskriminering glemt, men heller den store elefanten i rommet – et av de vanskeligste temaene som amerikanerne stadig må forholde seg til.

Dette var en viktig grunn til at Barack Obama ble sett på som en Amerikas frelser i 2008. Det å velge en (delvis) svart president ble sett på som en meget symboltung handling. På en måte ble det sett på som en øvelse i å be om tilgivelse. Dersom USA kunne velge en svart president kunne kanskje den vondeste skampletten på landets rulleblad legges til side. Dette ønsket var forståelig, om enn malplassert. Obama var ikke en afro-amerikaner i begrepets spesielle betydning. Han var ikke en etterkommer av afrikanske slaver, brakt til USA i lenker på båter, og undertrykt gjennom hundrevis av år. Skampletten berører ikke ham. Derimot berører den hans kone, Michelle Obama. Slik fikk USA sin første afro-amerikanske president som ikke er afroamerikaner, med unik appell både til svarte og hvite amerikanere.

HOMECOMING

Å komme tilbake til Norge etter syv år i USA og bli titulert "USA ekspert" er en nervepirrende opplevelse. Alle mener noe om USA. Alle mener de kan noe om USA. Å skulle måle seg opp mot den ypperste europeiske USA-eksperten, den franske aristokraten Alexis de Tocqueville, er skjellsettende. Og heldigvis ikke nødvendig. Som amerikanere vet – liberale som konservative – når det gjelder Tocqueville er det ingen over, ingen ved siden.

En av mine første opplevelser tilbake i Norge var som innleder ved Militærmaktseminaret, arrangert av Forsvarets Stabsskole og Norsk Utenrikspolitisk Institutt. Der snakket jeg om temaet for avhandlingen min, som er amerikansk eksepsjonalisme. Amerikansk eksepsjonalisme er den klokkeklare troen amerikanerne har på at deres land har en spesiell rolle å spille i verdenshistorien. "Amerika" var spesielt når det ble grunnlagt, i og med at det var det eneste republikanske demokratiet i moderne tid. Så usannsynlig var det at dette lille landet skulle slå Det britiske imperiet i Uavhengighetskrigen at Gud måtte være på amerikanernes side.

Helt siden da har amerikanerne vært nærmest religiøst overbevist om at USA skal vise vei til historiens ideologiske konklusjon: Kapitalistisk, republikansk demokrati. Når besteforeldrene våre hørte John F. Kennedy snakke om USAs misjon i Den kalde krigen,

eller våre foreldre hørte Ronald Reagan snakke om USA som "the shining city on a hill" og min generasjon hørte George W. Bush, jr. snakke om USA som forkjemperen for Det gode, var ikke dette tom retorikk. De tror på dette budskapet. Å forstå dette selvbildet – hvor det kommer fra (Puritanerne på 1600-tallet, samt Grunnlovsfedrene på 1700-tallet), hvordan det har utviklet seg ("Manifest Destiny" på 1800-tallet var for eksempel en oppdatert versjon) og hvordan dette påvirket amerikanernes syn på resten av verden – er en viktig del av det å knekke den amerikanske koden.

Jeg ble deretter intervjuet av ABC Nyheter om dette med amerikansk eksepsjonalisme. Artikkelen skapte en «storm i kommentarfeltet» da mange hadde mye å si om disse amerikanerne. En person skrev at dette var da aldeles innlysende, og man trengte vel ikke doktorgrad for å vite slikt. Tydeligvis ikke, for i Norge er det lite penger til forskning på amerikansk politikk. Det er uvisst hvorfor det er slik. Jeg kan kun spekulere. Er det fordi vi tror vi allerede vet alt om USA og at det derfor er helt unødvendig for oss å skaffe oss kunnskap og kunnskapsmiljøer om amerikansk politikk?

I så fall er dette lettere ironisk, all den tid Norge og dets innbyggere lever på USAs sikkerhetsgaranti. På Blindern sa professorene i statsvitenskap ofte at FN er grunnsteinen i norsk utenrikspolitikk. Dette er riktig, men også feil. FN er grunnsteinen i norsk utenrikspolitikk fordi NATO – og dermed USA – er den organisasjonen som underbygger norsk *sikkerhetspolitikk*. FN er selvsagt viktig, men skal vi være ærlige med oss selv burde vi ha mot til å innse at vi siden 1945 har levd på USAs militære garanti.

USA er Europas beskytter – det sier de ofte nokså ubeskjedent selv – og også vestens leder. USA er FNs skaper og det landet som bestemte det meste av organisasjonens design i planleggingsårene som førte frem til San Francisco-konferansen i 1945. Vi kan være brennende uenige i amerikansk utenrikspolitikk, men realiteten er at vi lever av den, vi også. Vi kan gjerne ønske at Europa blir en enhetlig og kapabel sikkerhetsaktør i framtiden, som forhåpentligvis kan bidra til en mer likeverdig vestlig allianse. Men dette er for øyeblikket et ønske, ikke en realitet. Som Kosovo i 1999 og Libya i dag viser oss, så er vi – enten vi snakker om Norge eller Europa – avhengig av amerikansk militærmakt for å gjennomføre våre utenrikspolitiske prosjekter rundt om i verden.

Så kan vi kanskje spørre oss: Hvorfor er vi alliert med USA i dag? Hva kjemper vi for, nå når Den kalde krigen er over? I følge vårt eget Utenriksdepartement kjemper vi for humanitære verdier. Vi skulle være en "humanitær supermakt". Ser man nærmere på saken, er det klart at Norge kjemper for det samme som USA, men vi gjør det med ulike virkemidler. Dette gjør de fleste nordmenn på venstresiden til noe lignende politiske hyklere. Vi bruker USA som vår sikkerhetsgarantist slik at vi kan forbli ren og uskyldig som en humanitær, liberal, europeisk fredsnasjon.

Vi latterliggjør den amerikanske misjonstrangen – inspirert av eksepsjonalismen – som alltid skal fortelle alle andre hvordan gjøre ting. Men samtidig forteller vi andre land hvordan lage fred, akkurat som USA gjør, bare med penger heller enn med våpen. Norge

Vi latterliggjør den amerikanske misjonstrangen – inspirert av eksepsjonalismen – som alltid skal fortelle alle andre hvordan gjøre ting. Men samtidig forteller vi andre land hvordan lage fred, akkurat som USA gjør, bare med penger heller enn med våpen.

har nemlig sin egen eksepsjonalisme, som stammer fra andre kilder enn den amerikanske, og som har sitt eget uttrykk i norsk politisk historie. Vi nekter å være medlem av Europa, og later som om vi ikke er medlem av USAs gjeng. Men det er vi altså, og det båndet stoler vi på at er der også i framtida.

Kan båndet brytes? Selvsagt – fra USAs side. Norge er ikke spesielt viktig lenger etter Den kalde krigens slutt. Derimot er *vi* avhengig av USA. Så kanskje er det ikke så dumt å vite litt om dette landet vi trenger så voldsomt likevel.

Otto von Bismarck skal en gang ha sagt at "God has a special providence for fools, drunks, and the United States of America." Framtidas maktkonfigurering i internasjonal politikk vil vise om han hadde rett, eller om USAs storhetstid snart er forbi. I så fall vil vi oppleve en verdensorden som kan variere fra litt ulik til den vi har kjent siden andre verdenskrig, til en radikalt annerledes orden som ikke lenger spiller på Vestens premisser. Amerikanske forskere varierer i sine prediksjoner. "Realister" innen statsvitenskapen som John Mearsheimer argumenterer for sannsynlig militær konflikt mellom USA og Kina, skapt av uunngåelige mekanismer som opererer på det internasjonale plan mellom de to framtidige stormaktene. "Liberale" statsvitere som G. John Ikenberry har klokkertro på at den amerikansk-vestlige ordenen vil overleve, fordi de mener dette er den normativt beste internasjonale ordenen. Dermed spår Ikenberry at Kina etter hvert vil finne sin plass innen denne ordenen og at en kinesisk maktøkning ikke vil føre til militær konflikt, men heller økt innflytelse i verdensorganisasjonene, hvor fredelig politisk samarbeid og økonomisk konkurranse utfolder seg.

Hvordan et land som ser på seg selv som eksepsjonell og som lederen av den vestlige ordenen skal justere seg etter en ny maktbalanse, er uvisst. Overgangen kan bli ubehagelig ikke bare for USA, men også for USAs nærmeste allierte som Norge. Internasjonal politikk går dermed spennende tider i møte, og det blir bare viktigere å satse på forskning om internasjonal politikk. Ikke minst forblir det viktig å gi våre studenter muligheten til å oppleve en verden i forandring fra et personlig ståsted.

Jeg er derfor meget takknemlig for at Senator Fulbright startet et program som mange tiår senere gav ei Hammerfestjente muligheten til å få en fantastisk utdannelse ute på landsbygda i Virginia.

Om enkel og dobbel moral i politikken

HENRIK SYSE er Dr. art. i filosofi ved Universitetet i Oslo, Fulbright-stipendiat ved Boston College 1989-90. Han har tatt Forsvaret russisk-kurs. Si etikk, og Henrik Syses navn dukker opp: Forskningsrådets etikkprogram (1992-97), Verdikommisjonen (1998-2001, Oljefondets aksjonærrettigheter (2005-07), sprudlende deltaker i NRK-programmet "Verdibørsen", underviser og spaltist. Med erfaringene fra næringslivet og akademisk forskning er Syse en ettertraktet foredragsholder i filosofi, moral og etikk.

Det er enkle tider for mennesker som liker å gjøre narr av amerikansk politisk debatt. Jeg skal forsøke å si noe om hva vi nordmenn synes er så problematisk ved den ytterliggående, men for tiden svært toneangivende delen av det republikanske partiet. Kanskje kan vi derigjennom tydeligere få øye på hva det egentlig er disse kretsene på den amerikanske høyresiden er så redde for, og muligens forstår vi da også hvorfor de nok er like skeptiske til våre politiske instinkter som vi er til deres.

AV HENRIK SYSE

Kona mi og jeg kom til USA for å studere høsten 1989, nygifte og spente. For egen del var jeg Fulbright-stipendiat, og jeg kom rett fra vervet som leder i Oslo Unge Høyre. Det var bare noen uker før faren min ble statsminister for en høyre-sentrum-regjering. Det var spennende tider i familien – og spennende tider politisk.

Jeg var nok forberedt på det, men ble ytterligere minnet om det da jeg startet studiene i politisk teori ved Boston College Graduate School: Jeg er konservativ i Norge, men liberal i USA. Det er som om jeg setter meg på høyre side av midtgangen på flyet idet jeg forlater Oslo, og så finner jeg ut at jeg på et eller annet vis er havnet på venstresiden åtte timer etterpå.

Jeg er konservativ i Norge, men liberal i USA. Det er som om jeg setter meg på høyre side av midtgangen på flyet idet jeg forlater Oslo, og så finner jeg ut at jeg på et eller annet vis er havnet på venstresiden åtte timer etterpå.

Mine konservative medstudenter – og på vakre Boston College var det faktisk en del av dem – hadde for eksempel vanskelig for å skjønne min støtte til svangerskapspermisjoner og folketrygd; jeg hadde på min side vanskelig for å skjønne deres kombinasjon av økonomisk liberalisme (som riktignok aldri gikk under navnet "Liberalism") og til tider nesten sosialdarwinistisk – slik jeg så det – syn på forholdet mellom sterke og svake i samfunnet.

Dypere studier gjorde at jeg etter hvert fikk øye på adskillige nyanser på den konservative og republikanske siden i USA – og likeså, på godt og ondt, på den demokratiske. Det norske sort-hvitt bildet av amerikansk politikk stemmer slett ikke alltid med landskapet. Men jeg fikk bekreftet min tilhørighet til det som man der borte vil kalle en liberal demokrat, om enn ikke i alle saker.

Dette var i George Bush seniors presidenttid, en definitivt moderat politiker sammenlignet med det som utgjør hovedtrenden i det republikanske partiet i dag. Mye har skjedd på 20 år.

Det republikanske partiet har i løpet av sommeren 2011 gjort kongressrepresentant Michele Bachmann og guvernør Rick Perry til to av de fremste kandidatene i kampen for presidentnominasjonen. Innen denne artikkelen er trykket, kan begge riktignok være politisk døde – eller kanskje snakker vi om en fremtidig amerikansk president (om enn undertegnede er i tvil om det). Poenget er at de to synes å representere både synspunkter og en politisk kultur som vi på vår side av Atlanteren anser for å være dels ekstreme og dels dobbeltmoralske.

Amerikansk politisk kultur er mye mer enn Bachmann og Perry, også i dag. Vi skal ikke gjøre dem mer representative enn de er. Det er heller ikke noe nytt at den amerikanske politiske kulturen produserer radikale politikere, den ene eller den andre veien. Barry Goldwater i 1964 og George McGovern i 1972 – til henholdsvis høyre og venstre – representerte på sitt vis minst like radikale strømninger som noe vi ser i partiene i dag, og begge de to ble altså sine partiers offisielle presidentkandidater.

Det som er spesielt nå, er at det er ytterpunktene på høyresiden som dominerer debatten og faktisk dikterer det republikanske partiets politikk, og det skjer endog i en situasjon der det demokratiske partiet selv har beveget seg et godt stykke mot det amerikanske høyre i det politiske og særlig det økonomiske landskapet.

FRYKTEN FOR DET SEKULÆRE

Allerede Alexis de Tocqueville på 1830-tallet identifiserte den sterke rollen som legkristendommen spiller i USA. Riktignok har man også i USA lærde teologer, prester og kirkelige institusjoner som er i dialog med moderne vitenskap og kultur, med mange av USAs ledende universiteter som viktige sentra for den teologiske debatten. Likevel står legfolket, den religiøse grasrota, svært sterkt, og de dominerer det offentlige rommets religiøse uttrykk. En rask tur gjennom radiokanalene i en nær sagt hvilken som helst amerikansk by avslører en religiøs formidling som skiller seg mye fra det vi i Norge forbinder med radioandakter og prekener: Det handler veldig mye om å være innenfor eller utenfor, om det helt personlige forholdet til Jesus, og om en frykt for veldig mye av det moderne samfunnet. De teologiske retningene som har mest gjennomslag i så måte, er de såkalte evangelikale, med en direkte og ofte bokstavelig lesning av bibelske tekster som særtrekk, og med det mange av oss med teologiske interesser og sans for kristen spiritualitet vil mene har påfallende lite plass for mystikk, stillhet, dialog og ydmykhet.

USA skiller seg slik sett fra mye av den vestlige verden, ikke bare ved at religiøs tro kommer til uttrykk på en annen måte, men også ved at den spiller en mye større rolle i det offentlige rom – til tross for skillet mellom kirke og stat – og at den er så nærværende i mange menneskers daglige liv.

Frykten for det sekulære, det ikke-kirkelige, som denne religiøsiteten åpenbart er et uttrykk for, er ikke grepet ut av løse luften. 1960-tallets ungdomsopprør og generelle frigjøring kom særlig sterkt til uttrykk i USA, gjennom en kommersiell kultur som kunne bruke allerede eksisterende medienettverk til å nå ut til svært mange, svært raskt. Representanter for tradisjonelle syn på familieliv, religion, seksualitet og rusmidler ble plutselig konfrontert med en massiv påvirkning motsatt vei. Hollywood og bykulturen i store sentra som New York fikk raskt innflytelse på en hel generasjon unge mennesker, ikke bare i USA, men over hele verden.

Slik sett er den konservative religiøse bølgen vi ser spille en betydelig rolle i USA i dag, ikke minst blant mange republikanere og i mange småbysamfunn, en form for reaksjon. Den utgjør et stykke på vei et nostalgisk ønske om å finne tilbake til noe mer opprinnelig og sunt. Dette kan virke fremmed for mange europeere, men samtidig vil mange europeere som gjør narr av og ergrer seg over kommersialismen i amerikansk kultur,

finne mange meningsfeller – om enn med andre begrunnelser og et annet språk – nettopp blant de konservative kristne.

FRYKTEN FOR SENTRALMAKTEN

Amerikansk politikk er langt sterkere preget av frykten for sentralisering enn det vi kjenner fra europeisk politikk. Fra første stund har den amerikanske republikken vært en føderal stat, der den enkelte tidligere koloni først og fremst var opptatt av å unngå det åket som en sterk sentralmakt representerer. Riktignok vant "føderalistene" over "antiføderalistene" – de som ønsket en relativt sterk sentralmakt vant over dem som knapt ønsket en slik sentralmakt – i den opphetede debatten på 1780-tallet om kolonienes vei videre og den nye konstitusjonen. Men sentrifugalkraften var sterk allerede da, med betydelig vekt på statenes rettigheter og beskyttelse av enkeltmennesket mot de sentrale myndighetenes makt – derav de første ti tilleggene til grunnloven, også kjent som "The Bill of Rights".

Denne siden ved amerikanske politisk historie er det viktig å være seg bevisst. Vi lurer på hvorfor i all verden man er så redd for en politikk som skaper sterkere beskyttelse av miljøet eller sikrer like helserettigheter til alle. Til en viss grad er den skepsisen som da kommer til uttrykk, en skepsis begrunnet i sakskompleksene selv. Det handler til en viss grad om politiske standpunkter. Men jeg vil påstå at det nesten like mye er et spørsmål om skepsis til sentralisert makt. Når Washington skal bestemme, frykter man at avstanden til makten blir stor, respekten for den enkelte stats særpreg liten, og faren for maktmisbruk betydelig. Dette er i langt større grad en

Mine "liberale" amerikanske venner har et så anstrengt forhold til de mer konservative at det nærmer seg det karikerte – de anser dem for å være voldelige, ekstreme og til dels rett og slett dumme. Slikt er ikke noe godt utgangspunkt for god politisk debatt.

"ryggmarksrefleks" i amerikansk enn i europeisk politikk, og da særlig på den amerikanske høyresiden.

BARE DOBBELTMORAL?

Mitt poeng er at det er viktig å forstå røttene til den amerikanske måten å tenke om politikk på, hva angår både religion, moral og politisk sentralmakt, tre av de områdene der fremmedheten kan synes størst for en europeer.

Det er samtidig grunn til å utfordre den konservative siden i amerikansk politikk på dens egne premisser. For noe av det som nok slår en mest med amerikanske politikk – på begge sider, men særlig på den konservative siden – er de sterke moralske føringene som kommer til uttrykk. Samtidig er det en rekke spørsmål man også naturlig forbinder med moral og politisk etikk, som tilsynelatende ikke stilles.

Særlig synes det totale forbruket som så sterkt preger den amerikanske hverdagen, å være påfallende bredt akseptert. Mengden papir som brukes, bilene som kjøres, den manglende kollektivtrafikken, shoppingmallen som det viktigste lokale møtestedet, tv-kanalenes uendelige reklameavbrudd kombinert med den sterke skepsisen mot "Public Television" og "Public Radio" (offentlig og dels privat finansiert TV og radio) på høyresiden av politikken, og voldens plass i den amerikanske hverdagen, slik vi blant annet ser det manifestert i våpenlover og TV-programmer – alt dette synes å være godtatt i store deler av den amerikanske befolkningen.

Den amerikanske konservatismens styrke er antagelig dens vilje til å være motkulturell og utfordre sider ved modernitetens som kan virke fremmedgjørende eller svekke sider ved samfunnsmoralen. Men heri finner man en sterk og underlig dobbeltmoral, siden "the American way of life" sees opp til og idealiseres på en måte som egentlig kommer i konflikt med nettopp det motkulturelle. Når man da i tillegg ser at det i en del kristen-konservative og andre sosial-konservative kretser er en del dels perifere og dels underlige standpunkter som får lov til å spille en sentral rolle – som motstanden mot klimaforskningens resultater og insisteringen på at Bibelen må leses bokstavelig snarere enn allegorisk også hva angår de tidligste bøkene i Det gamle testemente – kan man med rette spørre hvor fininnstilt den konservative motkulturen er. Alt dette gjør dessuten at det vekkes unødig sterke motreaksjoner. Mine "liberale" amerikanske venner har et så anstrengt forhold til de mer konservative at det nærmer seg det karikerte – de anser dem for å være voldelige, ekstreme og til dels rett og slett dumme. Slikt er ikke noe godt utgangspunkt for god politisk debatt.

HØYERE UTDANNELSE

Da er vi egentlig tilbake der vi startet – med den høyere utdannelsen og det som Fulbright-utvekslingene og de mange utmerkede amerikanske universitetene representerer. For i en politisk kultur som for tiden kan synes å fremelske det ekstreme, og legge grunnlaget for en lite konsensusorientert og sterkt konfliktpreget politisk debatt, spiller tross alt alle collegene og universitetene en stor rolle i samfunnet – mange går på college, og collegene er viktige i lokalsamfunnene.

Jeg tror at mye av håpet for en bedre politisk debatt ligger i en befolkning som i større grad får føling med nyanser og anstendige fremstillinger av hva meningsmotstandere står for. Her kan collegeutdannelsen være en nøkkel, med rom for dialog, forståelse av andre politiske standpunkter enn ens egne, og ikke minst en forståelse av hva som egentlig kjennetegner den amerikanske politiske kulturen, slik at man også kan ha en kritisk distanse til den.

Jeg mener ikke at alle amerikanere skal bli mer intellektuelle eller gå flere år på universitetet. Men jeg uttrykker et håp om at de akademiske institusjonene i større grad kan nå ut og prege den politiske debatten – og slik være arnesteder for kritisk selvrefleksjon om både moral og dobbeltmoral.

Det er for øvrig noe vi kunne ha godt av her hjemme også. Men det er et annet kapittel.

En turbulent kjærlighet i rettslivet

Etter juridisk embetseksamen i 1987 var **MERETE SMITH** advokatfullmektig hos Wikborg, Rein & Co (1988-90), dommerfullmektig ved Asker og Bærum herredsrett (90-92), og hun har også arbeidet i Justisdepartementet.

Smith var Fulbright-stipendiat 1987-88 ved LLM (Master of Laws), Georgetown University, USA, der skrev hun avhandling om menneskerettigheter.

Hun gikk Forsvarets Høyskole i 2001.

Smith er i dag generalsekretær i Den norske Advokatforening.

Norsk rettslivs forhold til amerikansk rettstenkning er fylt av tiltrekning og motstand. Borgerrettigheter og uavhengig rettspleie har vært fyrtårn også for vår kurs. Frihet sikret gjennom folkestyre og rettsorden har USA stått opp for, både på hjemmebane og i kamp for Norges fremtid. Men i vår tid opplever vi et amerikansk sidespor som bekymrer oss dypt, og som vi i en åpen samtale mellom venner må ta fram.

AV MERETE SMITH

Den amerikanske uavhengighetserklæringen av 1776 står i verdenshistorien som en start på tiden for fremvekst av demokrati og rettsstat. USA fikk deretter sin grunnlov i 1789 – samme året som den franske revolusjonen. For Norges del har vi 1814 og Grunnloven som merkestein for overgangen fra enevelde til demokrati. Den amerikanske grunnloven sammen med frihets- og likhetstankene i den franske revolusjonen var de sterkeste forbildene for våre grunnlovsfedre på Eidsvoll.

USAs grunnlov er i dag den eldste i verden som fremdeles er i kraft, mens Norge har andreplassen som den nest eldste grunnloven. Det kan si noe om livskraften i de prinsipper som disse konstitusjoner er bygget på.

Et av prinsippene gjelder domstolenes uavhengighet fra de øvrige myndigheter. Det gir borgerne rettsvern overfor statsmakten. En særlig sterk garanti for dette rettsvernet foreligger der domstolene har myndighet til både å prøve at regjeringens handlinger er lovmessige, og også at lovgivningen er i samsvar med grunnloven. Domstolenes adgang til å prøve lovers grunnlovmessighet, er en garanti for individer og minoriteter som ikke har vunnet fram på den politiske arena.

Henrik Ibsen lot Dr. Stockmann i "En folkefiende" slynge ut at minoriteten har alltid rett. Verken den amerikanske eller den norske grunnloven sa imidlertid noe om domstolenes rett til å kunne sette lover til side. Men denne rett er utviklet gjennom landenes egen domspraksis.

Det første gjennombruddet for en slik domstolsmakt kom internasjonalt sett i USA i 1803 med dommen i "Marbury versus Madison", som var et stort skritt for vestlig rettstenkning. Med denne avgjørelsen fastslo den amerikanske høyesterett domstolskontroll med lovgivningen, dvs at domstolene kan sette en lov til side hvis de mener at den strider mot grunnloven

> Et eksempel som fra norsk synspunkt er kritikkverdig, er forholdet til FNs Barnekonvensjon. USA utgjør sammen med Somalia den lille minoritet av stater i FN som ikke engang har ratifisert konvensjonen, mens Norge har tatt den inn i lovgivningen som en av konvensjonene med forrang framfor annen lov.

Vår Høyesterett var visstnok den første domstol i Europa som fastslo en tilsvarende myndighet. Nok en gang følger vi tett etter på vår side av havet. Det skjedde gjennom flere avgjørelser, der nok den viktigste er fra 1866. Høyesterettsjustitiarius uttalte her i et avgjørende votum på en utvetydig måte: "*at forsåvidt man ikke kan pålegge domstolene at dømme efter begge lover på engang, så må de nødvendigvis foretrekke Grunnloven*". Med dette ble prøvningsretten grunnlagt i europeisk domspraksis. Gjennom 1900-tallet fulgte i stor grad resten av Europa suksessivt etter ved å opprette egne konstitusjonsdomstoler, særlig i årene etter Sovjetstatens fall.

Utviklingen i norsk rettspraksis har senere gått i bølger. Et høydepunkt har man i 2010. Dette året satte Høyesterett til side tre nye lover av Stortinget.

HØY HIMMEL I VEST

Selv var jeg ved Georgetown University som masterstudent 1987-1988, en tid der den kalde krigen gikk mot en nedbygging, selv om neppe noen så for seg Berlinmurens fall neste år. Det var en periode der det var relativt høy himmel over de grunnleggende vestlige rettsverdier. Og jeg hadde Father Robert Drinan, prest og jesuitt, som lærer i menneskerettigheter. Han ble min helt på fakultetet. Han hadde vært medlem av Kongressen, fra det demokratiske partiet, med tillatelse fra paven. Men han ble senere av den nye paven beordret til å forlate Kongressen. I en av nekrologene over ham beskrives dette slik: "*The pope had been hearing from rankled conservative American Catholics . . . that Father Drinan, a purebred Democrat, was a dangerous liberal. His voting record on abortion was seen as too pro-choice.*" Fra Kongressen gikk han da "*a few blocks*" til Georgetown University Law Center, "*from practicing the politics of peace and justice to teaching it*". Da jeg presenterte meg for ham som norsk, sa han straks med glimt i øyet at det var dere som ikke ville tåle jesuitter (paragrafen i den norske Grunnloven om forbudet mot jesuitter ble opphevet i 1956).

Siden den gang har samfunnslivet i våre land blitt dyptgripende endret. Både USA og Norge har nå opplevd grusomme terroranslag med mange drepte. Man må spørre: Hva gjør slike grusomme handlinger med rettsstaten? Har vi funnet den riktige balansegangen mellom frihet og trygghet, mellom åpenhet og kontroll? Hva kan Norge lære av USA, eller hva bør USA gjøre annerledes? Er rettsstaten truet i USA – og hva nå med Norge? Hva kreves av en rettsstat, mer konkret?

Det finnes ingen vedtatt definisjon av rettsstaten. Man ser også at rettsstaten blir påberopt ikke bare av vestligpregede demokratier – men av myndighetene i nær sagt alle typer regimer, som kommunistiske Kina, og til og med av Robert Mugabe i Zimbabwe. Rettsstaten som konsept er åpenbart en av de mest vellykkede formene for statsstyre gjennom tidene.

I Norge er det vanlig å stille opp noen minimumsprinsipper som krav til en rettsstat: At staten skal være bundet av rettsregler, at staten har anerkjent prinsippene om maktfordeling og folkesuverenitet, og at staten må respektere og sikre grunnleggende rettigheter. Særlig rekkevidden av det siste kravet skaper debatt: Retten til liv, retten til vern mot tortur, retten til en rettferdig rettergang, retten til ytringsfrihet og andre menneskerettigheter. Disse reglene må også være rettslige, slik at den enkelte borger kan gå til domstolene for å få gjennomført sin rett.

Da den amerikanske uavhengighetserklæringen ble skrevet, var forestillingen om at alle mennesker har visse iboende og ukrenkelige rettigheter en fundamental drivkraft. Som det står i erklæringen: "*We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable rights .*"

I tiden etter annen verdenskrig har ideen om universelle rettigheter fått en oppblomstring. FNs universelle menneskerettserklæring ble vedtatt i 1948. Rettighetene i erklæringen er anerkjent og videre utviklet ved en rekke internasjonale konvensjoner, i både FN-regi og regionalt. Når det gjelder den nasjonale gjennomføringen av disse internasjonale rettighetene, har imidlertid USA og Norge gått noe ulike veier. I Norge har vi gjort fem av disse konvensjonene til norsk lov og gitt dem forrang fremfor annen norsk lovgivning. USA er mer negativ overfor rettslig bindende konvensjoner. Et eksempel som fra norsk synspunkt er kritikkverdig, er forholdet til FNs Barnekonvensjon. USA utgjør sammen med Somalia den lille minoritet av stater i FN som ikke engang har ratifisert konvensjonen, mens Norge har tatt den inn i lovgivningen som en av konvensjonene med forrang fremfor annen lov.

En av våre borgerrettigheter fra 1814 sier at "Pinligt Forhør" ikke må finne sted. USAs høyesterett har blant annet i en dom fra 1944 ("Ashcraft vs. Tennessee") gitt et skarpt uttrykk for det samme prinsipp at: "*The Constitution of the United States stands as a bar against the conviction of any individual in an American court by means of a coerced confession.*" Det blir utdypet ved en henvisning til at i "*certain foreign nations*" kan politiet "*seize persons suspected of crimes against the state, hold them in secret custody, and wring from them confessions by physical or mental torture*". Men, fortsetter den amerikanske høyesterett, uten noen reservasjoner: "*America will not have that kind of government.*"

Hvordan gikk det så videre?

BUSH STRAMMER GREPET

Den 11. september 2001 opplevde USA et terrorangrep på amerikanske jord. President George W. Bush, jr. satte USA på krigsfot med polarisert retorikk og innførte en slags beleiringstilstand.

For å vinne krigen mot terror, ble det foretatt en rekke lovendringer som ga amerikanske myndigheter nye virkemidler i jakten på terroristene.

The PATRIOT Act ble signert av president Bush allerede 26. oktober 2001, halvannen måned etter terroranslagene. Den appellerende lovtittelen er en forkortelse for: "*Uniting (and) Strengthening America (by) **P**roviding **A**ppropriate **T**ools **R**equired (to) **I**ntercept (and) **O**bstruct **T**errorism Act of 2001*".

Blant tiltakene loven satte i verk var større innsynsrettigheter for offentlige organer i forskjellige typer personregistre, større mulighet til å avlytte telefon og overvåke e-post, nye hjemler for Finansdepartementet til å regulere finansielle transaksjoner over landegrensene, samt videre skjønnsmyndighet for immigrasjonsmyndighetene til å arrestere og utvise mistenkelige innvandrere.

Under president Obama har loven i det vesentlige blitt videreført, med enkelte modifikasjoner og tillegg. Senest 26. mai 2011 signerte presidenten forlengelse av tre overvåkingstiltak.

Behandlingen av antatte terrorister pågrepet under krigen i Afghanistan, har utfordret rettssikkerhetsstandarden i USA og stilt politikerne overfor vanskelige og omdiskuterte valg.

Fangene ble fra 2002 ført til militærbasen Guantanamo på Cuba. Der ble de satt under press for å gi opplysninger om seg selv og andre. En rettslig analyse i administrasjonen konkluderte med at en rekke svært plagsomme tiltak var lovlige virkemidler i en avhørssituasjon, under forutsetning av at fangenes helsesituasjon ble overvåket av helsepersonell. Blant disse er å gi fangene smakløs og uapetittelig mat, å la de gå nakne i og mellom avhørene, å holde ansiktet fast med en hånd på hver side, å gi en kilevink i ansiktet med flat hånd, slag i mellomgulvet med flat hånd, plassering i mørkt og trangt rom, hindre søvn og hvile ved høy musikk og tvinge fangene til å sitte i diverse "stressposisjoner", som for eksempel med bena rett ut og armene i været. Det mest omdiskuterte grepet har vært "waterboarding", som fremkaller drukningsfølelser når vann helles på en klut over ansiktet til det liggende offeret i 40 sekunder.

> Dommerne, aktorene og forsvarerne var alle en del av det samme militære systemet. De tiltalte fikk ikke adgang til å velge sine egne forsvarere. Tilståelser eller annen informasjon som ble tvunget frem gjennom tortur ble godtatt som bevis.

En Røde Kors rapport fra 2007 beskriver, etter samtaler med 14 fanger med tilnærmet like historier, ytterligere belastninger: Fangene fortalte at de under avhør rutinemessig ble slått, overøst med kaldt vann og kastet i veggen med hodet først. Mellom avhørene ble de også kledd nakne, bombardert med høy musikk slik at de ikke fikk sove og nektet alt annet enn flytende føde. Enkelte fanger skal ha blitt tvunget til å innta stående positur i dagevis, med armene lenket fast over hodet. Organisasjonen mente at fangene ble behandlet på en "grusom, umenneskelig og nedverdigende" måte.

Behandlingen av fangene er blitt kritisert av FN og internasjonale menneskerettsgrupper som Amnesty International, og også av USAs allierte Storbritannia. Pentagon har da også innrømmet at det har skjedd enkelte tilfeller av tortur på Guantanamo.

Også fangenes rettslige posisjon ble lenge holdt i uklarhet. Krigsfanger har etter internasjonale konvensjoner visse rettigheter så lenge de er i fiendens varetekt. Siden terroristene bak flyangrepene hadde gått til angrep på USA utenom Genèvekonvensjonens spilleregler for krigføring, ble de anholdte klassifisert som "ulovlig stridende" i stedet for krigsfanger med rettigheter. På Cuba ble de dermed holdt i et rettslig ingenmannsland, hvor verken amerikansk straffelovgivning eller internasjonale konvensjoner tilsynelatende fikk anvendelse.

USA ANGRIPES UTENFRA

I stedet ble det opprettet et eget rettsregime for fangene. En militærdomstol med en enklere prosess og mer begrensede rettigheter enn alminnelige domstoler ble opprettet. Dommerne, aktorene og forsvarerne var alle

en del av det samme militære systemet. De tiltalte fikk ikke adgang til å velge sine egne forsvarere. Tilståelser eller annen informasjon som ble tvunget frem gjennom tortur ble godtatt som bevis. Og dersom en tiltalt skulle komme til å bli frikjent, kunne han bli returnert til fengsling på ubestemt tid som en "ulovlig stridende".

Spørsmålet om fangenes rettigheter ble prøvet for sivile domstoler i USA. Etter en avgjørelse fra 1950 hadde fengsling i utlandet vært ansett for å falle utenfor amerikansk jurisdiksjon og dermed unntatt fra alminnelig domstolsprøving ("Johnson v. Eisentrager"). I 2004 kom likevel Høyesterett til at amerikanske domstoler hadde domsmyndighet overfor Guantanamo-fanger – og med andre ord at fangene hadde rett til å bli stilt overfor en alminnelig domstol. Med dette fulgte at de også ville få rett til å velge seg en sivil advokat etter eget ønske, at de kunne få gjennomgå bevisene mot seg, nyte godt av uskyldspresumsjonen og la offentligheten følge rettssaken.

Høyesterett fulgte i 2006 opp med en avgjørelse ("Hamdan v. Rumsfeld") som fastslo at militærdomstolene ikke hadde hjemmel i føderal lovgivning, at det ikke var et lovlig unntakstiltak som følge av "militær nødvendighet", og at den kom i konflikt med Genevekonvensjonene. Men selv om domstolen underkjente militærdomstolenes legitimitet, ble likevel ikke myndighetenes rett til å holde mistenkte på Guantanamo overprøvd. Det var heller ikke i strid med konstitusjonen å la Kongressen opprette en ny militærdomstol, noe den gjorde like etter høyesterettsavgjørelsen i juni 2006.

Da president Obama tiltrådte i januar 2009 lovte han å legge ned Guantanamo som fangeleir innen ett år, men har ikke klart å gjennomføre dette. Ønsket om å la fangene få prøvet sin sak for en sivil straffedomstol har møtt sterk motstand fra politikere som ikke vil risikere at terrorister frifinnes i en uavhengig rettsprosess og slipper ut på gaten i USA.

> Behandlingen av fangene på Guantanamo er ingen rettsstat verdig – uansett hvilket rettslig begrep man forsøker å skjule den bak. For en som har vokst opp med å se til USA for veiledning i rettsstatsspørsmål, har det vært fortvilende å se hvor lett sentrale rettsstatsprinsipper er blitt neglisjert.

I mars 2011 gjenopptok derfor militærdomstolene den strafferettslige prøvingen av Guantanamo-fangenes sak med Obamas godkjennelse. Obama-administrasjonen forbeholder seg også, som Bush, retten til å holde fanger internert på Guantanamo på ubestemt tid uten tiltale og dom, dersom man tror vedkommende vil utgjøre en fare ved retur, eller myndighetene ved en rettssak vil måtte avsløre nasjonale hemmeligheter. Rettssikkerheten vil ivaretas ved en regelmessig gjennomgang og vurdering av fangens sak.

Behandlingen av fangene på Guantanamo er ingen rettsstat verdig – uansett hvilket rettslig begrep man forsøker å skjule den bak. For en som har vokst opp med å se til USA for veiledning i rettsstatsspørsmål, har det vært fortvilende å se hvor lett sentrale rettsstatsprinsipper er blitt neglisjert. Disse prinsippene har sin viktigste funksjon nettopp i å sikre at alle får en rettferdig behandling, også de verste kriminelle.

Men bildet er ikke entydig trist. En høyesterett som uredd underkjenner regjeringens sikkerhetsbegrunnede prestisjeprosjekter, viser at domstolskontrollen er reell og at presidentens makt er begrenset. Og når høyesteretts poeng var at presidenten ikke hadde spurt folkeforsamlingen om lov, er det nettopp fordi inngripende tiltak i en rettsstat krever hjemmel i lov.

Det er advokater med en overbevisning som har ført Guantanomo-fangenes saker *pro bono* for retten, for å sikre fangene en domstolskontroll av interneringen. De har vunnet to ganger i høyesterett på vegne av fanger og tvunget presidenten til å hente Kongressens støtte for bruk av militærtribunaler. De har fått fastslått at Genevekonvensjonen og det amerikanske rettssystemet gir fanger i amerikansk varetekt rettigheter selv utenfor amerikansk jord.

Det amerikanske forretningsadvokatfirmaet Wilmer Hale hadde i 2008 loggført over 30 000 timer brukt på Guantanamo-fangenes saker – uten vederlag. Flere andre advokater og advokatfirmaer har også sett sitt ansvar som rettsstatens voktere og nedlagt tusenvis av timer for klienter internert uten tiltale eller dom. Den omfattende gratisinnsats som amerikanske advokater nedlegger for saker de tror på, tjener som et godt forbilde for europeiske advokater uten de samme tradisjoner av frivillighet. Advokater som bretter opp ermene for de rettsløse er en viktig side av rettstaten.

NORGE ANGRIPES INNENFRA

Den 22. juli 2011 ble Norge rammet av grusomme terrorhandlinger. Det ble sprengt en bombe i regjeringskvartalet i Oslo sentrum, der åtte omkom og 30 ble skadet. To timer senere startet den samme gjerningsmannen en massakre på AUFs sommerleir på Utøya – som pågikk mer enn en time. Over hundre ungdommer ble skutt, og 69 døde.

En sammenligning av dette terrorangrepet med tilsvarende hendelser i USA, kan gi nyttig innsikt i hvilke problemer vi kan stå overfor i Norge i tiden fremover. Kanskje kan også våre reaksjoner så langt gi perspektiver på hvordan USA har reagert.

Noen har sammenlignet hendelsene 22. juli med 11. september-angrepene i USA. Etter min mening har det noe for seg, både når det gjelder angrepet på statsinstitusjonene, symboleffekten, tanken på at dette "var første gang" og følelsen av at "en uskyld er brutt". Dersom de to regjeringsbyggene – høyblokka og R4 – må rives og erstattes med nye bygg, blir området Oslos svar på gjenoppbyggingen på Ground Zero. Det var imidlertid stor forskjell på reaksjonene til de to statslederne etter de to terrorangrepene.

President Bush brukte krigsretorikk og erklærte "*war against terrorism*", og utfordret samtidig andre land ved å si "*Every nation, in every region, now has a decision to make. Either you are with us, or you are with the terrorists*." Senere brukte han også uttrykk som "*we're going to hunt them down*".

Statsminister Stoltenberg tok i pressekonferansen han holdt samme kveld som terrorangrepene skjedde i Norge, et helt annet utgangspunkt enn president Bush. Han sa at "*svaret på angrepene må være mer demokrati og mer åpenhet. I motsatt fall vil de som sto bak, ha oppnådd sine mål*". Han sa også at "*Dette var et angrep på oss alle, og jeg har et budskap til dem som sto bak: De skal ikke få ødelegge oss. Dere skal ikke få ødelegge vårt demokrati og vårt engasjement for en bedre verden.*" Ordfører Fabian Stang fulgte opp dagen etter med å understreke at samfunnet ikke må "*vike fra sine idealer. Allerede i dag begynner vi kampen for å bygge et enda bedre samfunn*".

Rosemarkeringen tre dager etter terrorangrepene ble en historisk begivenhet. Store deler av det norske folk samlet seg i byer og tettsteder rundt i landet med en rose eller en fakkel i hånden. I Oslo møtte omkring 200.000 personer opp i sentrum – en tredjedel av hovedstadens befolkning. I Skien var det 50.000 som deltok – nesten like mange som det er innbyggere. Statsministeren gjentok ordene "*mer åpenhet, mer demokrati*", og kronprinsen sa "*i kveld er gatene fylt med kjærlighet*". Budskapet fra landets ledere var klart; vi vil beholde vårt åpne samfunn – og dette sluttet folket opp om.

Men det var også store forskjeller på de to terrorhandlingene – USA ble angrepet utenfra, av en utenlandsk terroristorganisasjon, mens Norge ble angrepet innenfra, fra en av våre egne. Derfor er det heller ikke unaturlig at reaksjonene på terrorhandlingene blir forskjellige.

Andre har sammenlignet hendelsen i Oslo med bombeeksplosjonen i Oklahoma 19. april 1995. Da ble 168 mennesker drept av en bilbombe, plassert foran en føderal bygning. Og likhetene med Oslo er der: Med angrepet på myndighetsbygninger, de antatte gjerningsmennenes høyreekstreme ideologi og deres sammenlignbare sosiale profil. USA erklærte ikke krig mot noen etter bombeangrepet i Oklahoma. Som det ble formulert i en leder i Ny Tid: "*Hvem skulle det vært [mot]? Midtvesten istedenfor Midtøsten? Og hvem skulle Norges regjering eventuelt gått til krig mot nå?*"

En tredje sammenligning er foretatt mellom Utøya-drapene og attentatet på Demokratenes åpne folkemøte i Tuscon, Arizona, 8. januar 2011. Seks døde – inkludert en ni år gammel jente – da en 22-årig mann begynte å skyte sivile utenfor et kjøpesenter. Hovedmålet var Arizonas demokratiske kongressrepresentant Gabrielle Giffords. Hun ble sterkt skadet etter å ha blitt skutt i hodet. Også her ser vi en ung mann av nasjonalstaten gå til angrep på politiske motstandere på bestialsk vis, men gjerningsmannen oppnådde ikke å stoppe Giffords politiske virksomhet – hun har nå deltatt på sin første avstemning i Kongressen etter attentatet.

På Utøya var det sosialdemokratisk ungdom som ble drept. De representerte fremtiden til Arbeiderpartiet, som etter gjerningsmannens oppfatning er hovedansvarlig for den feilslåtte integrasjonspolitikken i Norge. Gjerningsmannen var norsk og i skrivende stund tyder alt på at han opererte alene. Det er verdt å merke seg at Giffords-angrepet fikk ettertenksomheten til å melde seg også i amerikansk debatt: De mest ekstreme hatmeldingene ble problematisert, slik vi nå også ser i Norge.

> Det amerikanske forretningsadvokatfirmaet Wilmer Hale hadde i 2008 loggført over 30 000 timer brukt på Guantanamo-fangenes saker – uten vederlag. Flere andre advokater og advokatfirmaer har også sett sitt ansvar som rettsstatens voktere og nedlagt tusenvis av timer for klienter internert uten tiltale eller dom.

ÅPENHETENS PRIS

Så langt har Norge som nasjon valgt å møte terroren med rettsstatens virkemidler. Men vil dette bare være velformulert retorikk? Blir Norge og nordmenn tvunget til å avveie samfunnssikkerhet mot personvern og rettssikkerhet på en annen måte enn før? Møter vi nå det dilemma som USA har vært konfrontert med etter 11. september 2001? Og kan terrorangrepet i Norge føre til at vi lettere forstår kontroversielle amerikanske avveininger?

Den viktigste utfordringen står foran oss, nemlig å bevare et åpent rettssamfunn uten å være naive. Eller som president Bush selv sa, «*protect our way of life*". Det avgjørende spørsmålet er *hvordan* vi beskytter vår måte å leve på.

Riksadvokat Tor-Aksel Busch skrev i 2010 i boken *Til forsvar for personvernet* at det "*ikke uten videre er gitt at Norge som rettsstat vil overleve en alvorlig terrorhandling med grufulle resultater*". Han mente at et terrorangrep vil tvinge politikere til å vise handlekraft.

Justisminister Storberget har allerede gitt uttrykk for at terrorangrepet aktualiserer spørsmålet om hvorvidt straffenivået bør heves. De øvrige partiene på Stortinget har bekreftet at de forbereder seg på en ny straffediskusjon. Det er også sannsynlig at politiets sikkerhetstjeneste (PST) vil kreve ytterligere virkemidler for å kunne forbygge tilsvarende terrorhandlinger i fremtiden.

Nok et spørsmål som vil bli aktuelt er spørsmålet om ytringsfrihetens grenser. I enkelte land diskuterer man allerede innstramninger i ytringsfriheten som en følge av terrorhandlingene i Norge. Også i vårt eget land er det politikere som nå vil stramme inn ytringsfriheten på nettet. Bakgrunnen for at forslagene fremmes, er forståelig. Man frykter at hatefulle ytringer leder til hatefulle handlinger og inspirerer mennesker som er disponert for å ty til vold. Sterkest står forslaget om at

de anonyme innleggene på nettet skal begrenses, slik de som skal ytre seg offentlig må stå fram under eget navn.

Det er viktig å huske på at utgangspunktet ikke er det samme i Norge i dag som i USA etter 9/11. Norge har allerede, nettopp som følge av terrorhandlingene den gang i USA, foretatt flere lovendringer som skal forebygge denne typen kriminalitet. Generelt kan sies at de nye reglene innførte en lavere terskel for myndighetene til å ta i bruk omfattende tvangsmidler. I 2005 kom en viktig prinsipiell lovendring, som blant annet ga PST adgang til romavlytting for å avverge visse typer alvorlig kriminalitet. Det er etter denne bestemmelsen ikke noe krav om at det er begått en straffbar handling, men det må være "grunn til å tro" at den mistenkte kommer til å begå en straffbar handling som rammes av visse typer straffebud.

TONENE STRØMMER TILBAKE

Etter min oppfatning har vi i dag tilstrekkelige virkemidler. Dersom vi går på akkord med rettsstatens prinsipper i vår iver etter å vise handlekraft mot terror, vil effekten over tid bli det motsatte av det vi ønsker: Dårligere terrorbekjempelse.

Jeg slutter meg til John Olav b som skrev i Dagbladet "*Nå priser alle åpenhet og folkestyre. Hvis vi nedkjøler samfunnsdebatten med en utbygging av overvåkingssamfunnet eller ved utstrakt bruk av selvsensur, reduseres åpenheten til en kremkake: Pen å se på, lite robust og med lavt næringsinnhold.*"

Statsministeren, kronprinsen og ordføreren i Oslo satte tonen etter 22. juli, og det ga oss kommentarer, samtale og debatt som har vært ført i verdige og respektfulle former. Som nasjon har Norge så langt bestått prøven.

Eller som den unge journalisten Simen Sundsbø – som rapporterte fra regjeringskvartalet rett etter at bomben gikk av – skrev noen uker senere: "*Jeg er vokst opp i en trygg boble, der vold og ondskap kun fantes på film. Den boblen sprakk fredag ettermiddag 22. juli. Hvordan livet utenfor bobla blir, får tiden vise. Etter å ha sett hvordan Norge så langt har reagert på angrepet er jeg ikke spesielt bekymret.*"

Norsk litteratur har et kjent bilde der den unge dikter Bjørnstjerne Bjørnson hyller den aldrende kollega Welhaven, som han til tider har hatt et motsetningsforhold til, med ordene at "*tonene strømmer tilbake*". Det er den gamles egne ord fra tidligere år som har slått rot hos de yngre, og som de nå minner ham om.

Vi vil som alumni ved amerikanske læresteder la tonene som vi lærte strømme tilbake. Det er toner med de rettsidealer som USA selv så sterkt i sine beste tider har holdt fram i ord og handling.

Nok et spørsmål som vil bli aktuelt er spørsmålet om ytringsfrihetens grenser. I enkelte land diskuterer man allerede innstramninger i ytringsfriheten som en følge av terrorhandlingene i Norge. Også i vårt eget land er det politikere som nå vil stramme inn ytringsfriheten på nettet.

b

Vi sviktet da våre allierte torturerte

JAN EGELAND var Fulbright-stipendiat ved University of California, Berkeley i 1982-83.

I 2003 utnevnt som Under-Secretary-General for Humanitarian Affairs and Emergency Relief Coordinator for FN. I 1992-93 var han en sentral person i forhandlingene mellom PLO og Israel (Oslo-prosessen). Egeland har vært tilknyttet Institutt for fredsforskning (PRIO) og Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI), før han i 2011 ble Europadirektør, Human Rights Watch.

Lille Norge har entusiastisk applaudert når presidenter som Jimmy Carter og Barack Obama viser lederskap for internasjonale idealer. Det er et mindre vakkert syn når vi legger oss flate som ei dørmatte når en president som George W. Bush jr. aktivt går inn for å bryte menneskerettighetene.

AV JAN EGELAND

Ronald Reagan var president i USA da jeg som 25 år gammel Fulbrighter skrev min magisteravhandling, *Impotent Superpower – Potent Small State*, om amerikansk og norsk utenrikspolitikk på det vidunderlig dynamiske Berkeley universitetet ved San Francisco. Min tese var at lille Norge kunne fremme internasjonale idealer mer effektivt enn vi gjorde gjennom datidens lite aktive utenrikspolitikk, mens supermakten USA hadde så mange motstridende interesser at de ofte måtte bryte med sine erklærte idealistiske mål.

Vi, studentene, demonstrerte den gang mot at Reagan administrasjonen hadde lagt Jimmy Carters menneskerettighetspolitikk i dypfryseren og snarere brukte CIA til å finansiere de kontrarevolusjonære i sandinistenes Nicaragua. Vi så en utenrikspolitisk retur til 1960- og første del av 70-tallet da USA med liv og lyst hjalp latinamerikanske diktatorer til makten.

Som aktivist i Amnesty International hadde jeg som ungdomsskole- og gymnaselev demonstrert mot at amerikanske agenter og selskaper hadde innsatt generaler i Chile og Mellom-Amerika, for så å gi dem opplæring i hvordan man best torturerte studenter og andre demokratiforkjempere. Heldigvis hadde Kongressen fordømt middelaldermetodene en gang for alle i 1975 og -76 og President Jimmy Carter hadde fra 1977 satt standarden for en utenrikspolitikk som ettertrykkelig skulle fremme snarere enn å bryte folkeretten – trodde vi i det lille, naive og allierte Norge.

Amerikansk utenrikspolitikk er både fascinerende og skremmende fordi den svinger så voldsomt mellom å gå på barrikadene for menneskerettigheter og demokrati for så å gå til sengs med de mørkeste krefter for å fremme "nasjonale sikkerhetsinteresser".

ARABISK FRIHETSKAMP

Også i 2011, da arabisk ungdom slåss for demokrati og fundamentale friheter, ble vi minnet om USAs og Vestens vanskelige forhold til de idealer vi har bygd våre demokratier på og forfektet i festtaler siden den amerikanske uavhengighetserklæringen i 1776. Hvert år siden Camp David-avtalen mellom Israel og Egypt i 1979 har USA sendt milliarder av kroner i militær og økonomisk støtte til det egyptiske regimet. Egypt har til gjengjeld respektert fredsavtalen, vært en strategisk alliert og bidragsyter i "krigen mot terror". Egyptisk sikkerhetspoliti var blant annet behjelpelig med å torturere fanger. Svensk politi lempet to egyptiske asylsøkere inn på et hemmelig CIA-fly på Bromma flyplass i desember 2001. Ikke lenge etter var de i torturistenes hender i Egypt. Overgrepene i egyptiske fengsler har vært enorme i mange år.

I dag liker ingen å bli minnet om sine nære bånd til det falne egyptiske maktapparatet. Mubaraks udemokratiske regime var en så sentral samarbeidspartner at overgrepene og korrupsjonen ble oversett i alle år. Gang på gang talte vestlige politikere om behovet for "ekte" reformer i Egypt og andre arabiske diktaturer. Fire år før president Obamas Kairo-tale, sa Condoleezza Rice følgende, også hun i Kairo: "I 60 år har mitt land, USA, søkt stabilitet på bekostning av demokrati her i Midt Østen – uten å oppnå noen av delene".

Den viktigste lærdommen fra Tunisia, Libya og Egypt er at støtte til diktatorer ikke bare er i strid med folkeretten, men også med vestlige interesser. Det viktige egyptiske folket ble ikke mer pro-vestlig og pro-israelsk for hver dag som gikk med Mubarak ved makten. Vestlig hykleri der vi taler om menneskerettigheter og demokrati, men støtter diktatur, tortur og seigpining av Gaza, er nøyaktig det islamske fundamentalister trenger for å rekruttere. Mohammar Gadafi var i amerikanske, europeiske og norske øyne "på riktig spor" og en god handels- og anti-terror partner helt fra 2003 og fram til han igjen framsto som massemorder i 2011. Da ble han på ny en paria som måtte boikottes med all kraft.

Vestlig hykleri der vi taler om menneskerettigheter og demokrati, men støtter diktatur, tortur og seigpining av Gaza, er nøyaktig det islamske fundamentalister trenger for å rekruttere.

"KRIGEN MOT TERROR"

I juni 2010 holdt George Bush jr. en tale i Michigan hvor han erklærte "ja, vi utsatte Sheik Mohammed for drukningstortur (*water-boarding*). Jeg hadde gjort det igjen for å redde liv". Det er naturligvis ingen uavhengige indikasjoner på at torturen mellom 2002 og 2008 reddet noe liv noen steds. Derimot er det hevet over tvil at USA nå for første gang har en tidligere president som skryter av å bryte folkeretten. Det er også nytt at en amerikansk forsvarsminister, Donald Rumsfeldt, mellom 2002 og 2007 sendte detaljerte instrukser til tortursentra som Guantanamo og Abu Graib om hvordan man skulle torturere.

De 14 teknikkene som Bush-administrasjonen autoriserte inkluderte drukningstortur, innesperring i en liten mørk boks, psykologisk tortur og nektelse av søvn i opptil 11 døgn. Japanske fangevoktere som brukte disse teknikken under den andre verdenskrig var i følge amerikanske militærjurister krigsforbrytere. I følge pålitelige kilder døde over 100 fanger mens de ble mishandlet i et nettverk av amerikanske og allierte avhørskamre.

Dette var altså ikke handlinger i iranske eller nordkoreanske fengsler, eller nazistenes eller kommunistenes herjinger under eller etter den andre verdenskrig. Dette var del av en større operasjon som våre vestlige, liberale rettsstater deltok i. Etter at USAs hemmelige tjenester hadde fått grønt lys til å pine fanger, fikk CIA foreta over 1000 hemmelige flyginger, ofte med navnløse fanger, i europeisk luftrom fra Sola i nordvest til Romania i sørøst. Romania, Polen

og Litauen var for øvrig blant de land som trolig gav tillatelse til avhør og mishandling av fanger i lokale amerikanske fangeleire.

EU-KRITIKK AV TORTUREN

EU-parlamentet anklaget europeiske regjeringer i 2007 for å skjule hva som faktisk skjedde med fangene som ble transportert og internert i hemmelighet. Flere land har ikke bare transportert og oppbevart amerikanernes fanger, men også overlevert egne fanger i CIAs vold. I følge rapporter både fra EU-parlamentet og Europarådet har vi europeere akseptert grove overgrep i egen bakgård som vi er flinke til å fordømme alle andre steder.

Mens forsvarsløse fanger – noen var terrorister, andre helt uskyldige – ble slått i hjel av amerikanske soldater på Bagram flybase i Afghanistan hadde våre militære og sivile tjenestemenn i Afghanistan ukentlige møter med amerikanerne om vår felles operasjon. Mens President Bush' nærmeste krets planla hvordan torturen skulle legitimeres, forklares og utøves i nettverket av hemmelige så vel som velkjente fangehull i Europa, Midt-Østen og andre verdensdeler, forble vi europeerne stort sett tause og lojale bidragsytere til "kampen mot terror" i og utenfor Afghanistan.

VÅR EGEN ROLLE

Mens flittige amerikanske jurister produserte argumenter mot at Genéve-konvensjonene, FN konvensjoner og Habeas Corpus prinsippene skulle gjelde i "vår kamp" mot "våre fiender", argumenterte våre parlamentarikere og frivillige organisasjoner for internasjonal rettsforfølgelse av afrikanske ledere fordi de hadde brutt med de samme prinsippene.

Vi er heldige som lever i vesteuropeiske velferdssamfunn hvor parlamentarikere passer på at vi får våre trygder, pensjoner og stipender. Vi har et utall ombud som skal se til at våre rettigheter forsvares. Vi har riksrevisjoner som passer på at skattebetalerne ikke skal betale en eneste ekstra lunsj når vi er på reise til, for eksempel, Afghanistan.

Da er det mildest talt besynderlig at årene med torturen som trampet på våre nasjonale grunnlover, vår straffelov og vår folkerett ikke har fått flere av våre nasjonalforsamlinger, juristforeninger eller ombud til å organisere høringer og undersøkelseskommisjoner om hvordan det hele kunne utvikle seg foran vår nese.

Det var vel kjent hva som skjedde, lenge før *New York Times* kom med den siste bølgen av detaljerte beskrivelser av krigsforbrytelsene og bedrageriene i 2008-09. Allerede i september 2001, for ti år siden, erklærte visepresident Cheney at USAs president ville gjøre "krigen mot terror" til en skitten og illeluktende affære: I beste sendetid erklærte han at de hemmelige tjenestene ville få frie tøyler og tillatelse til å gå over på "den mørke siden".

Samtidig lanserte den patriotiske underholdningsindustrien TV-serien "24" som i hver eneste episode spredde løgnen om at man kan og må torturere fanger for å redde uskyldige. Den framtredende akademikeren Michael Ignatieff som da ledet et senter for menneskerettigheter på Harvard og som våren 2011 var statsministerkandidat i Canada, var en av akademikerne som argumentere for at tortur kunne være moralsk og politisk forsvarlig.

ARVEN FRA LINCOLN

Slik kunne Bush/Cheney uhindret rive ned arven fra presidentene Lincoln og Washington. Disse forbød alle grusomheter mot fanger under borgerkrigen på 1800-tallet og mot engelske fanger under frigjøringskrigen på 1700-tallet da de frie styrkene ikke fikk kopiere britenes brutalitet. Uavhengighetserklæringen, som inspirerte vår egen grunnlov av 1814, er tuftet på forbudene mot maktmisbruk, vilkårlig arrest og tortur.

Ingen av de politiske, militære eller administrative lederne fra "krigen mot terror" er blitt stilt rettslig til ansvar for det som skjedde i Guantánamo, Abu Graib, Bagram og andre steder tortur er dokumentert. Nesten bare menige menn er stilt for retten for overgrepene som skjedde i et system som ble organisert og kontrollert av toppledelsen i det Hvite Hus, CIA og Pentagon. Dersom chilenere og argentinere klarte, etter internasjonalt press, å etterforske sine ledere – hvorfor ikke USA?

Det lederskapet vår kulturkrets utviste for to og tre hundre år siden har vi manglet i det siste tiåret. Det er feil å isolere sivilisasjonssvikten til Bush, Cheney, Rumsfeldt og deres medsammensvorne. Det kolossale vestlige hykleriet, som en hel verden var vitne til, fikk utvikle seg over år. Forhåpentligvis stanset det da president Obama ble valgt i 2008. Europarådets kommisjonær for menneskerettigheter, Thomas Hammarberg, har oppfordret medlemslandene til å lære av det som har skjedd, legge alle fakta på bordet og ikke la skyldige slippe unna. Herved er utfordringen videreformidlet.

Ingen av de politiske, militære eller administrative lederne fra "krigen mot terror" er blitt stilt rettslig til ansvar for det som skjedde i Guantánamo, Abu Graib, Bagram og andre steder tortur er dokumentert. Nesten bare menige menn er stilt for retten for overgrepene som skjedde i et system som ble organisert og kontrollert av toppledelsen i det Hvite Hus, CIA og Pentagon.

DEL 3

TEKNOLOGI OG ØKONOMI

«Lillebror ser deg»

Internett i 40 år – et demokratisk eksperiment

ANDRÉ ÅRNES er styreleder for Fulbright Alumni Association Norway, og var Fulbright-stipendiat ved University of California, Santa Barbara (UCSB) 2005-2006. Årnes er Sivilingeniør og PhD fra NTNU, har gått Forsvarets russisk-kurs og har tidligere jobbet som spesialetterforsker innen datakriminalitet og elektroniske spor ved Økokrim og Kripos. I dag jobber han i Telenor med utvikling av sikkerhetsløsninger, og er Førsteamanuensis ved «Norwegian Information Security Laboratory (NisLab)", Høgskolen i Gjøvik.

I takt med tilgjengeligheten til og avhengigheten av Internett ser vi stadig nye perspektiver, og Internett fremstår som en "game changer", eller et globalt demokratisk eksperiment. Ikke bare blir tradisjonelle oppfatninger av personvern, ytringsfrihet, sikkerhet og sårbarhet satt på prøve, men vår egen identitet og ikke minst nye generasjoners identitet utfordres og må stadig omdefineres.

AV ANDRÉ ÅRNES

Som Fulbright-stipendiat ved University of California Santa Barbara (UCSB) i 2005-2006 hadde jeg gleden av å jobbe ved en akademisk institusjon som har spilt en spesielt viktig rolle innen sikkerhet i datasystemer og som var blant de første som ble koblet til Internett. UCSB er vert for den årlige konferansen *Crypto,* en av de fremste konferansene innen informasjonssikkerhet, og universitetet huser også en forskergruppe som er ledende på å avdekke svakheter i IT-systemer og å oppdage og analysere datainnbrudd og ondsinnet programvare.

Da jeg kom til UCSB var Internett allerede premissgivende – Internett var avgjørende for effektivt å kunne jobbe med publikasjoner med kolleger i Norge, jeg kunne ha norsk telefonnummer i USA ved hjelp av IP-telefoni, bibliotekene var nærmest blitt overflødige fordi nesten alt kunne finnes på Internett, og sårbarhet og misbruk på Internett var et sentralt tema i mitt eget PhD-prosjekt. I 2005 var teknologien blitt moden, men det virkelige kvantespranget var de sosiale nettverkene – Facebook gikk sin seiersgang gjennom de amerikanske universitetene og jeg fikk selv en invitasjon. På Facebook ble man en integrert del av et sosialt nettverk, hvor det ble en selvfølge å oppgi eget navn i kommunikasjon med andre, og hvor regelen var å dele informasjon fremfor å begrense tilgang. Resten er historie, Facebook har i 2011 mer enn 750 millioner (Facebook Press Information) brukere over hele verden, og Facebook har i dag fått selskap av flere utfordrere, som Twitter, LinkedIn og nå også Google Plus.

Stephen Hawking på Caltech. Den eldre damen foran er Ann Kerr, som arrangerer sosiale aktiviteter for Fulbrightere i Southerne California.

PIONERENE

Det er litt over 40 år siden Internett så dagens lys med etableringen av forskningsprosjektet Arpanet i 1969. Prosjektet hadde som formål å lage et nettverk som skulle utforske muligheten for å løse komplekse oppgaver ved å koble datamaskiner i nettverk, for å utnytte overføringskapasitet på en effektiv måte og sist, men ikke minst, være robust uten sentral styring. Man vektla tilgjengelighet og som et lukket nettverk var det mindre fokus på sporbarhet og konfidensialitet. Prosjektet skulle legge føringene for samfunnsendringer mange tiår frem i tid, og rekkevidden av eksperimentet kan vi nok fortsatt bare skimte konturene av.

Norge hadde på denne tiden tette relasjoner med USA og kom i posisjon til å bli den første internasjonale samarbeidspartneren. Initiativet ble drevet av Yngvar Lundh. Han var forsker ved Forsvarets Forskningsinstitutt (FFI) og Fulbright Scholar ved MIT 1958-59. Tidlig på 1970-tallet samarbeidet han med forskere i ARPA. Da jeg skulle skrive denne artikkelen, ba jeg Yngvar Lundh gi en førstehånds beskrivelse av hvordan Internett ble etablert og hvordan Norge fikk en såpass sentral posisjon i samarbeidet. Nedenfor er utdrag fra hans unike innblikk i historien.

"Internett ble til gjennom et samarbeide mellom forskere som var opptatt av hva maskiner kunne gjøre for å forsterke menneskets ytelse. En visjon som fikk stor betydning ble formulert av amerikaneren Vannevar Bush i *Atlantic Magazine* i 1945. Han hevdet at elektroniske maskiner ville kunne forsterke menneskets evne til beregninger, hukommelse og kommunikasjon tilsvarende hvordan gravemaskiner og andre arbeidsmaskiner allerede kunne styrke en persons fysiske ytelse. Det man da kalte elektroniske hjerner var i rask utvikling og datamaskiner ble et praktisk hjelpemiddel i næringsliv og forskning utover i femti og sekstiårene. Bruk av telenettet for å benytte datakraft på avstand og å samkjøre datamaskiner utviklet seg raskt, og ledende datafirmaer med IBM i spissen tilbød praktiske nettløsninger. Den første av stor betydning var antagelig SABRE, datanettet for internasjonal flytrafikk fra ca 1960. Ingen av datafirmaene deltok imidlertid i det som ble til Internett.

Etter sjokket som amerikanerne fikk etter Sovjets oppskyting av Sputnik, etablerte president Eisenhower i 1957 Advanced Research Projects Agency (ARPA). Spesielt forskere ved MIT og Stanford Research International (SRI) skulle bli avgjørende for utviklingen, især av overføringskanaler via små datamaskiner, kalt arbeidsstasjoner, i nett der programvare ved bruk av "hypertekst" gjorde det mulig å lagre og gjenvinne informasjon effektivt og intuitivt. Disse ideene ble demonstrert på en imponerende måte ved Stanford University i 1968. Demonstrasjonen kan sees som et svar på Vannevar Bush sin visjon i 1945. I 1969 ble Arpanet etablert mellom fire universiteter i California og Utah.

Forskningsnettet tiltrakk seg stor interesse. Sommeren 1972 hørte jeg lederne av ARPA-prosjektet, Lawrence (Larry) Roberts og Robert (Bob) Kahn, presentere det i Oslo, og da jeg samme høst deltok i en konferanse i Washington, bestemte jeg meg for å samarbeide. En uvanlig mulighet for tilknytning forelå ved den faste linjen mellom Kjeller og USA. Sommeren 1973 ble en såkalt teminal interface message processor (TIP) plassert ved Norsars datasenter, like utenfor gjerdet ved FFI – dermed unngikk vi formalitetene ved FFI, som ligger på militært område.

Jeg deltok regelmessig i Arpas prosjektmøter med de ti gruppene som var tilknyttet (åtte i USA, en i England og en i Norge). Gruppen kalte seg "packet switching project working group – PSPWG". Det viste seg vanskelig å skape interesse i Norge, og det varte nærmere tre år før jeg fikk flere medarbeidere i prosjektet, på det meste deltok fem forskere. Arpanet-nodene med sin sentrale

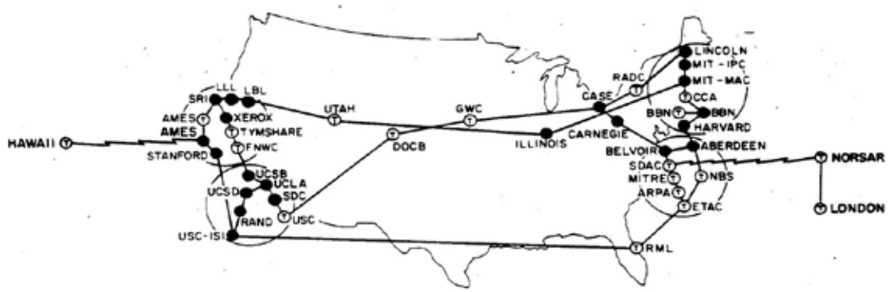

Figur 1. Arpanett i 1973. Den norske noden NORSAR vist til høyre (illustrasjon Arpanet Maps).

styring ble avviklet i løpet av 1980-årene og i 1991 ble forbudet mot kommersiell utnyttelse av nettet opphevet. Deretter økte veksten i trafikk og tilknytninger raskt."

NORGE KOBLES TIL

Ifølge Yngvar Lundh ble Norge tilkoblet Arpanet sommeren 1973 (se Figur 1). Dette skjedde som del av NORSAR-samarbeidet (Norwegian Seismic Array) for å oppdage og registrere underjordiske atombombeprøver, og det ble samtidig etablert en forbindelse videre fra den norske noden til University College London. Forløperen til Internett, Arpanet, hadde dermed blitt et internasjonalt nettverk. Selve begrepet "Internett" ble først brukt i en teknisk standard i 1974, men det ble først tatt i allmenn bruk mot slutten av 1980-tallet.

Per Bugge-Asperheim (Fulbright scholar MIT 1958-59 og medlem av Alumni-foreningens styre), var også en del av forskningsmiljøet ved FFI på denne tiden (se bildet). Han kan fortelle om en spennende tid da FFI hadde som mål å ligge helt fremst i utviklingen, med sterke personlige kontakter i USA. Han var medlem av den såkalte siffergruppen, som jobbet med forskning knyttet til datateknologi, uten å være direkte involvert i arbeidet med Arpanett. Norske forskere nøt godt av åpne dører og hyppige forsknings- og studieopphold ved de fremste institusjonene på området (som MIT og Stanford), og forskningsmiljøet har satt et sterkt preg på utviklingen av informasjonsteknologi som fagfelt i Norge, blant annet under etableringen av Norsk Data og ved miljøene ved Televerkets Forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo og Norges Tekniske Høgskole.

Siffergruppen mars 1962. Fra venstre: Per Bugge-Asperheim, Svein Strøm, Per Klevan, Lars Monrad-Krohn, Per Bjørge, Asbjørn Horn, Olav Landsverk, Yngvar Lundh (Ove Raffelsen var ikke tilstede). Opphavsrett Yngvar Lund, publisert i Creative Commons

INTERNETT OG SAMFUNNSENDRINGER

På 1990-tallet, i overkant av 20 år etter etableringen av Arpanet, ble Internett "allemannseie", og vi kjenner alle til den ekstreme utviklingen, med ca 360 millioner brukere globalt i 2000 og mer enn 2 milliarder brukere (Internet World Stats, 201m) og nærmere 1 milliard tilkoblede enheter (The ISC Domain Survey) i 201). I dag er Internett nærmest allestedsnærværende med brukere i alle verdensdeler (se Figur 3), og det er vanskelig å se for seg et samfunn uten. Vi har blitt vitner til en teknologisk revolusjon, hvor Internett ikke bare har gjort det mulig å kommunisere på nye måter og på tvers av landegrenser, men også har endret på selve måten vi jobber og lever på.

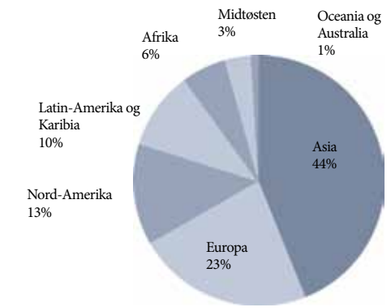

Figur 2. Distribusjon av Internett-brukere fordelt på verdensdeler viser at de fleste Internett-brukerne er fra Asia og Europa. (Kilde : Internet World Stats, 2011).

YTRINGSFRIHET OG TILGJENGELIGHET

Den kanskje største effekten av Internett sett i et demokratisk perspektiv er tilgjengeligheten av informasjon. Den amerikanske forfatteren Steward Brant etablerte på den første Hacker's Conference i 1984 begrepet " *Information wants to be free*", noe som aldri har vært mer relevant enn i dag. I dag kan alle og enhver gjøre informasjon globalt tilgjengelig ved bruk av fritt tilgjengelig teknologi, men etter at noe først er publisert er det nesten umulig å fjerne det.

Dette har blitt behørig demonstrert av Wikileaks, som har utfordret vestlige regimer ved å gjøre store mengder sensitiv informasjon fra blant annet diplomatiske kanaler og militære operasjoner tilgjengelig. Det mest overraskende er at det har foregått over lang tid uten å bli stoppet, og at informantene i utgangspunktet har kunnet opptre anonymt. Denne informasjonen har åpenbart stor verdi både for andre staters etterretning og for journalister og media som ønsker å utfordre dagens maktelite, men ingen har så langt lyktes å stoppe Wikileaks. Vi har også sett hvordan tilgjengeligheten til sosiale medier har bidratt til spredning av informasjon under den arabiske revolusjonen, ved hjelp av blant annet mobiltelefoner, blogger og Facebook. De sosiale mediene og moderne kommunikasjonsteknologi sprer effektivt nyhetene til store folkemengder og gjør statlig sensur og ensidig propaganda vanskelig, selv om det mange steder er en mindre del av befolkningen som har tilgang til Internett (se Figur 3).

I *Foreign Affairs* nr 1 2011 hevder Clay Shirky (Professor ved New York University) optimistisk at "communication technology will help promote freedom", men det gjenstår å

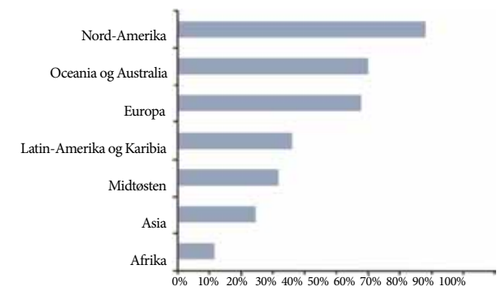

Figur 3. Utbredelsen av Internett blant befolkningene viser at Nord-Amerika har en suveren ledelse (Kilde: Internet World Stats, 2011)

se om denne påstanden er allmenngyldig i et globalt perspektiv. Uansett har Hilary Clinton lagt den til grunn når USA fremmer frihet på Internett som del av sin utenrikspolitikk, inndelt i tre kategorier av frihet: Frihet til tilgang til informasjon, frihet til å publisere og organisere sosiale nettverk, og frihet til å kommunisere med hverandre.

En annen form for ytringsfrihet som har utviklet seg på Internett er "free software" bevegelsen, etablert i 1983 av Richard Stallman. Stallman's filosofi var at "free software" (hvor "free" tolkes som fritt tilgjengelig eller åpent, og ikke nødvendigvis som gratis) skulle erstatte programvare hvor lisensbetingelser og opphavsrettsbeskyttelse forhindret innsyn i og gjenbruk av kildekoden. Dermed ville programvare gjøres tilgjengelig for alle, om man ville unngå unødvendig arbeid – all programmering skulle kunne

bygge på tidligere resultater og fremme "the state of the art". Dette prosjektet har i høyeste grad vært en suksess og store softwareprosjekt som Linux, Mozilla Foundation og Apache opererer i dag under banneret "open source", noe som innebærer at selve kildekoden er allment tilgjengelig og kan gjenbrukes i andre prosjekter under gitte betingelser.

Internetts åpenhet har også en bakside, som vi i Norge nylig har fått et innblikk i etter terrorhandlingene den 22. juli. Kort etter terrorhandligene ble vi konfrontert med Anders Behring Breiviks manifest, som ble publisert bare timer før handlingene. Manifestet gir oss et innblikk i en verden med sosiale nettverk som dyrker frykt og hat, hvordan bombeoppskrifter er lett tilgjengelige på Internett, samt hvordan Internett kan brukes som en informasjonskilde.

Åpen offentliggjøring av potensielt farlig kunnskap er imidlertid ingen ny utvikling – på 1980-tallet ble vi konfrontert med flere publikasjoner, som "The Terrorist Handbook" (som inneholder detaljerte bombe- og våpenoppskrifter) og hacker-magasinet "2600 – a Hacker's Quarterly" (som regelmessig informerer i detalj om hvordan man kan bryte sikkerheten i datasystemer).

Et annet kontroversielt aspekt ved Internett er såkalt "contraband" – materiale på Internett som er forbudt i henhold til nasjonalt lovverk. Det kanskje mest diskuterte temaet i denne kategorien er billedmateriale knyttet til overgrep mot barn, som har medført at politiet i samarbeid med Redd Barna og Internett-leverandører i Norge har implementert et nettfilter som blokkerer kjent ulovlig materiale.

Et mindretall i Datakrimutvalget foreslo i sin utredning om datakriminalitet (NOU 2007:2 Lovtiltak mot datakriminalitet Delutredning II, Justis- og Politidepartement 23) at denne typen filtrering skal gis hjemmel i lov slik at det også kan benyttes på annen ulovlig virksomhet som ulovlig pengespill. Forslaget ble ikke støttet av flertallet, av hensyn til ytringsfriheten, samt at virkemidlet vil ha begrenset effekt siden det er fullt mulig å omgå slike filtre. Andre stater, som Kina, er åpne om at de sensurerer Internett-trafikk, men det synes allikevel å være en stilltiende aksept for at man omgår filtrene så lenge det ikke er snakk om politisk aktivitet.

LILLEBROR SER DEG

Et av de største dilemmaene man må forholde seg til som privatperson på Internett er i hvilken grad man ønsker å dele personlig informasjon med andre, og i hvilken grad man har kontroll over personlig informasjon på Internett. Tradisjonelt tenker vi, som i George Orwells 1984, på personvern som et forhold mellom staten og enkeltpersoner, men vi ser i økende grad at personlig informasjon blir åpent tilgjengelig og at private aktører som Google og Facebook får tilgang til massive datamengder. Vi snakker ikke lengre bare om at "storebror ser deg" – men også lillebror, representert av privatpersoner, næringsliv og kriminelle organisasjoner.

Redaktørene innen informasjonsteknologi argumenterer for at personvernets tidsalder er over. "*Privacy is dead – deal with it*", sier Scott McNealy fra Sun Microsystems. Dette har for alvor blitt aktualisert etter at Facebook i 2004 etablerte sin tjeneste basert på at hver bruker skulle oppgi sin reelle identitet. Før Facebooks tid var det vanlig å operere med ett eller flere alias på Internett, og man brukte kun unntaksvis sitt egentlige navn. I dag er Facebooks praksis såpass etablert at enkelte i kjølvannet av 22. jultargumenterte for at det skal være forbudt å opptre anonymt på Internett.

Redaktørene innen informasjonsteknologi argumenterer for at personvernets tidsalder er over. "*Privacy is dead – deal with it*", sier Scott McNealy fra Sun Microsystems. Dette har for alvor blitt aktualisert etter at Facebook i 2004 etablerte sin tjeneste basert på at hver bruker skulle oppgi sin reelle identitet.

Vi ser også økt press for mer tradisjonell overvåkning og registrering, hovedsakelig begrunnet med at det er nødvendige virkemidler i kampen mot terrorisme og alvorlig kriminalitet. Dette har resultert i en rekke lovreguleringer som muliggjør overvåkning på Internett (*US Homeland Security Act*, 2002), som tilrettelegger for lagring av elektroniske spor (*European Data Retention Directive*, 2006) eller som begrenser personvernlovgivning til ikke å begrense etterforskning og etterretning knyttet til nasjonal sikkerhet (*European Data Protection Directive*, 1995).

Avslutningsvis er kanskje den mest skremmende varianten målrettet overvåkning utført av kriminelle organisasjoner eller en fremmed stat. Ved hjelp av kjennskap til svakheter i datasystemer (for eksempel PCer eller mobiltelefoner) kan en kyndig hacker bryte seg inn og ta kontroll over systemet. Han kan da gjøre det han måtte ønske, inkludert å utgi seg for å være den legitime brukeren eller å overvåke systemet i lengre tid. Organisert kriminalitet og statlig etterretning har i dag satt dette i system og har etablert såkalte *botnet*, nettverk av kompromitterte datamaskiner (dvs datamaskiner som noen har brutt seg inn i) som styres utenfra. Vi ble kjent med dette fenomenet i Norge i 2006 og 2007, hvor flere titalls nettbankkunder ble frastjålet penger fra sine bankkontoer. Et annet eksempel så vi senest i år da den britiske søndagsavisa *News of the World* systematisk overvåket telefoner og telefonsvarere til blant andre fotballspillere, kongelige, politikere og skuespillere.

SIKKERHET OG SÅRBARHET

Så langt har jeg diskutert hvordan åpenhet og ytringsfrihet i seg selv kan utgjøre en trussel mot samfunnet, og hvordan privat informasjon kan komme på avveie (og dermed misbrukes) med eller uten vårt samtykke. Dette må sees i kontekst av at alle systemer har sine svakheter, og at det alltid er noen som er villig til å utnytte dem -- "*There is no security on this earth, only opportunity*" (Douglas MacArthur).

Det finnes trolig like mange motiver for å misbruke Internett som det finnes for legal bruk. "The Hackers Manifesto" fra 1986 er et forsøk på å legitimere "hacking" i kunnskapens tjeneste, i 1989 kom Cliff Stolls bok *The Cuckoo's Egg* som i detalj beskriver omfattende dataangrep

rettet mot militære systemer i USA, og i 1995 ble Kevin Mitnick dømt for omfattende svindel og dataangrep. Allerede for 20-30 år siden, i Internetts barndom, så vi med andre ord hele spekteret fra mer politisk motivert sivil ulydighet til militær etterretning og vinningskriminalitet.

I dag er selvfølgelig vår avhengighet av Internetteknologier vesentlig større – både når det gjelder kritisk infrastruktur, militær teknologi, næringslivet og for hver enkelt bruker. Vi ser at misbruk av Internett profesjonaliseres i takt med at vår personlige og kommersielle avhengighet øker. "Hacking", "hackerverktøy" og tilgang til botnet kjøpes og selges på Internett som ledd i organisert kriminalitet, og nasjonalstater bruker store ressurser på å etablere kapasiteter innen elektronisk krigføring, eller "cyber warfare".

Selv angrep av mindre skala kan ha stor innvirkning for enkeltpersoner. Identitetstyveri er en form for svindel hvor identiteten til offeret misbrukes uten at han eller hun er klar over det. Typiske eksempler innebærer at personnummer og bankkontonummer misbrukes for å ta ut penger fra en bankkonto eller at kredittkort kopieres og tappes, mens angrep i større skala vil kunne omfatte omadressering av post, overvåkning av epost og mobiltelefon, inngåelse av kontrakter og banklån, osv. Også denne typen angrep kan gjennomføres på tvers av landegrenser, og tilgang til et fysisk bank- / identitetskort eller en fysisk postkasse er ikke lenger nødvendig.

Noen dataangrep blir oppdaget, men det er trolig store mørketall (se Mørketallsundersøkelsen, Næringslivets sikkerhetsråd, 2010), og vi kan bare gjette på hvordan personlig informasjonen hos tjenesteleverandører på Internett brukes eller misbrukes. Frem til i dag har trenden vært en nærmest ensidig økning i hvor mye informasjon man er villig til å dele og hvor "connected" man er til Internett. Mange vil påpeke at denne trenden er risikabel og uforsiktig, og at mer nyanserte tjenester, som fokuserer mer på hva du skal dele med hvem enn på å publisere helt åpen, vil vinne frem. Et godt eksempel på en slik tjeneste er den nyetablerte Google Plus, et sosialt nettverk i Google-porteføljen.

Som samfunn må vi ta stilling til hvordan vi forholder oss til nye sårbarheter og trusler. De fleste stater har fått øynene opp for viktighetene av "Cyber Defense" Sorenskriver Stein Schjølberg (Fulbright Scholar, Stanford Research Institute, 1981-1982), har jobbet med Cybercrime Law" siden 1970-tallet og var leder av Datakrimutvalgets Delutredning. Han har redegjort for at cyberspace er "the fifth domain" (ved siden av land, hav, luft og verdensrommet), og at det må etableres egne globale juridiske rammeverk (til dels realisert i Council of Europe's *CybecCrime Convention*) og en internasjonale domster eller tribunal for cyberspacet. Vi ser i dag store investeringer for å bygge opp rene militære kapasiteter for å kunne besvare angrep eller selv utføre offensive operasjoner på Internett, så også i militær sammenheng er vi i ferd med å etablere et nytt domene eller en ny våpengren. Dette understreker at Internetts egenart er fundamentalt annerledes og at vi trenger helt nye verktøy for å håndtere nye sårbarheter og trusler.

Som bevisste brukere av Internett bør vi ta del i debatten rundt de sentrale spørsmålene som er behandlet i denne artikkelen og som stadig kommer opp i diskusjoner om samfunnets sårbarheter og trusler – tolererer vi begrensninger av ytringsfriheten? I hvilken grad er vi villige til å ofre personvern til fordel for nye teknologier og sosiale medier?

Det er nå over 2 milliarder brukere over hele verden, på tvers av landegrenser o, sensurfiltre, med en stadig økende kommersiell verdi. Vår identitet blir også i økende grad definert av vår tilstedeværelse på Internett – vi blir aktive deltagere i sosiale nettverk hvor vi profilerer oss selv og fremstiller oss slik vi ønsker å fremstå, hvor deltagere kan kommentere og legge ut informasjon om hverandre, og det er på de samme arenaene en potensiell ny arbeidsgiver eller kjæreste vil danne sitt førsteinntrykk av oss.

Som bevisste brukere av Internett bør vi ta del i debatten rundt de sentrale spørsmålene som er behandlet i denne artikkelen og som stadig kommer opp i diskusjoner om samfunnets sårbarheter og trusler – tolererer vi begrensninger av ytringsfriheten? I hvilken grad er vi villige til å ofre personvern til fordel for nye teknologier og sosiale medier? Og til slutt – hvordan beskytter vi våre verdier på Internett, og hvilke verktøy er vi villige til å gi politiet og militæret i denne kampen?

VEIEN VIDERE

Det er i dag ingen indikasjoner på at endringstakten for informasjonsteknologi avtar, verken teknologisk eller som katalysator for samfunnsendringer. Internett har vist en utrolig evne til å bidra til samfunnsendringer og samtidig behandle sin egenart rent teknologisk. Det er fortsatt de samme byggesteinene som definerer Internett, selv om verktøyene har blitt langt mer avanserte og utviklingen har bidratt til å gjøre teknologien mer anvendelig og fleksibel.

Avslutningsvis vil jeg takke Yngvar Lundh, Stein Schjølberg og Per Bugge Asperheim for uvurderlig førstehåndsinformasjon og bidrag til dette kapitlet. Jeg vil videre takke Marit Bakke og Kathrine Aspaas fra redaksjonen for gode diskusjoner og innspill i arbeidet med teksten.

USA

Kapitalismen – Amerikanernes trossystem

TOVE BJØRGAAS

Tove Bjørgaas er tidligere USA korrespondent for NRK (2006-2010) og bor i dag i Washington DC.

Hun er forfatter av boka *Forandring og Frykt: Barack Obamas USA*, som kom ut på Cappelen Damm høsten 2011.

Bjørgaas har bodd til sammen 8 år i USA.

I 1999/2000 var hun Fulbrigthstipendiat ved Johns Hopkins University, SAIS Hun har også studert ved Universitetet i Oslo og Høgskolen i Oslo og har tidligeere arbeidet for Aftenposten og NTB.

This American system of ours, call it Americanism, call it capitalism, call it what you will, gives each and every one of us a great opportunity if we only seize it with both hands and make the most of it.

Al Capone

AV TOVE BJØRGAAS

Den legendariske skurken Al Capone er bare en av utallige amerikanere som opp igjennom tidene har hyllet sitt lands økonomiske system. Spør du en helt vanlig innbygger i USA hva han eller hun mener om amerikansk kapitalisme, vil du sannsynligvis få til svar at vedkommende ikke vil bytte bort denne økonomiske samfunnsmodellen. Amerikanerne er stadig overbeviste om at deres form for kapitalisme er best. Også når de er rammet av nedgangstider, stagnerende lønninger og arbeidsledighet. De drømmer fortsatt om mulighetene det frie markedet holder åpne for dem, og de er verdens mest optimistiske nasjon. Optimismen vakler nå når USA er rammet av sin verste økonomiske krise på 80 år. Men skurkene på Wall Street som utløste krisen havnet ikke på fangeøya Alcatraz slik Al Capone gjorde. De ble ikke straffet i det hele tatt. For amerikanerne er redde for å straffe sine finansfyrster. Til det har de for stor respekt for sitt økonomiske system og pengene de er så avhengige av.

Folk i USA er mer opptatt av å diskutere penger og økonomi enn noe annet folkeslag på kloden. Hva pengene deres er verdt har vært et sentralt tema for amerikanerne helt siden de første kolonistene ankom fra Europa. I den aller første politiske forsamlingen i USA, i kolonien Jamestown i Virginia i 1619, var et av de viktigste punktene på agendaen hva pengene til kolonistene skulle være verdt. Settlerne skulle dyrke tobakk, og ble enige om at en favn tobakksblader var et passende betalingsmiddel. Men hvor mange britiske pund skulle denne mengden tobakk koste? Spørsmålet ble diskutert lenge og vel. Tobakksdyrkerne ønsket selvsagt at prisen skulle være så høy som mulig mens de som skulle kjøpe og frakte tobakken ville ha den så lav som mulig. Et kompromiss ble nådd ved at den lovgivende forsamlingen satte prisen til fem favner per pund for det første året. Og etter lang debatt, ble kolonistene enige om å justere prisen hvert år. Debatten om penger var i gang. Grunnen til at de tidlige amerikanerne diskuterte dette så ivrig var rett og slett at de hadde muligheten til å gjøre det. De var frie menn, ikke underlagt noen føydalherrer eller noe etablert politisk system. USAs kolonister hadde friheten og retten til å bestemme hva pengene deres skulle være verdt. Som verdens første republikanske demokrati fikk borgerne en rolle i å bestemme verdien, sirkulasjonen og reglene som skulle gjelde for valutaen deres. Selvsagt bestemte ikke borgerne alt, men det faktum at de hadde medbestemmelse var noe nytt.

Tillit og optimisme er de viktigste bærebjelkene i USAs økonomiske system. Amerikanerne stoler på folks evne til å betale tilbake det de skylder eller har lånt. De tror på framtida, og de har en nesten naivt sterk tillit til hverandre. Amerikanerne vil så gjerne tro at de har det beste økonomiske systemet i verden. De har alltid heiet fram sin form for kapitalisme, og ofte har de vunnet. Først slo de økonomisk knockout på Sovjetunionen, og deretter vokste den amerikanske økonomien langt raskere enn alle andre lands, bortsett fra Kinas. Japan, som lenge var en konkurrent, havnet i krise ikke minst på grunn av det gjennomregulerte banksystemet sitt. Amerikanernes banksystem var imidlertid det beste og mest effektive på kloden. USA hadde pengeforvaltere som hadde frihet til å lage nyskapende og spennende finansprodukter verden gjerne ville investere i. Derfor ble kapitalismen i USA stadig friere utover 1980 og 1990-tallet. Selv om det ikke manglet advarsler, var det lett å tro at veksten ville fortsette inn i himmelen. Ikke minst fordi investorer internasjonalt hadde slik tillitt USAs økonomi. De lånte gladelig USA penger ved å kjøpe amerikanske gjeldspapirer.

Grunnen til at de tidlige amerikanerne diskuterte dette så ivrig var rett og slett at de hadde muligheten til å gjøre det. De var frie menn, ikke underlagt noen føydalherrer eller noe etablert politisk system. USAs kolonister hadde friheten og retten til å bestemme hva pengene deres skulle være verdt.

Etter terrorangrepene i 2001, ble renta satt ned og reguleringen av markedene minimalisert. Det gjorde det mulig for Goldman Sachs, Lehman Brothers og andre amerikanske banker å spekulere også i amerikanernes evne til å låne penger. Det var billig å låne og bankene trengte noe nytt å tjene penger på. Det nye ble kredittrisiko. Bankene stimulerte til boligbygging og risikable utlån fordi de trodde at boligprisene ville fortsette å stige. Politikerne støttet utlånsveksten fordi de gjerne ville at flere amerikanere skulle eie egen bolig. Men folk helt uten kredittverdighet fikk altså låne til boliger de slett ikke hadde råd til. Andre tok ut forbrukslån med sikkerhet i boliger de allerede eide.

Ingen spurte om sikkerhet og garantier, og de risikable lånene ble solgt videre til større banker som satte dem sammen til kompliserte finanspapirer, Disse besto ofte av låneporteføljer med svært høy risiko. Der gjemte det seg hundretusener av lån som aldri ville bli betalt tilbake med mindre boligprisene steg raskt og mye. Spillet som til slutt brakte USA og verdens finansmarkeder over kanten av stupet, ble av mange innenfor finansystemet kalt en overraskelse. Men det er svært overraskende at noen kunne se dette som uventet. Kombinasjonen av et marked uten regulering, flust med penger, lave renter, og en eksplosiv vekst i boligutlån til folk uten kredittverdighet var en eksplosiv boble som til slutt måtte briste. Boblen brast i september 2008, da 500 milliarder dollar i oppblåst etterspørsel forsvant over natten og USA ble kastet ut i sin verste økonomiske krise siden depresjonen. Kløktige meglere og banksjefer lot en uansvarlig spekulasjon finne sted fordi det var millarder av kortsiktige dollar å tjene på den.

På dette tidspunktet i historien står USA ved et veiskille: Verdens tillitt til amerikanernes økonomiske styrke er svekket etter den uansvarlige gjeldsspekulasjonen som

forårsaket finanskrisen. Mange titalls millioner vanlige amerikanere er havnet i en dyp grøft. De har ikke fått stort av velsstandsveksten de siste 30 årene. Vanlige folks lønninger har stagnert siden 1980, og medianinntekten falt med 15 prosent fra 2008 til 2010. Middelklassen har i stadig større grad måttet ty til lånte penger for å holde forbruket sitt og dermed den viktige etterspørselen oppe.

I følge statistikk fra forskere ved Princeton eier de 20 prosent rikeste i dag 85 prosent av verdiene i USA. Det tallet er for så vidt interessant nok, men mer interessant er det at fattige amerikanere tror at rikdommen i landet er mer jevnt fordelt. Amerikanere er jo stadig optimister. For en del år siden møtte jeg en arbeidsledig mann på en parkeringsplass for mobile hjem i sentrum av Cleveland, Ohio. Mannen var travelt opptatt med å sette opp en valgplakat i gjørma utenfor det slitte lille hjemmet sitt.

Det var presidentvalgkamp mellom Bush og Kerry, og mannen som levde under fattigdomsgrensa hadde fått fatt i et Bush/Cheney-skilt.

– Hvis jeg blir rik, vil ikke jeg heller betale høyere skatter, forklarte mannen når jeg spurte hvorfor han støttet republikanerne. Denne holdningen råder stadig blant mange fattige amerikanere. Troen deres på mobiliteten i USAs økonomiske system, gjør at de er motstandere av omfordeling. De vil holde muligheten for en amerikansk drøm åpen for seg selv og ikke minst for sine barn. Mange samfunnsøkonomer mener amerikanerne stemmer i mot sine egne interesser ved å tenke slik som dette. Princeton-forskerne har forsøkt å finne ut om årsaken er at mange tror de vil bli rike eller at de har dannet seg et feilaktig bilde av fordelingen av verdier i det amerikanske samfunnet. Forskerne peker i tillegg på en tredje forklaring på at fattige amerikanere tenker slik de gjør: De frykter for at de skal falle enda lenger ned i samfunnet. Derfor er fattige amerikanere i mot omfordelingstiltak som vil hjelpe dem som er enda fattigere enn dem selv. Å være sist, er noe de virkelig frykter og forsøker å unngå for en hver pris. Mange frykter at staten kan stikke kjepper i hjulene for deres velstandsvekst dersom omfordelingen blir for sterk, og de synes derfor det er lettere å tro på det frie markedet og den amerikanske drømmen.

Troen på amerikansk kapitalisme, finner en også igjen i amerikanernes motstand mot å regulere finanssystemet som bidro så sterkt til krisen i 2008. Til tross for den svekkede tilliten til USAs finansnæring, frykter mange konsekvensene av å innføre strengere kontroll med bank og finansvesen. En finansreform ble vedtatt i 2010, men den er alt for begrenset til å stanse nye, store spekulasjonsbølger i framtida. For også politikerne har voktet seg vel for å stille for mange spørsmål om aktivitetene i New Yorks finansverden. Fra sin sokkel på det lille torget like utenfor New York-børsen, titter USAs første president ned på verdens ledende markedsplass. George Washington ble tatt i ed på trappa her utenfor Federal Hall på Wall Street i 1789, for på den tida var ikke hovedstaden som skulle bære presidentens navn ferdig. I dag står Washington her og nærmest symbolsk overvåker det som skjer på børsen, men avstanden til dagens politikere er stor.

Det var presidentvalgkamp mellom Bush og Kerry, og mannen som levde under fattigdomsgrensa hadde fått fatt i et Bush/Cheney-skilt.
– Hvis jeg blir rik, vil ikke jeg heller betale høyere skatter, forklarte mannen når jeg spurte hvorfor han støttet republikanerne. Denne holdningen råder stadig blant mange fattige amerikanere.

Myndighetene i Washington har en viss mulighet til å begrense hva slags aktivitet finansfolket på Wall Street kan holde på med. Regulering av finansmarkedene er imidlertid noe en skal være forsiktig med å foreslå for mye av, og politikere fra begge partier vet at det er mye vanskeligere å bli gjenvalgt om det er nedgangstider på børsene. Da taper de noterte selskapene penger og må si opp folk, og når arbeidsledigheten stiger er det dårlige tider for de folkevalgte. Dessuten er politikere fra begge partier avhengige av kampanjedonasjonene fra finansnæringen.

Amerikansk økonomi er i det som kan bli en langvarig krise. Høy arbeidsledighet og svekket forbruk har ført til lavere vekst, og bidrar samtidig til lavere skatteinngang. De økende forskjellene har skapt ubalanse i økonomien, og i tillegg har underskudd på statsbudsjett og handelsbalanse svekket tilliten til amerikansk økonomi internasjonalt.

Det finnes imidlertid ikke noe annet land som står klart til å overta USAs lederrolle i verdensøkonomien. Derfor må amerikanerne trolig selv komme seg ut av krisen ved på en eller annen måte å kjempe mot arbeidsledigheten og øke etterspørselen. Mange mener det er amerikanernes ukuelige optimisme som også denne gangen vil få landet opp av grøfta. Andre mener strukturelle endringer må til.

I kjølvannet av de dramatiske hendelsene i 2008 begynte den virkelig store debatten å rase i USA. Ville finanskrisen svekke kapitalismen som ideologi? Ville USA bli styrt etter andre idealer nå? Ville landet miste sin rolle som verdens finansielle supermakt? Disse store spørsmålene forsvant imidlertid raskt fra avisspaltene. For markedene finner alltid en vei ut av krisen. Mens vanlige folk måtte selge på tvangsauksjon og arbeidsledigheten skjøt i været, gikk det ganske raskt oppover igjen på børsene. Noen måneder etter var det nesten business as usual i finansmarkedene, og i slutten av januar 2011 var industriindeksen Dow Jones tilbake på over 12 000 poeng der den hadde vært før krisen startet to og et halv år tidligere.

Det er naivt å tro at markedet kan regulere seg selv i dagens kompliserte verden. USA har de siste tiårene praktisert en slags markedsfundamentalisme. Materialismen er blitt viktigere enn det moralsk ansvaret, og

enkeltmennesker i mektige posisjoner har vært mer opptatte av å berike seg selv enn å tenke på fellesskapet. De astronomiske lønningene på Wall Street er blitt forsvart med argumenter om at de som bidrar med viktig arbeid i samfunnet, må tjene godt. Det store spørsmålet blir da: Hvor samfunnsbyggende har arbeidet til investeringsbankene i New York vært for USA de siste tiårene? Det undrer professor ved Harvard Business School, Michael Porter. Han mener amerikanske selskaper vil miste konkurranseevnen om de ikke begynner med mer samfunnsbyggende forretninger. Det er næringslivets oppgave å være en samfunnsbygger i et kapitalistisk system som det amerikanske, mener Porter.

En del av dette samfunnsansvaret mener Porter er å bidra til fellesskapet. USAs nest rikeste mann, Warren Buffett mener slike som han burde gjøre det med glede gjennom skatteseddelen. Buffett mener amerikanske politikere de siste tiårene har sydd puter under armene på slike som ham, og mener noe er galt når han betaler 17 prosent skatt på sin inntekt mens sekretæren hans betaler over tretti. Buffett ber om at skattesystemet endres slik at slike som ham, som lever av sine investeringer, beskattes hardere. En liten bevegelse av progressive milliardærer som Buffett har reist seg i USA de siste årene. De har fått president Obama til å våge å foreslå høyere skatter for de rikeste for å bringe mer penger inn i en belastet amerikansk statskasse. USA må låne stadig mer i utlandet for å klare å holde statsfinansene flytende. Motstanden mot forslag som det Buffett har fremmet er imidlertid kraftig fra mange andre i det amerikanske samfunnet. Hva er det neste vi skal satse på, spør alltid investorene på Wall Street når en krise inntreffer. Milliardstrømmene i det globale finanssystemet beveger seg lynraskt og trenger nye havner å satse på hver gang en havn stenger. I gamle dager kunne en finne bilder av biler, kjøleskap, datamaskiner og fabrikkbygninger i amerikanske investeringsbankers årsrapporter. I dag er det flest fotografier av menn i dress. Bankene bidrar ikke lenger til å produsere biler og kjøleskap. De flytter i stedet penger. Det er ikke samfunnsbyggende, mener Michael Porter.

Svingdøra mellom investeringsbankene i New York og sentrale finansposter i Det hvite hus og finansdepartementet er også et problem som gjør det vanskelig for politikerne å rydde opp i ukulturen på Wall Street. Enkelte mener en kan sammenligne det som har skjedd i finanssektoren i USA siden 1990-tallet med det militærindustrielle komplekset President Eisenhower advarte mot på 1950-tallet. Eisenhower fryktet at de tette båndene mellom forsvarsindustrien og det militære ville føre til evig økende forsvarsutgifter. I dag har lobbyister fra USAs finansnæring så stor innflytelse over politikerne at de kan endre kapitalismens regler. Næringen bidrar med penger politikerne trenger for å bli gjenvalgt, og myndighetene henter eksperter til sentrale politiske posisjoner fra bankene. Resultatet er at at store og mektige selskaper som har handlet umoralsk får vokse seg enda større med myndighetenes hjelp. Dersom de skulle havne i trøbbel, står myndighetene klare til å redde dem. Det gjorde også Barack Obama etter at han ble president

USAs nest rikeste mann, Warren Buffett mener slike som han burde gjøre det med glede gjennom skatteseddelen. Buffett mener amerikanske politikere de siste tiårene har sydd puter under armene på slike som ham, og mener noe er galt når han betaler 17 prosent skatt på sin inntekt mens sekretæren hans betaler over tretti.

til tross for at han hadde gitt velgerne andre løfter i valgkampen.

Hva vil så skje framover? Hvilken vei vil USA velge? Sist USA stod ved et økonomisk veiskille, på 1930-tallet, hadde landet en president som klarte å skape store forandringer ved å øke størrelsen på offentlig sektor og drive streng omfordelingspolitikk. Det tok mange år for Franlin Delano Roosevelt å tvinge USA ut av depresjonen, og til syvende og sist var det andre verdenskrig som virkelig snudde nedgangstidende til varig vekst. Denne gangen er det vanskeligere å se løsningene. For amerikanernes skepsis mot en større statlig rolle i økonomien har tiltatt. Den er så stor at den nesten kan være vanskelig for en europeer å forstå. Amerikanernes trossystem baserer seg på det frie markedet, og det er vanskelig å se for seg et amerikansk samfunn fundert på andre økonomiske prinsipper. Jeg tror likevel at en viss grad av omfordelingspolitikk må til dersom USA og amerikanerne skal kunne fortsette sin vekst som et fremgangsrikt og godt samfunn. Et offentlig sikkerhetsnett som kan gi de som sakker akterut en viss trygghet er nødvendig. Dersom vanlige amerikanere ikke lenger kan sende sine barn på universitetet har USA et alvorlig problem. Utdanning er selve nøkkelen til å lykkes i det amerikanske samfunnet og amerikanere har alltid hyllet mobiliteten utdanningssystemet bidrar til. De siste tiårene er det imidlertid blitt stadig vanskeligere for ubemidlede og få den økonomiske støtten de trenger for å kunne betale gallopperende utdanningskostnader.

Litt mer sosialdemokratisk økonomisk tenkning ville gjøre livet lettere for mange amerikanere. Men offentlig sektor kan på ingen måte redde den amerikanske økonomiens posisjon i verden. Det er det bare entreprenørånden og optimismen til amerikanerne som kan. Amerikanere som stadig har muligheten til det må derfor redde seg selv ved å gjøre nettopp det deres hardkokte landsmann Al Capone i sin tid foreslo: De må gripe kapitalismens muligheter med begge hender og forsøke å holde blikket festet til den amerikanske drømmen. Litt drahjelp fra staten til å komme over kneika ville imidlertid hjelpe mange.

Sola og nordlyset knytter Norge og USA sammen

PÅL BREKKE, Dr. Scient. fra Institutt for teoretisk astrofysikk, Universitetet i Oslo. Han var Fulbright-stipendiat 1993-94 ved Goddard Space Flight Center like utenfor Washington DC. Som solfysiker har han vært sentral i samarbeidet mellom Norge og USA om utforskning av sola, blant annet i SOHO-prosjektet. Er nå seniorrådgiver ved Norsk Romsenter.

Norske forskere er i dag verdensledende innen solfysikk og nordlysforskning – mye takket være et langt og nært samarbeid nettopp med USA. Flere norske selskaper leverer viktige komponenter til amerikanske satellitter og satellittstasjonen på Svalbard gir raskt tilgang til viktige data om været.

AV PÅL BREKKE

Denne virkeligheten ble jeg født inn i for 50 år siden. Jeg har en mistanke om at det hele startet på Solobservatoriet på Harestua – der min far den gang arbeidet som sol-fysiker. Rykter går om at han forlovet seg der og at jeg kanskje også ble unnfanget i radiobrakka under de store radioteleskopene. De første par årene av mitt liv ble det mange turer til Harestua. Da jeg var fem år gammel flyttet vi til Arendal der min far fikk jobb som lektor ved Arendal Gymnas.

Jeg følte aldri noe press for å bli interessert i astronomi og Sola. Ikke hadde vi stjernekikkert hjemme heller. På gymnaset var jeg mest interessert i fysikk, mest fordi vi hadde en eventyrlig flink lærer som hele tiden inspirerte oss. Det var gnisten som gav meg lyst til å fortsette med fysikk på universitetet.

Jeg dro til Oslo og begynte å studere matematikk og fysikk på UiO, og hadde ingen planer om å slå inn på astronomi eller solfysikk. Jeg tok likevel et innføringskurs i astronomi, mest fordi det var litt spennende og kjent for å være "greie" studiepoeng å ta med seg. Det var faktisk spennende, så jeg tok enda et kurs. I denne perioden var jeg litt usikker på hva jeg egentlig ville – og karakterene var sånn middels.

Så en dag søkte instituttet om en assistent som skulle digitalisere fotografiske bilder av solspekteret som var tatt fra amerikanske raketter. Jeg søkte jobben for å spe på økonomien, og det ble starten på min karriere som solfysiker. I 1984 fløy samme instrumentet som en del av Spacelab 2 om bord på romfergen Challenger, som også var Challengers siste vellykkede ferd før den fatale ulykken i 1986. Teleskopet tok revolusjonerende spektra av Solas dynamiske atmosfære – en del av Sola som bare kan observeres fra rommet. Forskere fra Norge deltok ved kontrollsenteret ved Houston under romferden. De beste bildene (på spesiell UV følsom film) ble transportert til Institutt for teoretisk astrofysikk i en spesiallaget håndbåret koffert. Det var disse filmene jeg satt og digitaliserte hver eneste dag.

HVORFOR ER SOLA SÅ FASCINERENDE?

Sola er midtpunktet og det største legemet i solsystemet og inneholder mer enn 99.8% av totalmassen i solsystemet, og det ville være plass til 1,3 millioner jordkloder inni Sola. Fordi Sola er ganske langt borte ser den likevel relativt liten ut på himmelen. Den ligger 150 millioner kilometer unna og lyset bruker "bare" 8 minutter og 20 sekunder for å nå jorda.

Sola består av gasser, for det meste hydrogen og helium. Energien genereres i Solas innerste kjerne. Forholdene i solens kjerne er ekstreme, og området er som et slags atomkraftverk. Temperaturen er over 15 millioner °C og det enorme trykket presser alle atomene tett sammen slik at de hele tiden kolliderer med stor hastighet. Enkelte ganger smelter hydrogenkjerner sammen og danner en heliumkjerne. I denne prosessen frigjøres noe av massen i form av små lyspartikler. Det er denne energien som holder Sola strålende. Solas energiproduksjon er ufattelige 386 milliarder megawatt. Energimengden Sola sender ut i verdensrommet på ett sekund, ville være nok til å forsyne hele Norge med strøm i over 600 millioner år!

På vei ut mot overflaten kolliderer lyspartikler hele tiden med atomer og endrer retning som en kule i et flipperspill. På denne måten vandrer de inni Sola i lang tid. Det kan ta over 200.000 år før lyspartiklene trenger ut av Sola. Først da kan lyset strømme fritt ut i verdensrommet og nå jorda slik at vi føler varmen på kroppen knapt ni minutter senere. Litt rart å tenke på at dette er veldig "gammelt" lys – som opprinnelig startet for flere hundre tusen år siden – da neandertalere vandret rundt på jorda.

Hvert 11. år gjennomgår Sola en periode vi kaller "solmaksimum" der det kan sees mange store mørke solflekker. Her er magnetfeltet så kraftig at lys og energi har vanskelig for å trenge seg ut og området blir mørkere. Omtrent 5 år senere går Sola inn i en periode som kalles "solminimum" der det er få eller ingen flekker. Dermed kan vi ved å observere antall solflekker kartlegge hvor mye magnetiske krefter som er i sving på Sola og når kraftige solstormer vil inntreffe.

Forskere følger nøye med på utviklingen av solflekker for å få en indikasjon på når voldsomme eksplosjoner og utbrudd er i ferd med å skje. Eksplosjonene skyldtes magnetiske "kortslutninger" i de kraftige magnetfeltene. Slike intense eksplosjoner kaller vi "flares", og energi tilsvarende flere milliarder megatonn TNT frigjøres i løpet av sekunder. Intens røntgenstråling sendes ut og når jorda noen minutter senere. De kraftige utbruddene slynger ofte også ut milliarder av tonn med partikler og gass (dette tilsvarer vekten av 100.000 store krigsskip) med en hastighet som kan nå 8 millioner kilometer i timen!

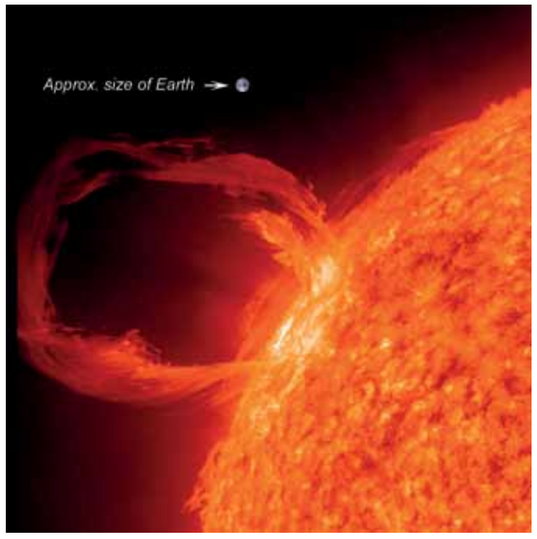

Et enormt utbrudd på Sola som slynger milliarder av tonn gass ut i verdensrommet.

Heldigvis for oss er jorda skjermet mot det meste av disse skadelige partiklene og strålingen. Dette skyldes vår atmosfære (som forhindrer røntgenstråling fra å nå ned til bakken) og vårt usynlige magnetiske skjold – magnetosfæren – som dannes av jordas eget indre magnetfelt. Atmosfæren vår blokkerer all røntgenstråling mens magnetosfæren avbøyer gass og partikler slik at de må gå rundt dette skjoldet. Men dette fører til store variasjoner i atmosfæren og i jordas magnetfelt, noe som igjen påvirker vår teknologi.

ROMVÆR

Romvær beskriver forholdene i rommet som påvirker jorda og de teknologiske systemer mennesker har laget. Det er Sola som skaper romvær. Nordlyset er en synlig manifestasjon på romvær.

For 100 år siden kunne slike solstormer passere uten at vi merket det. I dag er vi avhengig av stabil strømforsyning, og over tusen satellitter er operative i rommet. Vår sivilisasjon er i dag helt avhengig av disse. Vi bruker satellitter til informasjon om været, kommunikasjon, navigasjon, redningsaksjoner, forskning og militære systemer. Tap av en satellitt kan få uante konsekvenser, og dette vil bli enda mer kritisk i årene fremover.

Kraftig romvær kan slå ut radiokommunikasjon, navigasjonssystemer, kraftnett og satellitter. Søk etter olje og gass vanskeliggjøres, og feilnavigering under retningsstyrt drilling kan inntreffe. Høyenergetiske partikler fra Sola går tvers gjennom satellitter og kan dermed skade vitale komponenter. Et eksempel er telekommunikasjons-satellitten Galaxy IV som ble slått ut

Det å holde filmruller som hadde vært i rommet, og som var verdens beste observasjoner av Sola var jo utrolig inspirerende.

av en solstorm i 1998. Denne satellitten, til en verdi av 250 millioner USD, overførte 80% av alle personsøkere i USA, radio og TV signaler til CBC og CNN og internett-tjenesten PC Direct. Det tok 24 timer før en klarte å flytte signalene over til en annen satellitt, noe som viser hvor sårbart samfunnet er blitt mot slike skader.

Heldigvis har vi i dag flere satellitter, teleskoper og forskere som overvåker Sola 24 timer i døgnet og sender ut varsler om slike solstormer. Slike varsler kalles ”romværvarsling” og brukes av satellittoperatører, kraftselskap og flytrafikkontroll slik at de kan ta sine forhåndsregler. Den viktigste av disse varslingssatellittene er nettopp SOHO. Vi ønsker stadig bedre varsling av solstormer som er rettet mot jorda. Kanskje vi en dag vil kunne forutsi hva Sola vil gjøre om 10 eller 100 år.

INSPIRERENDE JOBB

Det å holde filmruller som hadde vært i rommet, og som var verdens beste observasjoner av Sola var jo utrolig inspirerende. Lederen for prosjektet, Professor Olav Kjeldseth-Moe, lot meg tidlig ta del i analyser av disse unike observasjonene. Han spurte om jeg kunne tenke meg å ta hovedfag i solfysikk. Så ved en tilfeldighet havnet jeg altså i et av verdens beste miljøer for solfysikk. Han lot meg tidlig reise til USA der jeg samarbeidet nært med forskere ved US Naval Research Laboratory i Washington DC. De var ansvarlige for instrumentet som tok de unike observasjonene fra sonderakettene og romfergen Challenger.

Mye ny kunnskap om Sola sprang ut fra den norske innsatsen på dette prosjektet og gav Norge et forsprang i forberedelsen til senere solsatellitter. Hovedfagsoppgaven resulterte i en artikkel som ble publisert i et anerkjent tidskrift og er fremdeles min mest siterte artikkel. Det er spesielt artig at dette arbeidet brukes i dag for å optimalisere designet på spektrografen på NASAs nye solsatellitt IRIS.

Senere fikk jeg et stipend for å fullføre en doktorgrad i 1993 basert på de samme data jeg selv hadde digitalisert noen år tidligere. Deretter fikk jeg et post. doc stipend som en del av Norges deltagelse i ESA og NASA's store solprosjekt Solar and Heliospheric Observatory (SOHO) som skulle bli sentral i min karriere. Min jobb på dette prosjektet var å utvikle et avansert digitalt program for bildebehandling for et av instrumentene på SOHO.

Det var i denne perioden jeg fikk et Fulbright stipend for ett års forskningsopphold (1993-94) i USA. Jeg tok med kone og barn på ett år. Først ble det et opphold på seks måneder ved NASA Goddard Space Flight Center like utenfor Washington DC. Det var her SOHO satellitten skulle styres fra og jeg jobbet med forberedelser av programvare og tilrettelegging før oppskytingen. Norges bidrag fikk mye skryt fra ledelsen for SOHO prosjektet, og vi var nok de første som hadde slik programvare ferdig før oppskytingen av SOHO i 1995.

PENDLENDE OBSERVATØR

De neste seks måneder skulle jeg jobbe som Visiting Scientist ved High Altitude Observatory i Boulder, Colorado. Vi leide en tilhenger og kjørte tvers over USA og fikk sett en god del av de mer grisgrendte deler av USA. I Boulder brukte jeg all tid i et anerkjent forskningsmiljø som både bygget forskningsraketter og satellitter, og jeg forsket på å sammenligne kraftige eksplosjoner på Sola med lignende utbrudd på stjerner.

Etter oppholdet i USA fortsatte jeg som forsker ved Astrofysisk institutt. Den 2. desember 1995 blir en viktig dag for meg og alle verdens solfysikere. SOHO ble skutt opp og det skal senere vise seg at dette ble en av romhistoriens mest vellykkede forskningssatellitter. Som en del av det norske bidraget skulle vi ha en person ved kontrollsenteret ved GSFC det meste av tiden de neste årene. En hel måned hver tredje måned var det min oppgave å overvåke observasjonene fra et av teleskopene på SOHO ved kontrollsenteret utenfor Washington DC. Slik langpendling holdt jeg på med de neste to årene. En slik oppgave ga norske forskere unik tilgang til de beste dataene fra instrumentet og vi var ofte først i løypa med nye publikasjoner. Oppholdet førte også til at jeg fikk kontakt med de fleste solforskere verden over og innledet samarbeid med mange av dem.

I 1998 søkte ESA etter en ny nestleder for SOHO prosjektet. Jeg søkte jobben og etter fire års pendling

fram og tilbake til Washington DC, ble jeg tilbudt den prestisjefulle jobben. Men den junidagen i 1998 da direktøren for ESAs skulle undertegne kontrakten min, skjedde det noe skjebnesvangert. Satellitten var søkk borte. Vi hadde sagt opp jobber og barnehageplasser her i Norge og var klare til å reise. Men uten satellitt, var det ingenting å gjøre der borte. Det ble en lang sommer og høst i håp om at de skulle redde satellitten. Redningsaksjonen varte i over fire måneder. Da fikk man endelig kontakt igjen etter en av romhistoriens mest dramatiske redningsaksjoner. Med kone og to små barn dro jeg til USA, der vi bosatte oss i Bethesda, en forstad til Washington DC.

NORGES HISTORISKE TRADISJONER

Norge er i dag en liten, men viktig rom-nasjon på toppen av verden, og vår visjon er å utnytte rommet bedre enn de fleste andre land. Norge har lange tradisjoner som rom-nasjon – mye nettopp grunnet vår nordlige beliggenhet. Kristian Birkelands berømte Terrella-eksperiment, der han alt i 1896 laget kunstig nordlys, var starten på den moderne romvirksomheten. Norske forskere er i dag verdensledende innen solfysikk og nordlysforskning – mye takket være et langt og nært samarbeide nettopp med USA.

Norge som romnasjon startet altså med Kristian Birkelands arbeide på slutten av 1800-tallet. Han forsto at det var Sola som er årsaken til nordlyset og at den vekselvirker med jordas magnetfelt og atmosfære. Nordlysforskningen førte til byggingen av Andøya rakettskytefelt der den første forskningsraketten ble skutt opp i 1962. Forskere fra en rekke land har i mange år

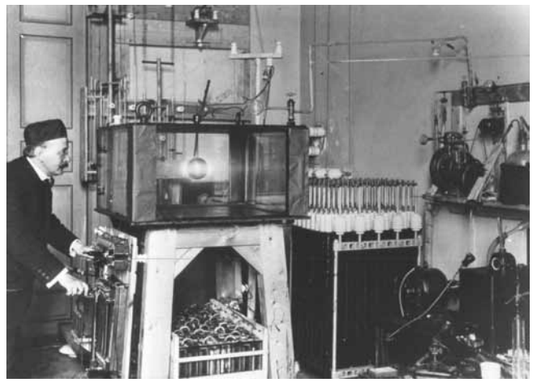

Kristian Birkeland i laboratoriet og på 200 kroner seddelen.

brukt Andøya rakettskytefelt til å utforske nordlyset og til studier av atmosfæren. Andøya er også NASAs viktigste skytefelt for sonderaketter utenfor USA. Over 1000 raketter er blitt skutt opp siden 1962, den største er NASA's 15 meter lange Black Brant XII. Høyderekorden for en oppskyting fra Andøya er 1400 km.

Solforskningen skjøt for alvor fart da Svein Rosseland grunnla verdens første institutt for teoretisk astrofysikk ved Universitetet i Oslo i 1934, med finansiering fra Rockefeller Foundation. Solobservatoriet på Harestua nord for Oslo ble åpnet i 1957. Observatoriet inkluderte også to store radioteleskoper som studerte radiobølger fra Sola, samt en rekke mindre teleskoper og instrumenter. Dette inkluderte også et spesialbygget teleskop som skulle spore satellitter som passerte over himmelen. Disse observasjonene skjedde på oppdrag av det amerikanske luftforsvaret og var sannsynligvis Norges første tilknytting til satellitter. I senere år har Norge utviklet en av de sterkeste forskningsgruppene i verden innen solforskning.

NORGE SOM SAMARBEIDSPARTNER

I dag utføres solobservasjoner fra store internasjonale observatorier og fra verdensrommet. Harestua kunne ikke lenger måle seg med store sofistikerte teleskoper og satellitter. Norske forskere ble sentrale i det store SOHO-prosjektet, en stor solsatellitt som ble skutt opp i 1995. Dette var et samarbeid mellom ESA og NASA der norsk industri leverte varer og tjenester for 80 millioner kroner. Kongsberg Defence and Aerospace (KDA), Kongsberg Spacetec og Alcatel Space leverte viktige komponenter og Det Norske Veritas stod for kvalitetssikring under hele byggeprosessen. Norske forskere var også med på utviklingen av tre av de 11 instrumentene på SOHO, og bygget bl.a. sensoren som måler variasjon i solens utstråling. I seks år var både nestlederen for prosjektet og koordinatoren for de vitenskapelige observasjonene fra Norge. Det vil si to av de fire i lederteamet var norske.

Norge har i dag en sentral rolle for den japanske solsatellitten Hinode som ble skutt opp høsten 2006. Alle de vitenskapelige data tas ned på satellittstasjonen på Svalbard som ligger så langt nord at den ser alle 15 passeringene til Hinode hvert døgn. Dermed får forskerne verden over fire ganger mer data enn om Japan selv skulle ta ned disse. Det europeiske Hinode datasenteret er plassert ved Universitetet i Oslo.

Norge deltar også i NASA's nye superteleskop Solar Dynamics Observatory (SDO) som ble skutt opp i april 2010. SDO er arvtageren til SOHO og tar bilder hvert tiende sekund med fire ganger høyere oppløsning enn HD TV. Satelliten sender ned ufattelige 1500 GB med bilder hver dag. Når NASA skyter opp solsatellitten IRIS i 2012 bidrar Norge med nedlesing av data til Svalbard – en innsats verdt 12 millioner NOK. Norske forskere står også først i køen for å analysere data fra IRIS.

USA PÅ GODT OG VONDT

Under oppholdet i USA opplevde vi terrorangrepet den 11. september 2001. Under selve angrepet var jeg på en konferanse i Beijing, mens familien var igjen i Bethesda. De fikk oppleve kaoset over Washington DC etter

flyangrepet mot Pentagon ikke langt unna. Samtidig var jeg på den andre siden av kloden og uten mulighet til å komme meg hjem på over en uke. Det var en tøff tid å ikke kunne være nær familien og særlig barna som var ganske skremte.

Det var et annerledes USA jeg returnerte til etter noen hvileløse uker i Bejing. Den økte sikkerheten overalt, en slags frykt blant folk, men også et utrolig samhold. Hele verdens øyne var rettet mot administrasjonen i Washington DC – hva ville USA nå gjøre? Jobb og dagliglivet gikk etter hvert tilbake til normalen selv om sikkerhetsnivået på NASA senteret var blitt mye strengere. Nye regler ble innført for alle utenlandske forskere og søknadsprosessen ble langt mer omfattende. Det internasjonale samarbeidet ble derfor litt mer kronglete siden opphold ved NASA måtte planlegges i god tid for at alt papirarbeidet og sikkerhetsklareringer skulle bli ferdig. Slik er det i stor grad fremdeles.

HVA MED FREMTIDEN

USA har historisk sett vært en viktig samarbeidspartner for Norge innen romforskning. I de senere år er særlig utnyttelsen av satellitter som overvåker Jorda blitt mer og mer aktuelt. Værsatellitter og satellitter som overvåker tropisk skog og isen i Arktis blir stadig viktigere. For å få dekket våre behov og for å utnytte våre muligheter innen romvirksomhet er Norge helt avhengig av et internasjonalt samarbeid. Etter Europa er USA også i rommet Norges tetteste samarbeidspartner. En formell samarbeidsavtale for sivil utnyttelse av rommet eksisterer mellom Norge og USA. Mot NASA

Jeg, og mange av mine kollegaer mener at internasjonalt samarbeid blir helt avgjørende i fremtiden. Dersom vi skal sende mennesker til Mars og opprette baser der vil kostnadene bokstavelig talt bli astronomiske. Det er tvilsomt om noen nasjoner har evne eller vilje til å gjennomføre et slikt prosjekt alene.

er det nylig blitt jobbet med utvidelse av bruken av norske nedlesestasjoner i forbindelse med nye NASA- og NOAA-satellitter. Videre er det tatt initiativer mot NASA for at de skal øke bruken av Andøya Rakettskytefelt for sine forskningsraketter. Det er også planer om økt studentutveksling mellom USA og Norge innenfor rakettforskingen på Andøya.

Som nevnt er norske forskere allerede involvert i fremtidige amerikanske sol-satellitter. Statens Kartverk satser og på nært samarbeide med NASA. En modernisering av Kartverkets geodetiske jordobservatoriet (VLBI) i Ny Ålesund på Svalbard er i gang og vil være et sterkt bidrag til det globale samarbeidet innen jordobservasjon. VLBI er et observatorium som måler signaler fra bl.a. fjerne himmelobjekter som kvasarer. En kan dermed måle hvor mye jorda roterer og hvor mye jordskorpen beveger seg, kort sagt hvor mye et bestemt punkt på jorda flytter på seg. Informasjonen fra denne basen og 43 andre baser spredt over verden brukes slik at satellittene skal vite nøyaktig hvor de er i forhold til jorda. NASA trenger rask tilgang til data fra VLBI og norske myndigheter har nå vedtatt å bygge en fiber-optisk kabel fra Ny Ålesund ned til Longyerbyen. Dermed vil også mange andre forskningsinstitusjoner få bedre tilgang til data fra en rekke viktige måleinstrumenter som befinner seg i Ny Ålesund.

Et annet spennende felt er mulighetene for synergi mellom romteknologi og petroleumsteknologi. Norsk Romsenter og Statoil har de siste årene samarbeidet om å finne slike muligheter og synergier. Dette resulterte i en Space and Energy konferanse under Oljemessen i Stavanger i 2010 og en et nettverk for å synliggjøre muligheter innfor dette tema. Prosjektet har fått det spenstige navnet "Think outside the planet" (http://www.thinkoutsidetheplanet.com/).

I ROMMET ER ALLE LAND SMÅ

Kina er i ferd med å bli en stormakt innen utforskningen av rommet og kan faktisk bli det første landet som sender mennesker tilbake til Månen. Europa og Kina har alt inngått samarbeidsavtaler om romprosjekter. For amerikanerne er det langt vanskeligere å samarbeide med Kina av politiske årsaker og på grunn av deres strenge reguleringer for eksport av teknologi de frykter kan brukes til å bygge våpensystemer. Slike hindringer kan gjøre det vanskelig med multinasjonalt samarbeid – noe som i tiden fremover vil ble mer og mer vanlig innefor store romprosjekter. Kostnadene er i dag ofte så store at multinasjonalt samarbeid blir helt vesentlig.

Den internasjonale romstasjonen (ISS) er et godt eksempel. Tidligere hadde både Russland og USA sine egne romstajoner. I dag er ISS den eneste romstasjonen i kretsløp rundt Jorda. Byggingen av romstasjonen er et samarbeidsprosjekt mellom fem romfartsorganisasjoner: NASA (USA) Roskosmos (Russland), JAXA (Japan), CSA (Canada) og ESA (Europa). Kinas romorganisasjon (CNSA) har lenge ytret ønske om å være med i prosjektet, men de har foreløpig ikke blitt invitert med på grunn av USAs holdning.

USA er imidlertid i gang med å myke opp reglene for eksport og import av militær-tilknyttede varer og tjenester. Dermed kan det bli enklere å benytte kinesiske bæreraketter og samarbeide nærmere med Kina i tiden fremover. Men fremdeles er det en del skepsis til dette i kongressen.

Jeg, og mange av mine kollegaer mener at internasjonalt samarbeid blir helt avgjørende i fremtiden. Dersom vi skal sende mennesker til Mars og opprette baser der vil kostnadene bokstavelig talt bli astronomiske. Det er tvilsomt om noen nasjoner har evne eller vilje til å gjennomføre et slikt prosjekt alene. Det er dessuten menneskeheten, og ikke en enkel nasjon som bør kolonisere Mars. Dette vil være en ideell mulighet for internasjonalt samarbeide. Utfordringen blir å få USA, Russland, India og Kina til å samarbeide på tvers av landegrensene.

Hverken utforskingen av planetene eller økt

kunnskap om vår egen planet ved hjelp av satellitter vil bli en suksess før alle landene forstår at "i rommet er alle land små". Når det gjelder utforskingen av Mars vil de store landene lede an. Men når det gjelder overvåkingen og forståelse av vår egen planet vil Norge spille en viktig rolle i kraft av satellittstasjonen på Svalbard og vår ekspertise i å utnytte satellittdata. I Norges langtidsplan for romvirksomhet står det at vår nordlige beliggenhet, våre store havområder og spredte bosetting betyr at "Norge er i 2015 det landet i verden som har størst nytte av rommet".

SOLFORSKNING I TIDEN FREMOVER

Erkjennelsen om at Sola påvirker Jorda og vårt teknologiske samfunn på en rekke måter gjør at vi må opparbeide oss enda bedre kunnskap om vår livgivende stjerne. Samfunnet blir mer og mer avhengig av infrastruktur i rommet. Solstormer kan skade viktige teknologiske samfunnselementer.

Vi vet også at Sola bidrar til klimaendringer. Vi vet at Sola stråler sterkere i dag enn for 150 år siden. Dette har gitt et bidrag til global oppvarming. Spørsmålet er hvor stort eller lite dette bidraget er. Det er vanskelig å forstå de menneskeskapte klimaendringene på jorda fullt ut dersom vi ikke kjenner de naturlige effekter som innvirker på klimaet.

Derfor vil forskning på en bedre forståelse av Sola og de effekter den har på Jorda få et stadig større fokus i fremtiden. Både ESA, NASA og NOAA har satt i gang store forskningsprogrammet om dette temaet som vi kaller sol-jord-koblingen. I USA har selv FEMA (Fedral Emergency Management Agency) vist stor interesse for mulige alvorlige effekter på samfunnskritisk infrastruktur. Her i Norge har Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) og Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB) nylig sett på effekter i Norge av romvær. Dette understreker at kunnskap om Sola vil bli et meget viktig forskningsfelt også i fremtiden.

Men det er imidlertid lite vi kan gjøre med selve Sola, slik at vårt teknologibaserte samfunn må lære å leve med denne fascinerende, men hostende og harkende stjernen vi har som nabo. Så nyt de vakre solnedgangene, men ha i tankene at vi er uendelig små i forhold til de krefter som er i sving langt der ute.

Men det er imidlertid lite vi kan gjøre med selve Sola, slik at vårt teknologibaserte samfunn må lære å leve med denne fascinerende, men hostende og harkende stjernen vi har som nabo. Så nyt de vakre solnedgangene, men ha i tankene at vi er uendelig små i forhold til de krefter som er i sving langt der ute.

Norspace i Horten har funnet en nisje – de bygger filtre som skiller signal fra støy i satellitter, mens Prototech bygger de gullbelagte boksene som elektronikken sitter i. En rekke amerikanske kommunikasjonssatellitter har fra noen hundre gram til 100 kg med elektronikk "Made in Horten".

NASAs satellitt SWIFT studerer gammaglimt – universets mest voldsomme eksplosjoner. Røntgenkameraet på SWIFT er bygget i samarbeid med Gamma Medica IDEAS utenfor Oslo. Teknologi fra dette kameraet benyttes nå også til medisinske formål som scanning av brystkreft. Det kan oppdage mindre svulster enn ved vanlig mammografi. Prinsippet er også brukt i sikkerhetskontroller på flyplasser. Alt dette er gode eksempler på hvordan utvikling av følsom rom-elektronikk gir nytteverdier for samfunnet nede på jorden.

På Svalbard har Norge verdens største nedlesestasjon for polarbanesatellitter. Både den amerikanske og europeiske værvarslingen har Svalbard som sin hovedstasjon.

Kongsberg Satellite Services (KSAT) eier de store satellittantennene på Svalbard, og de har også antenner i Tromsø, Grimstad og på Troll stasjonen i Antarktis. De utvider nå virksomheten med nye bakkestasjoner i Dubai, Singapore, India og Sør-Afrika. Dette gjør dem til verdens ledende innen nedlesing av data fra satellitter som går i bane over polene. To 1400 km lange 20 Gbits fiberoptiske kabler knytter nå Svalbard og fastlandet slik at viktige satellittdata rakst kan distribueres til kunden rundt om i verden. Kabelen ble en realitet takket være et nært samarbeid mellom Norsk Romsenter og NASA. Når en ser satellittbilder på amerikanske værmeldinger eller av en orkan som treffer kysten i USA er det stor sannsynlighet for at bildene kommer via Svalbard. Nylig fikk KSAT en kjempekontrakt på 650 millioner kroner med amerikanske og markedsledende Digital Globe for leveringen av optiske satellittbilder.

NASA bruker Svalbard til uttesting av sine nye Mars-rovere. Fjellgrunnen og geologien her er et av de stedene på jorda som likner mest på forholdene på Mars i planetens barndom for fire milliarder år siden. Området rundt Bockfjorden er et unikt vulkansk miljø med varme kilder, is og permafrost. AMASE (Arctic Mars Analog Svalbard Expedition) er et norskledet prosjekt som tilbyr NASA unike muligheter til å teste fremtidige rovere og instrumenter før de sendes til Mars. Også romdrakter er blitt testet på Svalbard.

DEL 4
KULTUR

Mennesker i bevegelse

STEINAR BRYN

Dr. Steinar Bryn (f. 1954) har vært fast knyttet til Nansenskolen siden 1989. De siste 15 årene som leder av Nansen Dialog. Han har utstrakt erfaring som dialogarbeider, spesielt i Kosovo og Bosnia Herzegovina. Bryn har gjennom karrieren fasilitert hundrevis av seminarer, publisert utallige artikler og hatt en utstrakt forelesningsvirksomhet.

Etter sammenslåingen av Nansen Dialog og Norsk Fredssenter i 2010 fortsetter han arbeidet som seniorrådgiver ved Nansen Fredssenter.

Steinar Bryn og Nansen Dialog ble nominert til Nobels Fredspris i 2009.

Dialog er bevegelse. Debatt er posisjonering. Dialog er å åpne opp. Si du til verden. Jeg – Du. Debatt er den kritiske distansering. Jeg – Det. Etter 15 år og 300 dialogsamtaler i noen av verdens mest tilspissede konflikter, innser jeg at jeg kan takke mine egne ungdommelige fordommer mot USA for at jeg valgte dialogen.

AV STEINAR BRYN

Veien slynger seg magisk nordover. Bølgene slår kraftfullt mot klippene. Det er 26. desember 1975. Jeg har feiret julaften i Big Sur Deetjen's Inn. Etter å ha unnagjort et semester ved University of Wisconsin er jeg på en haiketur på tvers av USA og tilbake via Atlanta og Washington DC. Jeg er i bevegelse.

Halvannet år tidligere hadde jeg selv plukket opp en haiker fra USA like ved mitt hjemsted på Veitvet i Oslo. Han ble boende hos meg en uke. Hver kveld kranglet vi. Krangelen fulgte det samme mønsteret. Jeg angrep «dere amerikanere». Han svarte «Hvordan vet du alt dette Steinar – har du studert oss?» Da jeg påpekte at «dere amerikanere kjører alltid til butikken» og framhevet stolt at jeg selv gikk de 200 meterne til min egen lokalbutikk, svarte han med at i hans hjemby ble det solgt flere sykler enn biler siste år. «Umulig», svarte jeg.

For en som hadde base på universitetet på Blindern i 1974 var det lett å føle seg nær sentrum av universet. Men i motsetning til studentene ved American Studies som boikottet forelesningene i faget i 1972 i protest mot Vietnamkrigen, begynte det å ane meg at vi kanskje ikke hadde nok kunnskap om landet, og nettopp derfor burde studere det grundigere. Det var bakgrunnen for at jeg denne vakre desemberdagen går sakte oppover langs Highway 1. Nyter øyeblikket og rusler med den halvåpne sekken på ryggen. En bil sakner farten, et ansikt kommer ut av vinduet «Are you Steinar? Are you going to San Fransisco?» Sangen med samme temaet lyder over høytaleren i bilen, med refrenget «people in motion, people in motion».

I denne artikkelen reflekterer jeg for første gang over om det ikke er en direkte sammenheng mellom mine egne ungdommelige fordommer overfor USA og mitt arbeid i dag som dialogarbeider.

SALATBOLLEN USA

Etter tre år tilbake i Norge, ønsket jeg å systematisere mine USA erfaringer. Jeg søkte og fikk et Fulbright stipend for å begynne på American Studies ved University of Minnesota. Selve faget ble instruktivt. American Studies var lenge dominert av *The Myth and Symbol School*, som fokuserte på myter og symboler skapt av hvite mannlige europeere. Faget medførte også en innføring i amerikanisering definert som assimilering – å oppgi egne særtrekk for å bli lik dem. Amerikansk innvandringspolitikk hadde lenge som hovedmål å gjøre alle til amerikanere. En amerikanisert innvandrer lærte seg språket, fikk seg utdanning, jobb og kanskje en ektefelle med lengre oppholdstid i USA.

Opprøret på 60-tallet kan leses på mange måter, men bindestreks-amerikaneren kom for å bli. Faget American Studies opplevde en indre eksplosjon og på en rekke universiteter kom nye seksjoner og departements. Afroamerikanerne kjente seg ikke igjen i mytene skapt av hvite europeere. Indianerne understreket dette i enda sterkere grad. Chicano Studies. Women Studies. Å studere Amerika var ikke lenger bare et studie av myter og symboler skapt av hvite europeiske menn. Målet var ikke lenger assimilering, men integrering. The multietniske samfunn var blitt en erkjent realitet.

Den amerikanske «melting pot», en smeltedigel der alle smeltet inn, hadde vært det uttalte målet. Nå begynte man i stedet å snakke om en «salad bowl» der de forskjellige ingrediensene var lett gjenkjennelige og dressingen styrket smaken. Det nest største 17. mai toget i verden er i Ballard, Seattle. Der går det hvert år ca. 100 skotter (virker det som) med sekkepiper og kilt. De bor der. Og de feirer 17. mai der. De er integrert, men ikke assimilert i det norske nabolaget. Det gjør 17. maitoget mer fargerikt.

DIALOG SOM LINDRING

20 år senere begynner jeg å arbeide med dialog i Europas mest krigsrammede områder etter andre verdenskrig. Dette har jeg nå drevet med i 15 år. Jeg får ofte spørsmålet «Hvilken utdanning har du som kvalifiserer deg for dette arbeidet?» Jeg har som regel svart at utdanningsmulighetene i fredsbygging er mangelfulle, det er derfor års erfaring som gir kompetanse og autoritet.

De fleste konfliktanalyser fokuserer på kamp om territorial kontroll, makt, ressurser eller reelle verdi- og/eller interessekonflikter. Man antar at partene i hovedsak er enige om hva de slåss om. Min erfaring er at kommunikasjonsaspektet blir undervurdert. Sammenbrudd i kommunikasjon mellom grupper utsetter dem i langt større grad for ensidig nasjonalistisk propaganda. Partene har sjelden sammenfallende forståelse av hva konflikten dreier seg om. Dette fordi den ensidige propagandaen som starter i heimen, fortsetter på skolen og som senere blir utnyttet og forsterket av media og politikere, sjelden blir korrigert. Dette er ett av hovedargumentene for dialog. Dialog er å lytte til konkurrerende sannhetsbeskrivelser.

Nansenskolen har siden 1995 tatt i mot over 2000 mennesker fra ex-Jugoslavia. Disse er igjen blitt inspirert til å etablere ti Nansen Dialogsentra i ex-Jugoslavia, og 50 mennesker jobber i dag full tid i Nansen Dialog Nettverket. De har alle vært på Lillehammer. De har etablert et fellesskap som bygger på nødvendigheten av å utvide sin egen horisont, både intellektuelt, sosialt og geografisk;

DEBATT	DIALOG
– Målet er å vinne	– Målet er å forstå
– Overbevise/argumentere	– Forklare/fortelle
– Snakke	– Lytte
– Jakte på den andres svake argument	– Se etter styrken hos motparten
– Gjøre motparten usikker	– Gjøre motparten trygg
– Moralsk dommer	– Toleranse/selvdisiplin/selvkritikk
– Konfronterende kroppsspråk	– Inkluderende kroppsspråk
– Å skifte mening er tegn på svakhet	– Å skifte mening er tegn på styrke

nødvendigheten av et likeverdig møte med den andre, nødvendigheten av ikke bare å dyrke egne offer-myter men også å erkjenne egne overgrep.

Mange sier, ”du må ha en vanskelig jobb Steinar”. Ja, det er vanskelig å rekruttere deltagere til å gå inn i et dialogrom. Radikale serbere i Bujanovac holdt igjen i 4 år. Men når folk først er inne i dialogrommet er det min erfaring at de opplever en lettelse ved endelig å møte motparten. For mange er det første gangen de sitter i en lang samtale med noen fra den andre siden. Vi starter med å dele med hverandre hvordan konflikten har påvirket våre liv; det er ofte overraskende for mange å høre at også ”fienden” har fått familieliv, arbeidsliv og bolig fullstendig ødelagt.

UDEKKET, ÅPEN

Dialog er å gjøre seg synlig for andre og la andre bli synlige for en selv. Det blir hevdet at dialog tjener den sterkeste for den rokker ikke ved maktstrukturer. Svake grupper har derfor lite å hente i en dialog. Min erfaring er det motsatte.

Vi inviterte fem palestinske kvinner til å delta på et dialogmøte med fem israelske kvinner. De svarte først nei. Å delta i dialog med fienden var å vise dem en respekt og anerkjennelse de ikke fortjente. Vi hadde en lang samtale om hvorvidt de trodde israelere hadde god nok kunnskap om hvordan de levde, om israelske politikere, lærere, journalister og foreldre ga et riktig bilde av levekårene i de okkuperte områdene. Selvfølgelig ikke, svarte de. Vel, er det ikke viktig at noen forteller da? Gir mer korrekt kunnskap? Det er det jeg inviterer dere til. Gjøre dere synlige! De svarte forbauset “Er det dialog? Vi trodde dialog var det som foregikk på Camp David”. Nei, det er politiske forhandlinger, ofte i den andre enden av kommunikasjons-spekteret. Hmm, da kommer vi. Bare lov at du ikke kaller det dialog. De var filmskapere og viste hverandre filmer. Ett av mine sterkeste minner fra den samlingen er da en av kvinnene, fra Nablus, reiste seg og sa «Jeg er skamfull over at jeg ble 44 år før jeg så min første israelske film».

Slik kan dialogmøter mellom parter i konflikt øke respekten mellom dem. Fienden blir også et medmenneske. Et menneske en lever med i den samme verden. Noen ganger bare noen hundre meter borte, på den andre siden av brua.

Det vil være naivt å tro at et dialogseminar bare er preget av dialog. Mennesker i konflikt har behov for å komme ut med beskyldninger, antagelser og fordommer. Bare gjennom synliggjøring kan holdninger bli korrigert. Men deltagerne forstår raskt forskjellen på debatt og dialog. I en debatt er det posisjonering, aggressive forsøk på overbevisning, vinnere og tapere. I dialogen er det åpenhet, bevegelse og vilje til å forstå motparten. Debatten dominerer, men deltagerne utvikler evnen til å hente seg inn igjen. Det er i dialogen større rom for ny erkjennelse.

En dialog preges av toleranse, aktiv lytting og en viss porsjon selvdisiplin. I en debatt er vi langt oftere moralske dommere på jakt etter det svake argument, og da hogger vi til. Målet er jo å vinne debatten, ikke forstå hvorfor de andre tror på sine argumenter.

En dialog preges av toleranse, aktiv lytting og en viss porsjon selvdisiplin. I en debatt er vi langt oftere moralske dommere på jakt etter det svake argument, og da hogger vi til. Målet er jo å vinne debatten, ikke forstå hvorfor de andre tror på sine argumenter.

HVITE EUROPEISKE MENN

Dersom målet er å skape stabile stater i land som Makedonia, Kosovo og Bosnia Herzegovina er det ikke nok med institusjonsbygging. Det er svært nødvendig med dialog og forsoningsarbeid mellom folkene som bor i de samme statene. USA har selv erfart at de kan ikke fungere som en stabil stat dersom bare hvite europeiske menn kan bli valgt til president. Denne erfaringen bør de la påvirke sitt fredsbyggingsarbeid også andre steder i verden.

USA framstår i denne sammenhengen som et levende paradoks. Å utvikle det multikulturelle USA, til tross for en rekke åpenbare svakheter, var en fantastisk realisering av dialog i praksis. Europa har mye å lære av USA her. Men denne dialogevnen gjenspeiles ikke i amerikansk politikk. Tenk om den amerikanske Kongressen var preget av den samme kompromissvilje som ligger til grunn for deres egen grunnlov og utviklingen av det flerkulturelle USA?

Jeg er født i 1954, det betyr at jeg begynte å forme mitt verdensbilde i kjølvannet av drapene på Martin Luther King Jr. og Robert Kennedy, under Vietnamkrigen og den gryende Watergate-skandalen. Einar Førde skrev i 1968 krast om hvordan USA som hadde inspirert norsk politikere til å verdsette frihet og demokrati nå måtte ta avstand fra USA for å kunne forsvare de samme verdiene.

Dette medførte en intellektuell tilbaketrekning fra USA som resulterte bl.a. i at Pax leksikon i 1980 slet med å finne en som kunne skrive hovedartikkelen om USA. På slutten av 1970 tallet ble jeg selv beskyldt for ikke å kunne være objektiv lenger, jeg hadde jo vært der. Det innebar at jeg hadde blitt utsatt for USA sine forføreriske evner.

Men det er ikke bare mitt eget møte med forenklede

Det vil være naivt å tro at et dialogseminar bare er preget av dialog. Mennesker i konflikt har behov for å komme ut med beskyldninger, antagelser og fordommer. Bare gjennom synliggjøring kan holdninger bli korrigert.

fiendebilder av USA og erkjennelsen av de begrensende konsekvensene av å se verden gjennom norske øyne som endret mitt engasjement i verden. Selve faget American Studies var inspirerende, ikke bare i mitt forsøk på å forstå USA. Det ga og det gir inspirasjon i en tid der vi tilsynelatende ikke vet hvordan vi skal møte den multikulturelle utviklingen i Europa.

PEOPLE IN MOTION

Å rusle langs Highway 1 gir en utrolig mulighet for å få utvidet horisonten, bokstavelig talt. Nansenskolen ble startet som et sted der den frie tanke, det frie ord skulle få mulighet til å utfolde seg. Vi inviterte mennesker fra det tidligere Jugoslavia til å komme sammen for å dele sine virkelighetsforståelser. Dialog er mer enn ord. De opplevde at ytringsfrihet ikke bare er et prinsipp, men kan bli en erfaring som åpner dører til ny erkjennelse.

Den største politiske utfordringen Europa står overfor i dag er integreringsprosessen. Pedagoger fra Belgia, Sveits og Norge har vært på besøk på Fridtjof Nansen skolene i Makedonia. Belgia har vært uten regjering i snart 500 dager. Kan det ha en direkte sammenheng med at de har et segregert skolesystem? Gateopptøyer i Paris, København og London – kan det ha sammenheng med manglende integrering. Angrepene på det multikulturelle Norge 22. juli – kan det være et resultat av en for dårlig integreringspolitikk?

Jeg har ikke opplevd noen klassereise, men jeg opplevde en kulturreise, en integreringsreise. I reflekteringen rundt denne artikkelen blir det klarere for meg hvor viktige mine amerikanske studier har vært for mitt engasjement i dialogarbeid i dag. Det er en gammel erkjennelse at USA har mange ansikter. Mens jeg fullførte min doktoravhandling om "The Americanization of Norwegian Culture" bodde jeg i det hvite skandinaviske midtvesten, Minneapolis. Gjennom mesteparten av 1990-tallet hadde byen en svart kvinnelig borgermester.

Mitt engasjement mot amerikaniseringen av Norge ble av mange oppfattet som en kritikk av den overfladiske amerikanske kulturen, men for de som tok seg tid til å lytte og å lese var det selvfølgelig en drepende kritikk av vår norske fasinasjon av dette ene ansiktet, på bekostning av mange av de andre ansiktene, for eksempel utviklingen av det multikulturelle USA. Noen vil kanskje tenke at jeg strekker dette for langt, men jeg tror det er en linje fra gutten som ble inspirert dithen at han tok USA på alvor, til dialogarbeideren som med møysommelig tålmodighet har tilrettelagt over 300 dialogseminar de siste 15 år fordi han har en grunnleggende tillit til at det er sunt å få sine virkelighetsbilder korrigert.

Haikeren jeg plukket opp på Veitvet kom fra Eugene, Oregon – og det stemmer, der solgte de flere sykler enn biler i 1973. Rektor fra Tøyen skole i Oslo ble imponert da han besøkte Fridtjof Nansen skolen i Makedonia. Der lærte han noe om integrering som Norge ikke har skjønt. Vi har ennå ikke helt forstått forskjellen på *melting pot* og *salad bowl*.

Scott McKensey toner stille ut….."people in motion, people in motion".

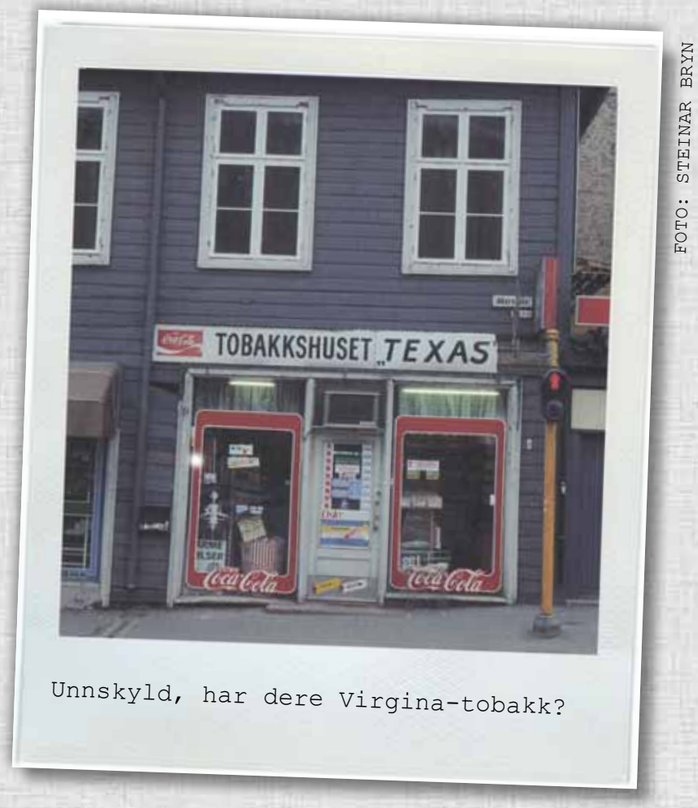

Unnskyld, har dere Virgina-tobakk?

FOTO: STEINAR BRYN

Ytringsfrihet i mangfoldets tjeneste

HANNE SKARTVEIT er en norsk journalist, statsviter og jurist med lang fartstid i VG. Hun har siden 2009 hatt stillingen som politisk redaktør.

Skartveit er utdannet innen juss og statsvitenskap med juridisk embetseksamen og en mastergrad i internasjonal politikk fra School of Advanced International Studies ved Johns Hopkins University Washington DC.

Amerikanerne mener at mangfoldet gjør det helt nødvendig å tillate krenkende ytringer. I Europa tenkes det ofte omvendt; her tror mange at jo flere grupper som lever sammen, jo mer må folk beskyttes mot hverandres sterke meninger. Amerikanerne lykkes bedre enn europeerne i å ta i mot stadig nye grupper nykommere. Det er ikke tilfeldig.

AV HANNE SKARTVEIT

Ytringsfrihet og toleranse er to sider av samme sak. Toleranse er å tåle det vi ikke liker. Toleranse er ikke det samme som respekt. Jeg kan tolerere ytringer eller handlinger, selv om jeg ikke respekterer dem. Min opplevelse av det amerikanske samfunnet er at det preges av både mer toleranse og mer respekt enn det vi ser i Europa.

USA er et religiøst samfunn, der en stor andel av befolkningen har et aktivt trosliv. Folk blir ikke sett skjevt på om de ber, heller ikke om de ber fem ganger hver dag, slik mange troende muslimer gjør. Det er grunn til å hevde at det fortsatt er lettere å være muslim i USA enn i Europa, også ti år etter 9/11.

Konfrontasjonene mellom muslimske europeere og andre europeere har vært harde i mange land. Vi ser en bekymringsfull utvikling i fremveksten av høyreekstreme bevegelser. Det er ikke lenger jøder som er hovedmålet for deres aggresjon og hatkampanjer. Det er muslimer. De nye høyreradikale snakker om farene fra islam, om at Europa kan bli en islamsk stat, og at muslimer kan komme i flertall på vårt kontinent.

Rett nok har debatten om islam hardnet til, også blant amerikanere, med deler av høyresiden som mistenkeliggjør muslimer og deres innflytelse. Men slike bevegelser er helt marginale i USA, sammenlignet med debatten i land som Nederland og Ungarn.

LEVE OG LA LEVE

USA startet opp som et fristed for religiøse flyktninger fra Europa. Etter hvert forsto de sterkt troende at skulle de få leve fritt i den nye nasjonen, så måtte de

> Den du respekterer, kan du snakke mye mer direkte til, enn den du ikke egentlig tror er i stand til å tåle din kritikk.

også tåle at andre fikk leve fritt med sin sterke tro. De ble enige om å samles om noen få, men ufravikelige kjerneverdier. Disse kan oppsummeres i skolebarnas daglige "Pledge of allegiance" – "Liberty and justice for all". De som slutter seg til kjerneverdiene, blir sett som amerikanere gode som noen, uansett hvor de selv eller foreldrene deres har røttene sine.

Amerikanerne har lenger erfaring enn europeerne i å leve i samfunn med grupper fra helt andre deler av verden. I Europa har det også vært et lappeteppe av ulike etniske grupper. Men Europas historie er en lang og blodig historie om massemord og etnisk rensing. Landegrenser har blitt endret, og folkegrupper flyttet på. Preget av dette, biter Europa seg i tungen, i frykt for å utløse nye katastrofer gjennom flammende taler og krenkende ytringer.

I Europa har vi stort sett vært sammen med dem som er som oss selv. Det betyr også at vi stort sett har ment det samme. Vi synes vi har vært flinke til å tolerere dem som er annerledes, etter hvert som de har kommet. Men det vil være en overdrivelse å si at de alltid har blitt respektert. Tolerert, ja vel. Men ikke sett på som en av oss.

Kanskje er det derfor vi har blitt så opptatt av at vi ikke må fornærme hverandre. Den du respekterer, kan du snakke mye mer direkte til, enn den du ikke egentlig tror er i stand til å tåle din kritikk. Resultatet ble at det gikk lang tid før europeerne gikk inn i de vanskelige debattene om hva som skjer i våre samfunn når det kommer mange nykommere fra andre kulturer, med andre religioner.

Amerikanerne er langt mer "cut the crap". De ser at dersom et flerkulturelt samfunn skal fungere, så må samtalene løpe fritt. Jo mer mangfold, jo større behov for frie diskusjoner. Flemming Rose skriver i sin bok *Taushetens tyranni*: "Et samfunn med mange kulturer, religioner og etniske grupper har større behov for et mangfold av ytringer enn mer homogene samfunn." Det tror jeg han har rett i.

Nettopp de klare ytringene skaper rom for mangfoldet. Forskjelligheten er der allerede, ofte til glede, andre ganger til frustrasjon. Dersom det skal legges lokk på muligheten til å sette ord på frustrasjonen, til å snakke om det som er vanskelig, så forsøker man å tvinge en konformitet på et samfunn som slett ikke er konformt.

Dersom man ikke kan snakke om det som er forskjellig, er det heller ikke mulig å finne frem til det som er felles. Vi klarer ikke å finne frem til felles verdier, hvis ikke vi samtidig kan snakke om det vi er uenige om. Vi kan ikke oppklare misforståelser hvis vi ikke kan si hva vi tenker på, eller sette ord på fordommene vi har om hverandre.

YTRINGSANSVAR

Her mener jeg amerikanerne er flinkere enn europeerne. Det finnes langt færre begrensinger på ytringsfriheten i USA enn i Europa, den er tilnærmet absolutt. Folk kan fornærme hverandre – ja, til og med krenke hverandre, uten å bli rammet av loven. Staten legger ikke begrensinger på ytringsfriheten. Det er det sivile samfunnet som setter sanksjonene.

For eksempel mistet talkshow-verten Don Imus jobben etter at han i 2007 hadde kalt kvinnene på et basketball-lag for «nappy-headed hos», et særdeles stygt afroamerikansk slanguttrykk. Loven gir stor aksept for ytringer, de sosiale reglene gjør det ikke. Den som kommer med ekstreme ytringer, må tåle å bli møtt med både argumenter og fordømmelse.

> Amerikanerne føler et langt sterkere ansvar for debattklimaet i det offentlige rom, samtidig som de vil ha seg frabedt at staten skal blande seg inn.

Det er noe av dette mange i Norge har etterlyst etter Anders Behring Breiviks terror – at vi som samfunnsborgere reagerer på ekstreme ytringer, og ikke overlater til staten, politiet, eller politikerne å sette grenser. Jeg tror amerikanerne føler et langt sterkere ansvar for debattklimaet i det offentlige rom, samtidig som de vil ha seg frabedt at staten skal blande seg inn.

Den norske debatten om ytringsfrihet har ofte et annet utgangspunkt. Noen bruker til og med ord som «ytringsfrihetsfundamentalisme», som om en absolutt holdning til frie ytringer kan sammenstilles med andre former for fundamentalisme – ofte forbundet med vold. For meg er det absurd å sammenligne en islamistisk fundamentalist med en såkalt ytringsfrihetsfundamentalist.

De som argumenterer for videst mulig ytringsfrihet, argumenterer for åpne rom for debatt, der alle kan delta. Andre typer fundamentalister, enten det er ytre høyre eller ytre venstre – eller islamister, vil det motsatte. De ønsker å bestemme hvordan enkeltmenneskene i et samfunn skal leve. De argumenterer for tvang. De som forsvarer retten til å ytre seg, argumenterer for frihet.

Det er tankevekkende å se hvordan det i en slik tilstand av kulturell toleranse som vi finner i USA, også vises mest respekt. Et eksempel på dette er at ingen av de store, toneangivende mediene trykket Muhammedtegningene. Jeg bodde i USA den gangen, og studerte ved SAIS, Johns Hopkins University. Amerikanere er generelt varsomme med å tråkke på religiøse følelser, uansett hvilken religion det måtte dreie seg om. Så også her. Medstudenter og andre jeg snakket med, mente det var udannet og dårlig tone å fornærme menneskers gudstro.

Men samtidig ville de samme menneskene aldri godtatt at noen skulle forby mediene å trykke slike tegninger. Det ville blitt ramaskrik dersom noen hadde argumentert for at det skulle være forbudt. Eller at det skulle rettferdiggjøre det hatet og de aksjonene vi så mot Danmark, mot avisen og redaktøren. De ville forsvare retten til å trykke tegningene.

IKKE TIL Å TRO!

I Norge gikk den rødgrønne regjeringen helt motsatt vei. Høsten 2008, tre år etter karikaturstriden, foreslo regjeringen å utvide rasismeparagrafen til å gjelde hatefulle ytringer slik at straffeloven fikk «et vern mot kvalifiserte angrep på trosretninger og livssyn». Med andre ord; å forby religionskritikk og kritikk av ulike livssyn. Det er ikke til å tro. Da offentligheten forsto hva dette innebar, ble det slått tilbake. Statsminister Jens Stoltenberg måtte gjøre et ydmykende tilbaketog. Heldigvis. Men det er et tankekors at det i det hele tatt var mulig å fremme et slikt forslag. Det er umulig å tenke seg at noe tilsvarende kunne skjedd i USA.

Den grunnleggende forskjellen mellom USA og Europa, er selvbildet. USA er et immigrantkontinent, Europa ser seg selv som emigrantkontinent. USA er stolt av sitt mangfold. Det er ikke enkelt å komme ny til noe land, heller ikke til USA. Men den som slutter opp om den amerikanske ideen og de amerikanske verdiene, kan bli amerikaner, sett og akseptert som medborger. I Europa sitter dette langt inne. Jeg er sikker på at dette har sammenheng med amerikanernes selvtillit og tro på egne verdier.

Ytringsfriheten er en sentral del av dette. Jo større mangfold, jo større behov for den frie ytring. Vi har mye å lære av USA – frihetens kontinent.

KJÆRE ♥

An American in Norway

LISA COOPER
Lisa Cooper er MBA fra Handelshøyskolen BI og en BS i markedsføring fra Penn State University. Hun er Amerikansk, og har bodd i Norge i 22 år. Cooper har over 20 års ledererfaring fra privat og offentlig sektor, og er daglig leder og gründer av Leadership Foundation, et konsulentselskap og tankesmie med fokus på mangfold og mangfoldsledelse. Hun er kjent som leder av Democrats Abroad i Norge og en stor tilhenger av Obama.

"Where do you see yourself in 5 years", they asked me in my first *Medarbeidersamtale*. "In your job or at a higher level", I answered matter-of-factly. The room went silent and I realized that I had met *Janteloven*. My love for Norway has been on the rise ever since.

LISA COOPER

In July 15, 1989 I embarked on my journey of a Norwegian discovery. I packed my bags and countless boxes and boarded a plane for Oslo, Norway, my new home. I had met a dapper Norwegian at a bar in New York City only 6 months earlier and was, I thought, headed to get my MBA in the first English speaking MBA program and to see if this dapper Norwegian was worthy of a trans-Atlantic move. I was not sure if this would be my home or if I would take the MBA and run back home, but I realize now that my journey is still not yet ready to end.

The contrasts were and are many; I left a sunny and sweltering hot NYC for a rainy, cold and grey Oslo (the coldest summer I ever experienced in my life, to be exact). I exchanged a culturally diverse, hectic, loud and crowded NYC for the homogeneous, calm, quiet and spacious landscape of Norway.

I was also confronted with being one of many ambitious African American women in NYC to being an "exotic", visible minority. I was suddenly an "immigrant" and I quickly came to realize that that did not bear the same status as the immigrants we commemorate and honor at the Statue of Liberty in my hometown.

I had to get used to the glaringly obvious stares (I honestly believed I was the only African American in Frogner in 1989) while walking on Bogstadveien and Bygdøy Allé and not to mention the salespeople who followed me around in the shops as though I was going to loot their store. I did, however, quite quickly become aware of the Norwegian fascination with all that is American. As soon as I uttered a few words in my broken Norwegian, my glaringly nasal American accent shined through and viola I was met with a child-like enthusiasm. Gone was the mistrust and glaring, all was replaced with a strangely non-Norwegian smile and warm reception with monologues that started with, "Oh I love the States…", "I have several relatives in the States…", "I just visited NYC last year and I love it…", "Oh you are so lucky…".

JANTELOVEN

At work things took a bit getting used to. I was really appalled at how early people left the office and I have many fun memories of the first week at my first job at a large telecommunications company. I arrived with more that the Norwegian "au nauturelle" make-up on and dressed in a suit and heels. I was met by a workforce of engineers who, at that time, had a fascination for white socks and dark shoes or white socks and sandals. The dress code did take some getting used to and then there was the "medarbeidersamtale". In that particular talk many years ago, I really meant it when I said that I wanted a job at a higher level, and did accomplish it too!

> Janteloven has a strange impact on us Americans, it's the polar opposite of what we are brought up to believe.

Janteloven has a strange impact on us Americans, it is the polar opposite of what we are brought up to believe…We are brought up to believe we are special, as good as anyone else, sometimes smarter than we actually are, and taught to have a confident, well groomed image. We are brought up to believe that we can make a difference, and are important. We laugh at ourselves and our mistakes in a unique way and do believe that others care. We also believe that we as individuals and as a nation have a lot to teach others as we come from one of the most powerful countries.

It takes extra effort to understand and accept the seemingly limiting janteloven that is a true part of Norwegian society. I do believe, though, that Norwegians truly admire the American "brashness", and also our disdain for a group limiting identity for the view that "I can make it anywhere". Norwegians love to use us as "bad examples" of behavior, but I do believe they secretly wish they had the audacity to believe.

SPACETRAVELLERS

In the July 2011 poll by the Pew Research Center, 60 percent of the 23 countries surveyed had a positive assessment of America – a dramatic increase from the pre-OBAMA years. The U.S. received high marks in Western Europe, where at least six-in-ten in France, Spain, Germany and Britain rated the U.S. positively.

U.S. Favorability Rating

	1999/ 2000	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
U.S.	--	--	--	83	76	80	84	88	85	79
Britain	83	75	70	55	56	51	53	69	65	61
France	62	62	42	43	39	39	42	75	73	75
Germany	78	60	45	42	37	30	31	64	63	62
Spain	50	--	38	41	23	34	33	58	61	64
Lithuania	--	--	--	--	--	--	--	--	--	73
Poland	86	79	--	62	--	61	68	67	74	70
Russia	37	61	37	52	43	41	46	44	57	56
Ukraine	70	80	--	--	--	54	--	--	--	60
Turkey	52	30	15	23	12	9	12	14	17	10
Egypt	--	--	--	--	30	21	22	27	17	20
Jordan	--	25	1	21	15	20	19	25	21	13
Lebanon	--	36	27	42	--	47	51	55	52	49
Palest. ter.	--	--	0	--	--	13	--	15	--	18
Israel	--	--	78	--	--	78	--	71	--	72
China	--	--	--	42	47	34	41	47	58	44
India	--	--	--	--	--	--	--	--	--	41
Indonesia	75	61	15	38	30	29	37	63	59	54
Japan	77	72	--	--	63	61	50	59	66	85
Pakistan	23	10	13	23	27	15	19	16	17	12
Brazil	--	--	--	--	--	--	--	--	62	62
Mexico	68	64	--	--	--	56	47	69	56	52
Kenya	94	80	--	--	--	87	--	90	94	83

1999/2000 survey trends provided by the U.S. Department of State.

Survey results are based on national samples except in China. See the Survey Methods section for more information.

PEW RESEARCH CENTER Q3a.

I HAVE A DREAM!

It was in a book that I read during summer holiday this year that gave some compelling insights. In the book, *The Culture Code*, by Cloitaire Rapaille, one finds a description of the different "codes" or unconscious meanings we apply to another culture via the culture we are raised in. Rapaille, a French-born anthropologist offers interesting perspectives and suggestions about the fundamental value differences between countries and cultures.

To offer some examples, the code for America in France is SPACE TRAVELLERS, "intergalactic voyagers" Rappaille says. The code for America in Germany is JOHN WAYNE, "a strong friendly stranger who saves a town from trouble and moves on". The code for America in England is UNASHAMEDLY ABUNDANT, "big, loud, powerful, vulgar, extreme and determined to win at any cost".

The American culture code for America is DREAM. Dreams, Rappaille says, have driven our culture from the earliest of days. From the exploration of the New World, to the pioneers of the west, the formation of a union, the dream of the entrepreneurs of the industrial revolution, the Marshall plan for the "European Recovery Program" that saved Europe after WWII, the dream of immigrants that came to the land of hope, and the dream of landing on the moon. Rappaille says America is the maker of dreams and the product of dreams; Hollywood, Disneyland and the Internet, to name a few.

Why is this relevant to Norway? Rappaille did not discuss his code for America in Norway, but I did a little research. I asked my Facebook friends and one very good suggestion emerged. They wrote that the Norwegian code for America is CONSTITUTIONAL CONSUMMATE CONSUMERS. This clearly relates to the Norwegian view that we American are law abiding shop-a-holics. Interesting, but I think a dimension is missing here. For me, I think the code for America in Norway is more like BIG DARING CONSUMERs. I believe Norwegians view us as larger than life (literally sometimes) dare devilish consumers.

I would say that Norway greatly admires the daringness of the American psyche to dream, to do the impossible, to break away from the constraints of the social pressures (janteloven) and achieve. Maybe a direct link to Norwegians dreamlike discovery of oil and the emergence of an oil rich country that can leave its past trials of political union with our neighbors in Sweden and Denmark and the discovery of a NEW identity. New in many ways like America that is building and renewing, as Rappaille says, reflected in our names too; New York, New England, New Haven, New London, New Hampshire, and the like.

I would say that Norway greatly admires the daringness of the American psyche to dream, to do the impossible, to break away from the constraints of the social pressures (janteloven) and achieve.

The interest in America has grown exponentially after the emergence of a NEW leader, President Barak Obama in 2009. As Chair of Democrats Abroad in Norway in 2009-2011 I can attest to a media and public interest that bordered on preferential and one that will secure a continued positive focus on America for many years to come. A NEW leader that represents another DREAM of achievement for a minority and HOPE.

In closing I can attest to having made some "adjustments" to my demeanor after 22 years in Norway. I have long ago traded in the suits for jeans and even sneakers, and learned how to tone down or up my "Americanism" to my benefit. I love getting home at 16.00 when it suits me, and to have the opportunity to follow-up my sons at and after school without guilt is pure joy! Those 5 weeks of holidays, generous pregnancy leave and "free" health care come in handy too.

Although I'll never trade my passport in for a Norwegian version, I am wonderfully happy to call this my home and thankful that I can be who I choose to be.

Jantelovens ten rules state:

1. Don't think you're anything special.
2. Don't think you're as good as us.
3. Don't think you're smarter than us.
4. Don't convince yourself that you're better than us.
5. Don't think you know more than us.
6. Don't think you are more important than us.
7. Don't think you are good at anything.
8. Don't laugh at us.
9. Don't think anyone cares about you.
10. Don't think you can teach us anything.

Congratulations!

Wegger Chr. Strømmen, Ambassador of Norway to the United States

The United States has played a major role in Norway's development as a state. Our constitution is based largely upon the U.S. constitution. During and after World War II, the U.S. provided invaluable assistance for which we will always be grateful. And many earlier generations of Norwegians immigrated to America in search of a better life: there are now in fact more people who identify themselves as Norwegian American than there are Norwegians living in Norway.

An understanding of America, then, helps us understand not just one of the most powerful and important players on the global stage but also ourselves, who we are as a people, where we come from and where we're heading.

Thanks to your participation in the Fulbright Program, you have had a special opportunity to see our ally up close, to meet its people, to study how it works. And you can play an important role in shaping the future of this special relationship. The Fulbright Program helps keep the channels open between our countries. It helps us understand Norwegian Americans, Americans generally, and, by extension, the world.

I wish to offer my congratulations to all of you who have been chosen to participate in the Fulbright Program over the last 40 years. It is a great honor, an enduring and worthwhile program that helps keep the connections between our nations strong.

De akademiske båndene mellom USA og Norge er mange og sterke. Hvilken betydning "The Fulbright Agreement between the United States of America and Norway" fra 1949 har hatt, både for å skape, vedlikeholde og styrke disse båndene, kan vanskelig overvurderes!

I de over seksti årene som er gått siden programmet ble etablert, har Fulbright-stipendene gitt flere tusen nordmenn og amerikanere mulighet til å krysse Atlanterhavet for å studere, undervise eller drive forskning.

Denne omfattende kontakten har åpnet for verdifull utveksling av kunnskap og impulser mellom personer og institusjoner, til gjensidig berikelse for utdannings- og forskningssystemene i begge land. For mange som har tatt del i programmet, har denne erfaringen bidratt til nye innsikter og relasjoner også utenfor det akademiske området.

Når Fulbright Alumni Association of Norway nå markerer 40 års virke for å styrke de akademiske, sosiale og kulturelle båndene mellom USA og Norge, håper jeg dette vil bidra til økt oppmerksomhet om og fornyet interesse for kunnskapssamarbeidet med USA i det norske samfunn. USA er fortsatt et av våre viktigste samarbeidsland på kunnskapsfeltet, og som forsknings- og høyere utdanningsminister er jeg takknemlig for Alumni-foreningens langsiktige arbeid for å styrke forbindelsene mellom Norge og USA. Kunnskapsdepartementet er derfor glad for å være hovedsponsor for årets jubileumsmarkering!

Jeg gratulerer Fulbright Alumni Association of Norway med 40 års vellykket innsats og ønsker lykke til videre!

Tora Aasland
Forsknings- og høyere utdanningsminister

TO BE CONTINUED...